

Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap 12

bron

Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap 12. Cyriel Buysse Genootschap, Gent 1996

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_med006199601_01/colofon.php

Let op: werken die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn.

Inleiding

Aflevering XII van de Mededelingen brengt uitsluitend studies over Cyriel Buysse. Er zijn in de eerste plaats de uitgewerkte teksten van de lezingen die werden gehouden op het colloquium van 6 december 1995, in het gebouw van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, Koningstraat 18 te Gent. Johan Taeldeman, hoogleraar Nederlandse taalkunde en dialectologie aan de Universiteit Gent, hield er een boeiende, door het talrijk aanwezig publiek zeer gewaardeerde uiteenzetting over het Gentse dialect in het werk van Buysse. Yvan de Maesschalck, Gents Germanist en leraar Middelbaar onderwijs, die reeds herhaaldelijk bijdragen voor de Mededelingen heeft geschreven, sloot zich deze keer aan bij de herdenkingen van het oorlogsverleden en onderzocht de oorlogsthematiek in het werk van Buysse. Het is een verrassend stuk geworden, waarin voor het eerst uitgebreid werd gegrastuind in het veel te weinig bekend gebleven deel 7 van het Verzameld werk. Daar liggen trouwens nog vele schatten te wachten op verdere bestudering.

Behalve de colloquiumteksten vindt de lezer van deze twaalfde aflevering van de Mededelingen nog een korte studie over de vrouwenfiguren in Het Ezelken door Romain John van de Maele, publicist die vooral bekend is van enkele bijdragen over Louis Paul Boon. Zijn - overigens altijd al aanwezige - belangstelling voor het werk van Boons geestelijke voorvader Cyriel Buysse, resulteert hier in een eerste bijdrage, die wellicht nog door andere zal worden gevolgd.

Het uitgebreide artikel dat de volledige tweede helft van deze Mededelingen in beslag neemt, is in feite een ontwerp voor een uitgebreidere, afzonderlijke boekpublicatie die al vele jaren in een lade lag te wachten. De bedoeling was er uiteindelijk een biografische publicatie van te maken. Maar omdat uw eenkoppige redactie tijdelijk extra-zwaar belast is op het academische front en er dus op korte termijn geen tijd beschikbaar zal zijn om die plannen uit te werken, leek het beter het stuk alvast aan de lezers aan te bieden. Temeer omdat er een nieuwe Buysse-biografie in voorbereiding is, gebaseerd op het geheel van zijn correspondentie. De opdracht werd toevertrouwd aan niemand minder dan aan Joris van Parys, auteur van de schitterende, met de Gouden Uil bekroonde biografie van Frans Masereel. Dat wordt in de Buysse-studie een gebeurtenis om naar uit te kijken.

Deze aflevering van de Mededelingen wordt nog afgerond met de gebruikelijke Kroniek.

We kunnen 1996 afsluiten met een terugblik op een zeer geslaagde bijeenkomst van meer dan vijftig leden van het Cyriel Buysse Genootschap, die waren ingegaan op de uitnodiging van notaris A. Duerinck te Nevele op 28 september. Het werd een zeer sfeervol, aangenaam barbecue feest, georganiseerd in Buysses ouderlijk huis, annex fabriek. De aanwezige leden hebben niet alleen notaris Duerincks spontane en joviale gastvrijheid leren waarderen maar ook met bewondering en respect kunnen zien hoe het Buysse-huis te Nevele met grote liefde en vakkundigheid wordt gerestaureerd.

De hier vorig jaar in het vooruitzicht gestelde aanvulling op de correspondentie Loveling-Fredericq (Mededelingen IX en X), mogelijk gemaakt dank zij de hulp van Daniël Vanacker, willen we liever doorschuiven naar volgend jaar, omdat in de aflevering van 1997 het werk van Virginie Loveling wellicht opnieuw een centrale plaats zal krijgen. Ook de aanvulling over Buysse in Gent, naar aanleiding van de rechtzettingen en preciseringen van de heer Verbeke, laat nog even op zich wachten. Steeds met dank voor uw reacties, suggesties en medewerking.

DE REDACTIE

Het Gents in Buysse's werk door Johan Taeldeman

In verscheidene van z'n werken voert Cyriel Buysse Gentse personages ten tonele en hij legt ze doorgaans ook een soort van Gentse tongval in de mond. Heel bekend bij de gemiddelde Buysse-liefhebber zijn twee verkiezingstoespraken door de voorman van de Gentse socialisten (ongetwijfeld geïnspireerd op Edward Anseele) in *'n Leeuw van Vlaanderen* (1900) en in de herinneringsroman *Zoals het was* (1921).

Wellicht minder bekend is echter de roman *Levensleer*, die zich helemaal in de Gentse kleinburgerij afspeelt en waarin nu eens Gents dialect, dan weer Gents Frans (of verfranst Gents) gesproken wordt. Dit laatste werk verscheen voor het eerst in enkele afleveringen van het tijdschrift *Groot Nederland* (1907-08) onder het pseudoniem Louis Bonheyden. Toen het in 1912 in boekvorm verscheen (Amsterdam en Gent) bleek het de rijpe vrucht te zijn van een intensieve literaire samenwerking tussen Cyriel Buysse en z'n tante Virginie Loveling. Over dat co-auteurschap vertelde deze laatste overigens een aantal interessante bijzonderheden aan Maurits Basse:

Sedert meer dan dertig jaren schreef ik Belgisch-Franse spreuken op. Ik stelde eens voor aan Cyriel daar een werk over te schrijven. Samen een plan ontworpen in het Posthotel, zonder aan iemand iets mede te delen. Na maanden was elk gereed. Gedurende eene week te Afsné brachten wij alles bijeen, verwerkten het geheel in elkaar en gaven het ter opname in *Groot Nederland*. Geen enkele daarin voorkomende Fransche uitdrukking is uitgevonden.

(M. Basse: *Het Aandeel der Vrouw in de Nederlandsche Letterkunde*, 1921, ook geciteerd door A.M. Musschoot en A. Van Elslander in de inleiding (blz. XXX-XXXI) tot het derde deel van Buysse's *Verzameld Werk*).

In diezelfde inleiding tot deel 3 van Buysse's *Verzameld Werk* troffen mij twee uitspraken over het Gents van Cyriel Buysse.

Allereerst een opmerking bij de twee vroegere edities van *Levensleer* (1907-08 en 1912):

‘Voor de spelling van het Gents bleek hij [= C. Buysse] er geen adequaat of consequent systeem op na te houden’.

Volgens de inleiders is er in de 1907-08-editie een duidelijker poging ondernomen om de Gentse klanken van toen accuraat weer te geven en zij uiten het verder niet direct beargumenteerde vermoeden dat die poging door Virginie Loveling ondernomen is.

Op blz. XXX van diezelfde inleiding wordt Buysse's weergave van het Gentse dialect in hfst. X van *Zoals het was* (1920) (= de politieke redevoering van Anseele tot de dorpelingen) als ‘ontoereikend’ bestempeld.

Beide uitspraken hebben mij altijd geïntrigeerd maar het is pas na zacht aandringen van mijn zeer gewaardeerde collega Mieke Musschoot zelf dat ik ze ben gaan confronteren met de oudste edities van de al genoemde werken:

- 1) *'n Leeuw van Vlaanderen* (1900, uitg. P.N. van Kampen en Zoon te A'dam)
- 2) *Levensleer* (1907-08, *Groot Nederland*)
- 3) *Levensleer* (1912, uitg. Mij voor Goede en Goedkoope Lectuur te Amsterdam en Ad. Herckenrath te Gent)
- 4) *Zoals het was* (1921, uitg. Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam)

Hieronder deel ik graag de uitkomsten van dat filologisch ‘peuterwerk’ mee, hoewel ik ervan overtuigd blijf dat het in sé niet zo'n fundamenteel (literair) belang heeft de dialectweergave zelfs bij een fel realistisch auteur als Buysse te gaan bestuderen, en wel om drie uiteenliggende redenen:

- (°) Alleen al met betrekking tot de klanken is een accurate weergave via gewone letters een ‘orthografische illusie’ (aldus Achilles Mussche in 1929).
- (°) Voor een sterk van het AN afwijkend dialect als het Gents kan een sterk fonetische weergave de *leesbaarheid/verstaanbaarheid* in het gedrang brengen. Zelfs echte realisten als Buysse schreven daarom vaak bewust geen echt dialect. Zo zal Buysse voor de weergave van Gents [a:t] = *hout* twijfelen tussen *heit* en *hout* maar altijd met (niet uitgesproken) *h-*, louter terwille van de leesbaarheid.
- (°) We moeten ons ook afvragen of een accurate/consequente weergave van het lokale dialect wel zo'n hoge prioriteit was onder de doelstellingen van realistische schrijvers als Cyriel Buysse en Virginie Loveling. Mikten zij met hun verdialecti-

seringen niet veeleer op een bepaalde sfeer(schepping) dan op een heel accurate weergave van het dialect? M.i. hoeft de graad van dialecticiteit niet per sé de authenticiteitsgraad van zo'n literair werk (mee) te bepalen.

Wellicht is aan de dialectweergave wel het meest zorg besteed in *Levensleer*, waar ze tot een belangrijk onderdeel van de algehele typering van de Gentse kleinburgerij uitgroeit. Omstreeks de laatste eeuwwisseling had die Gentse kleinburgerij namelijk ook een speciaal talig profiel. Naast het Gentse dialect sprak ze ook een soort Gents Frans (met o.a. veel letterlijke vertalingen uit het Vlaamse dialect, zie verderop). Die twee variëteiten werden vaak in één gesprek en soms zelfs in één zin (door één spreker) gemengd (zgn. code-switching).

Uiteindelijk leek een en ander mij toch interessant genoeg om er het aangekondigde filologische speurwerk naar te verrichten.

1. *Levensleer*: een vergelijking van ed. 1907-08 met ed. 1912

Gezien de ernst van de poging om er het Gentse dialect vrij accuraat weer te geven beginnen we onze speurtocht met *Levensleer*, hoewel we hier niet precies weten wat het aandeel was van wie (C.B. of V.L.). We vergelijken de twee oudere edities (1907-08 en 1912) en onderzoeken o.a. de bewering in de Inleiding tot het *Verzameld Werk*, deel 3 (p. XXXI), als zou de oudste editie de vroegere Gentse klanken gemiddeld accurater weergeven, terwijl de editie van 1912 heel wat authentiek Gents zou hebben opgeofferd aan een algemenere lees- en verstaanbaarheid. Onze bevindingen terzake vatten we in vier puntjes samen:

1.1. De editie van 1907-08 staat inderdaad soms dichter bij de (toenmalige) Gentse klankrealiteit⁽¹⁾ dan die van 1912. We illustreren dat op 5 punten:

- (a) Gentse [I.ⁱ] (= AN *ee*) is doorgaans als *ei* weergegeven (b.v. *leive*, *eite*, *studeire*, *vergeite*) en zelfs in het Gentse Frans komt

(1) Voor gegevens over de uitspraak van het toenmalige Gents baseerden we ons op het werk van Bouchery (1907).

de *ee* in die transcriptie voor (cf. *enleveï* = enlevé, *vireï* = virez). In de editie van 1912 treffen we telkens de AN-spelling *ee* aan.

- (b) Parallele Gentse [□.¹] (= AN *eu*) wordt (ook) soms *ui* geschreven (b.v. *wuinen*, *Uizeken* = Euzeken, *kontuir* = compteur) maar lang niet consequent (zie 1.2.). In de 1912-editie vinden we altijd de AN-spelling *eu*.
- (c) In 1907-08 wordt Gentse [a□.¹] (= AN *ui*) bijna altijd als *aai* weergegeven (b.v. *baaite*, *thaaïs*, *vaaïst*, *kaaiels* = kuiels ‘miserie’). In 1912 is *aai* systematisch ‘aangepast’ tot *ui*.
- (d) Wat in het huidige Gents als [□□:] uitgesproken wordt (= AN korte *u*), had in het oudere Platgents een ontronde [I:]-uitspraak (zie o.a. J. Bouchery: *De tongval der stad Gent*, 1907, p. 6). In de 1907-08-editie verschijnt de o.a. bewust archaïserende en stigmatiserende vorm met *i* (b.v. *zilt*, *ilder*, *gerichte*, *dirve*, *Brigsche Puurte* en ook de kleine woordjes *ih* = *u*, *nih* = *nu*, *iw* = *uw*). Zulke klanken zouden we eventueel wel verwachten uit de mond van het volksmeisje Euzeken maar zeker niet uit die van de ‘deftige’ burgerfamilie Verpoest. Hebben Cyriel en Virginie hier bewust wat overdreven of is hen dat sociale taalverschil ontgaan? In alle geval is in de 1912-editie elke ontronde *i* door een ‘gewone’ *u* vervangen.
- (e) De Gentse klankcombinatie [ae:w] (= AN *ou*) wordt als *êw/eiw* weergegeven (b.v. *êwste*, *keiwe*). In 1912 is deze weinig doorzichtige grafie vervangen door *ou*.

De spellingsaanpassingen in de editie van 1912 van de Gentse uitspraak weg naar het AN toe moeten ongetwijfeld geïnterpreteerd worden als toegevingen aan een algemenere lees- en verstaanbaarheid. Dat is in die zin eigenaardig dat de 1912-editie ‘regionaler’ (o.a. bij de Gentse drukkerij & uitgeverij Ad. Herckenrath, later Hoste) uitgegeven is dan de tekst van 1907-08, die enkel in het Noorden in *Groot Nederland* verscheen. De ‘Gentse’ editie van 1912 kwam er ter gelegenheid van een grootse viering van Virginie Loveling in Gent: elke deelnemer aan dat huldebetoon kreeg *Levensleer* in boekvorm. Het lijkt me onwaarschijnlijk dat Virginie zelf dat deelnemingscadeau voorbereid heeft. Veeleer valt de ‘verdenking’ van ontgentsing van de tekst dan op de co-auteurschap (C.B.), die mogelijk z'n uitgebreide schare Noord-Nederlandse lezers in het achterhoofd had. Meer dan een hypothese is dit echter niet.

1.2. De editie van 1912 geeft de Gentse dialectklanken gemiddeld wel consequenter (d.w.z. meer volgens het principe één klank □ één teken) weer dan de tekst in *Groot Nederland*, waar één klank soms op verschillende manieren geschreven werd:

- (a) Gentse [y:] (= scherplange oo) wordt in 1912 altijd *uu* gespeld (b.v. *uuk* = ook, *bruud* = brood, *gruut* = groot, *zuum* = zoom), in 1907-08 soms *uu* (b.v. *uugskes*, *azuu*, *muusche* = morsen) en soms *eu* (b.v. ik *geleuf* = geloof, *heuren* = horen, *azeu* = zo). I.v.m. dat laatste heb ik nog nagetrokken of de *uu* en *eu*-spelling soms niet per (reeks van) hoofdstuk(ken) verdeeld waren. In het positieve geval zouden we dan tot de logische veronderstelling gekomen zijn dat de ene spelling door Virginie gebruikt werd en de andere door Cyriel (wat impliceert dat we op die manier misschien zelf hadden kunnen reconstrueren wat het aandeel van de ene en van de andere auteur was). De resultaten wezen echter uit dat er *binnen* de meeste hoofdstukken al *uu/eu*-variatie was.
- (b) Gentse [e□¹] (= AN *ie*) wordt in 1912 altijd met *ie* weergegeven maar in de editie van 1907-08 ook wel eens met *ei* (b.v. *Uizeneitje* = Eugenietje).
- (c) Gentse [□.i] (= AN *eu*) wordt in 1912 altijd *eu* gespeld, in 1907-08 meestal ook *eu* maar toch soms *ui* (b.v. *Uizeneitje* = Eugenietje, *wuinen* = wonen). In de *Groot Nederland*-editie vinden we in één regel zelfs de spellingen *weunen* en *wuinen* (= wonen).

Ook dit soort revisies naar een consequentere klankweergave toe zal wel aangebracht zijn ter bevordering van de leesbaarheid.

1.3. Toch zien we ook een tweetal keren het omgekeerde gebeuren: de editie van 1912 heeft een minder consequente (en ook minder fonetische) spelling dan de 1907-08-editie:

- (a) Gentse [ae:] (= AN *ij/ei* én *ou*) wordt in 1907-08 altijd *ei* gespeld (b.v. *feite* = fout, *Keiter* = Kouter, *weiveke* = wijveke, *keik* = kijk, *klein* = klein). Misschien is die *ei*-weergave fonetisch weinig accuraat maar ze is in alle geval consequent (één foneem □ één klank). In de Gentse editie van 1912 zijn er drie verschillende spellingen in de plaats gekomen: *ou* waar het AN *ou* heeft (b.v. *foute*, Kouter), *ij* voor AN *ij* (b.v. *wijveke*, *kijk*, *verstijve*) en *ei* voor AN *ei* (b.v. *kleine*). De bedoeling van deze wijzigingen is heel duidelijk: de tekst

leesbaarder te maken door meer bij het AN-spellingbeeld aan te sluiten.

- (b) Gentse [ɛⁱ] (= AN *i* of *e* vóór *nk* of *ng*) is in de editie van 1907-08 meestal weergegeven met *ij* (b.v. *krijnke* = krenken, *vergoarijnge* = vergadering) maar af en toe ook met *ei* (b.v. *veinger* = vinger, *veinke* = vink). In 1912 is de spelling verder van het dialectsysteem weggeleden maar vanuit een AN-standpunt (!) consequenter gemaakt: *e* als het AN *e* spelt (b.v. *krenke*, *brenge*), *i* waar het AN *i* heeft (b.v. *vinger*, *pintsen* = pintje) en nog één keer *ei* (*veinke*).

Ook hier heeft de aanpasser (= C.B.?) zich enkel door het principe van de grotere leesbaarheid laten leiden.

1.4. Op consonantisch gebied is er maar één opvallende wijziging te melden: enclitisch *-de* van de tweede persoon (b.v. *goade*, *zeide*, *zoede*) uit de 1907-08-editie, die hier perfect bij de Gentse dialectuitspraak aansluit (b.v. [zu.d□] = zou je), wordt in 1912 vervangen door het algemener herkenbare *-je* (b.v. *goa-je*, *zei je*, *zoe-je*), tenzij er hier nog een andere factor meegespeeld heeft: als Buysse een groter aandeel gehad heeft in de dialectweergave van de 1912-editie, dan is het ook niet uitgesloten dat hij hier verkeerdelijk van z'n plattelandsdialect (Nevels) uitgegaan is. Dat dialect heeft immers in de enclitische vorm van de tweede persoon onderliggend een *-j-* (cf. *ga-je* = *taaie*), die in de uitspraak wegvallt (syncope) mét rekking van de voorafgaande klinker (b.v. [go:□] = *ga je*).

Een en ander wettigt o.i. de vraag of Cyriel Buysse wel goed Gents kende. Hij verbleef er wel in de jaren 1871-1875, toen hij in Gent middelbaar onderwijs volgde en bij de verwante familie Fredericq logeerde. Dat is natuurlijk niet zo'n lange periode, hoewel ze voor een visueel en auditief erg sensitieve figuur als Buysse ruimschoots kan hebben volstaan om het Gents volwaardig te leren beheersen. Ik heb in beide oudere edities van *Levensleer* gespeurd naar verdere plattelandsingrediënten in het Gents maar de oogst was erg karig:

- In de 1907-08-editie trof ik het archaisch-landelijke *teuge* (voor Gents *tege*) aan. De vorm *teu(g)en* heb ik nog uit de mond van oude(re) Nevelaars vernomen.
- In de 1912-editie vond ik de vorm *oploan* (= opladen), die ontegensprekelijk ruraal Oost-Vlaams is (o.a. Nevels [lo.□n] en zeker geen Gents (= *oploaje*)).

Bij dit alles moeten we voor ogen blijven houden dat *Levensleer* geschreven is door Buysse in samenwerking met z'n tante Virginie en die zal (ook) wel een aardige kennis van het Gents gehad hebben, aangezien ze al in 1879 (na de dood van haar moeder) van Nevele naar Gent verhuisd is en er onafgebroken tot haar dood in 1923 gewoond heeft. Daarom is het beter om, als we Buysse's eigen beheersing van het Gents willen peilen, werken onder de loepe te nemen die hij autonoom geschreven heeft en waarin ook pogingen ondernomen zijn om Gents weer te geven. Dat is, zoals al gezegd, vooral het geval in *'n Leeuw van Vlaanderen* (hfst. VII) van 1900 en *Zoals het was* (hfst. 10) van 1921, waarin Buysse telkens een verkiezingsmeeting (in het Gents) van de Gentse socialistische voorman weergeek.

2. Buysse's Gents in *'n Leeuw van Vlaanderen* (1900) en in *Zoals het was* (1921)

Nader onderzoek brengt hier twee aspecten aan het licht:

2.1. Vaak geeft Buysse de Gentse klanken gebrekkig weer. Ik schets hieronder de frapantste gevallen die zeker niet te bestempelen zijn als toenaderingen tot het AN-spellingbeeld ter wille van de leesbaarheid.

In *'n Leeuw* schrijft Buysse *woa* = wa(t) (Gents [w□:] met dezelfde klinkerverbinding als staan □ *stoan* (Gents [sto.□n] en naam □ *noame* (Gents [no:m□]). Nu klinkt Gents *wa(t)* wel enigszins 'keelachtig' maar de gelijkenis met de klinker in *staan* en *naam* is toch maar zwak.

In *Zoals het was* wordt de Gentse [o.□] vaak oe geschreven (b.v. *boes* = baas, *moer* = maar, *joer* = jaar, *loet* = laat), weliswaar afwisselend met het correctere *oa*.

Ook in *Zoals het was* schrijft Buysse de Gentse [I.ʲ] (= AN *ee*) normaal als *ee* of *ei*, maar één keer met een onverklaarbare *aai*-spelling (nl. *spraakke* = spreken).

Ten slotte komen er in *Zoals het was* een aantal klankvormen voor die nooit Gents geweest zijn maar eerder in de richting van westelijk plattelands-Oostvlaams (o.a. Nevels) wijzen, nl. *'t gone* = hetgeen (Gents *'t giene*) en het trio *ou/ouw/nou* = u/uw/nu (Gents *eu, euw, neu*).

2.2. Soms geeft Buysse de Gentse klanken heel onsystematisch/ inconsequent weer. Ik geef weer enkele opvallende voorbeelden:

(a) Uit *'n Leeuw* (1900)

- Gentse [I.¹] (= AN *ee*) wordt nu eens *ei* (b.v. *weire* = *weer*) dan weer *ee* (b.v. *leven* = *leven*) geschreven.
- Gentse [ɛ.¹] (= AN *i* of *e* vóór *nk/ng*) wordt soms weergegeven met *ei* (*deinge* = *dingen*), soms met *ij* (*weunijnge* = *woning*) en ook af en toe met *i* (*keuning* = *koning*).

(b) Uit *Zoals het was* (1921):

- Gentse [y:] (= AN *oo*) wordt meestal *uu* geschreven maar soms ook *eu* (b.v. *heuren* = *horen*, *zeu* = *zo*).
- Gentse [I.¹] (= AN *ee*) wordt meestal weergegeven met *ei* (= fonetisch) maar hier en daar ook met *e(e)* (b.v. *verlede*, *mee*) en één enkele keer met de eigenaardige *aai* (*spraaike* = *spreken*). Dit laatste is waarschijnlijk te interpreteren als een hypercorrecte overdiftongering van iemand die dezelfde klank in z'n eigen dialect helemaal niet diftongeert (b.v. Nevels *spreken*).
- Gentse [ae:] (= AN *ij*) krijgt meestal de grafie *ei*, maar soms staat er *aai* (b.v. *zaain* = *zijn*, *gelaaik* = *gelijk*) en één keer zelfs *a* (*krage* = *krijgen*).
- Gentse [o.□] (= AN *aa* vóór dentale medeklinker) wordt soms *oe* (cf. supra) en soms (terecht) *oa* (b.v. *stoan*, *doar*, *loate*) gespeld.

Hoe moeten we dit alles nu interpreteren? Zelf zie ik drie mogelijkheden:

- (1) Buysse kende niet (meer?) zo goed Gents.
- (2) Buysse was niet erg handig in het weergeven van een 'vreemd' dialect. Hierbij komen mij ook die paar gelegenheden voor de geest waarbij Buysse een personage z'n West-Vlaams dialect laat spreken (cf. ook Pée 1973). In *De plaatsvervangende vrederechter* (1895-1930²) legt hij getuige Muyshondt o.a. het volgende West-Vlaams (?) in de mond: *vrUUG* (eigenlijk Brabants voor Wvla *vrOEG*), *ekIEk* (idem voor Wvla *ekIk*) en *vrOEwe* (*oud* e.d. wordt wel *OEd* in het Wvla, maar *vrouwe* blijft onveranderd). Alleen al in de titel van het verhaal *Z'n iegen boas zien* (uit de bundel *In de Natuur*, 1905) staat een kanjer van een fout tegen het West-Vlaams: in *eigen* blijft de klinker onveranderd. Alleen in het Gents wordt AN *ei* soms *ie* uitgesproken (b.v.

giete = geit, *iek* = eik, *driege* = dreigen). Die pogingen zijn dus op z'n minst weinig geslaagd te noemen.

- (3) Buysse gebruikte 'dialect' als een sfeermiddel (om een indruk van authenticiteit te wekken of om het verhaal een bepaalde 'couleur locale' te geven) maar niet als een doel op zichzelf. Vandaar dat hij dan weinig belang gehecht zou hebben aan de linguïstische accuraatheid.

Uitbreiding van ons onderzoek (in *Levensleer*) van louter fonologische aspecten naar ook morfologische en lexicale elementen wijst niet eenduidig in de richting van één dezer drie mogelijkheden.

Enerzijds treffen we heel authentieke Gentse woord(vorm)en aan als *binnendienstige* (zie het Gents Woordenboek van L. Lievevrouw-Coopman (verderop LVC), p. 186 = 'vrouw die voorlopig in een huis blijft waar een meid ontbreekt'), *kuiels* (= problemen, miserie), *peisteren* (LVC p. 1057: 'vertoeven'), *blindpote* (LVC p. 201: 'in den blinde handelen', soms concreter, in het geheim een relatie hebben), *onderhouwerige* (LVC p. 971: 'vrouwspersoon die zich laat onderhouden'). Ook heel authentieke dialectconstructies als *vuurs van de reste* (= overigens), *vergete VAN aan Euzeke te zegge, ze luup hule doagen te kloagen*, enz. lijken Buysse (of Virginie Loveling?) zo uit de pen gevloeid.

Anderzijds worden we in de 'Gentse' dialogen geregeld met boekentaal geconfronteerd: woord(vorm)en als *verliend* (□ gegeven), *z'es overal gegeerd* (□ gewild), *familie* (□ famielde), *de moate neemt* (□ pakt), *ienige* (□ ienigte, zie LVC p. 358), *z'es begonne* (□ begost), *hij 'n wilde mij niet* (□ wildege) zijn absoluut ongents. Hetzelfde geldt van constructies als 'veur da'k het vergete' (□ ier da'...), 'wa'da we wij...' (□ me), 'zu wel *als ik*' (□ of(t)ekik), enz.

Eén ding is zeker: tegenover die onzekerheid en/of nonchalance in de weergave van het Vlaamse Gents staat een ogenschijnlijke trefzekerheid en acribie waarmee het Gentse Frans (uit de kleine burgerij) is weergegeven en waarvan Virginie Loveling later (cf. supra) zou getuigen dat geen enkele van die 'Franse' uitdrukkingen uitgevonden was.

Graag sluit ik deze bijdrage af met een kleine bloemlezing uit die Frans-Gentse of Gents-Franse uitdrukkingen, die gewoon letterlijke vertalingen zijn uit het Gentse dialect:

- On ne saura pas de chemin avec ça (cf. *geen weg weten met*)

- Ca veut justement réussir maintenant (cf. *da' moe' neu juuste wel (ge)lukken*)
- J'ai tout les jours du temps trop court (cf. *'k heb alle dagen tijd te kort*).
- Entrez mais! (cf. *Kom maar binnen*).
- Nous mettions nos fèves tremper dessus (cf. *er z'n boontjes op te weken leggen*).
- Vous me mettez joliment dans les nids (cf. *ge steekt mij schoon in de nesten* = in de problemen).
- Nous sommes sans (cf. *we zitten zonder* = we hebben er geen).
- Il veut tenir le fou avec moi (cf. *de zot houden met iemand*).

Een pareltje is ook de slotzin van mevrouw Verpoest: ‘Ze zulle loater genoeg aan ulder uugskes wrijve, moar da'ze, *eh bien, qu'ils*’. Ook al zijn zulke zinnen ooit wellicht levensecht opgetekend, ze creëren een speciaal (tragi-)komisch effect dat de hedendaagse lezer op een amusante wijze aan het boek bindt en van de literaire samenwerking tussen Cyriel Buysse en tante Virginie ongetwijfeld een vermakelijke onderneming gemaakt heeft.

Bibliografie

- J. Bouchery (1907): *De tongval der stad Gent*. Gent, A. Siffer.
- L. Lievevrouw-Coopman (1950-54): *Gents Woordenboek*. Gent, K.V. Academie.
- W. Péé (1973): Cyriel Buysse en het Westvlaams. In: *Taal en Tongval XXV*, p. 24-32.
- A. Van Elslander - A.M. Musschoot (1975): *Verzameld Werk Cyriel Buysse*. Deel 3.

Oorlog en vrede in het proza van Buysse door Yvan De Maesschalck

Inleiding

Dat (de) oorlog - met alles wat erbij hoort - voor de literator een onuitputtelijke bron van inspiratie is, zal wel niemand verbazen. Wie de westerse literatuur - zelfs maar vluchtig - overschouwt, zal merken hoe sterk literatuur en oorlog met elkaar verknoot zijn. In zekere zin is de literatuur uit de oorlog geboren, of zoals Dresden het formuleert: zij is 'van begin af aan vol van oorlogsgeweld en deerniswekkende gebeurtenissen'⁽¹⁾. Een verwijzing naar Homeros' *Ilias* zou hierbij misschien al kunnen volstaan, al zijn ook later onvolprezen 'oorlogsepen' tot stand gekomen: Tolstojs *Oorlog en vrede* bijvoorbeeld, of Ferdinand Célines *Voyage au bout de la nuit*. De oorlog heeft zijn greep op de literatuur nooit gelost en met name de beide wereldoorlogen hebben de aantrekkingskracht van de oorlog als literair gegeven bepaald niet verschraald⁽²⁾.

Uiteraard mag men de vraag stellen wat een schrijver ertoe aanzet naar de oorlog te grijpen om een verhaal te vertellen. Voor Milan Kundera 'realiseert de zich voortdurend verplaatsende en eeuwigdurende oorlog... de(ze) zo lang gedroomde eenheid van de mens-

- (1) .S. Dresden, *Vervolging, vernietiging, literatuur*, Meulenhoff, Amsterdam, 1991, p. 7.
- (2) Het is bekend dat vooral de Tweede Wereldoorlog de verbeelding van de literator heeft doen ontbranden. Toch is de Eerste Wereldoorlog ook in de 'recente' literatuur niet helemaal afwezig. Zo figureert hij opvallend in *Het uitzicht op de wereld* (Hadewych, 1984) van Alstein, in *De andere oorlog. Herinneringen aan de toekomst* (Davidsfonds, 1988) van Willy Spillebeen, in het beschouwend verhaal 'Een knekeldans' van Kamiel Vanhole (in *Een demon in Brussel*, Meulenhoff/Kritak, 1990, p. 59-78), in *De vertekening* (De Arbeiderspers, 1991) van F.B. Hotz, en in *Drie zusters in Londen. Uit de familiekroniek, 1914-1918* (Sun/Kritak, 1996) van Eric de Kuypere. Dat geldt bijvoorbeeld ook voor *The Regeneration Trilogy* (1991/1993/1995) van de Britse schrijfster Pat Barker en *De romantici* van Konstantin Paustovskij. Het laatste boek verscheen weliswaar in 1935, maar is in Nederlandse vertaling pas in 1995 op de markt gekomen. Overigens bewijzen de bloemlezingen *De grote oorlog. Novellen over 14-18* (Davidsfonds/Clauwaert, 1994) en *Een plasje bloed in het zand. Literaire getuigenissen van de Grote Oorlog* (Balans, 1995) de 'literaire actualiteit' van de Eerste Wereldoorlog. De titel van de laatstgenoemde bundel is uiteraard aan Buysse's werk ontleend (zie *VW* 5, p. 637 e.v.).

heid'⁽³⁾. Voor Kundera vormt de geschiedenis van de mensheid dus een oorlogscontinuüm; de romancier, op zoek naar materiaal, kan er dan ook bezwaarlijk omheen. Bovendien - en dat lijkt mij even betekenisvol - biedt een oorlogssituatie de (onverhoopte) kans om de mens te betrappen op zijn ware geaardheid. Oorlogsomstandigheden openbaren, paradoxaal genoeg, hoe de mens in vreedstijd wezenlijk is. Anekdotische of tragische verhalen met de oorlog als bedding hebben vaak een 'universeel' karakter. In een recent boek over de literaire verwerking van de Tweede Wereldoorlog schrijft Bronzwaer: 'De feiten zijn immers zelf mythisch geworden, in die zin dat zij niet louter meer betekenen wat er gebeurd is, maar zijn gaan behoren tot de orde der universaliteit; zij onthullen een wetmatigheid omtrent de mens en zijn gedrag'⁽⁴⁾.

Hoe men oorlog ook definieert - als een toegespitste vorm van organisatie of politiek geweldgebruik⁽⁵⁾ - oorlog biedt kansen tot verscherpte waarneming. En waarnemen - het hoeft hier nauwelijks gezegd - is één van de sterke punten van Cyriel Buysse. Buysse heeft met name de Eerste Wereldoorlog aangegrepen om zijn observatievermogen aan te scherpen, om de (Vlaamse) mens en het (Vlaamse) landschap te typeren. 'Kleine details treffen ons soms sterker dan geweldige gebeurtenissen', laat Buysse het vertellende personage zeggen in 'De wilde katten van de IJzer' (zie *VW* 5, p. 666; oorspronkelijk gepubliceerd op 21 september 1918 als een hoekje in de *Haagse Post*). Of zoals het in de aanhef heet van 'Vlaamse uithangborden': 'Nu ik veel door Vlaanderen zwerf, en scherper dan eertijds alles in mij opneem, treffen mij sommige dingen, die vroeger aan mijn aandacht ontsnapten...' (*VW* 7, p. 696). Hoewel deze zin

- (3) Milan Kundera, *De kunst van de roman*, Ambo/Baarn, 1987, p. 15. Niet toevallig duikt deze opvatting bij herhaling in de naoorlogse romanliteratuur op. Het schoolvoorbeeld is uiteraard George Orwells *Nineteen Eighty-Four* (1949), waarin vrede alleen maar via oorlog gestalte krijgt. Maar ook in Martin Amis' holocaustroman *Time's Arrow* (1991) beklemtoont de verteller op ironische wijze dat alleen oorlog zin geeft aan de wereld (cf. p. 124, p. 157). In *Zie: liefde* (1986) van David Grossman onderschrijft het schrijvende hoofdpersoonage dezelfde gedachte (cf. p. 181-182), terwijl in Guido van Heulendonks *De vooravond* (1994) de verteller tot het inzicht komt dat oorlog is 'de consequente doortrekking van onze holistische eeuw - alles raakt aan alles' (p. 58).
- (4) Zie Hans Ester & Wam de Moor (red.), *Een halve eeuw geleden. De verwerking van de Tweede Wereldoorlog in de literatuur*, Kok Agora, 1994, p. 23.
- (5) Zie daarover o.m. Arther Ferrill, *De oorsprong van oorlog. Van het stenen tijdperk tot en met Alexander de Grote*, Bert Bakker, Amsterdam, 1992, p. 13-17; Hylke Tromp, *In staat van oorlog*, 1986, Uitgeverij Contact, Amsterdam, p. 136 e.v.

bijna klinkt als een retorische bescheidenheidsformule, heeft Buysse inderdaad veel in zich opgenomen en verwerkt in zijn verhalen en beschouwingen. Vooraleer in te gaan op een aantal formele en thematische aspecten van Buysse's oorlogsproza, lijkt het me aangewezen er een kort overzicht van te geven⁽⁶⁾.

Overzicht van Buysse's oorlogsproza

Buysse heeft de oorlog in grote mate van op een afstand meegemaakt. Hij heeft namelijk vanaf 7 oktober 1914 tot begin december 1918 als balling in Nederland gewoond⁽⁷⁾. Wél heeft hij de eerste fase ervan van nabij in België gevolgd. Bovendien heeft hij in de loop van de oorlog meer dan één bezoek gebracht aan het IJzerfront en ook daar inspiratie opgedaan. Zowel Buysse's ballingschap als zijn veeleer occasionele contact met de eigenlijke oorlog hebben zijn visie op de oorlog sterk gekleurd.

Gemakshalve kan men in zijn oorlogsproza een aantal 'tekstsoorten' onderscheiden. Buysse heeft de oorlog in eerste instantie verwerkt in novellen en schetsen. Hij bundelt zijn eerste verhalen, waarvan er een achttal eerder waren verschenen in *De Telegraaf*, eind 1915 in het boek *Oorlogsvisioenen*. Het negende 'oorlogsvisioen' ('De ramen dreunen'), dat verscheen op 26 oktober 1915, werd in de bundel niet opgenomen, maar is wel in het vijfde deel van het *Verzameld Werk* terug te vinden in de rubriek 'ongebundelde verhalen en schetsen'. Daarnaast bevat de bundel drie uitvoerige novellen die eerder in *Groot Nederland* waren verschenen. In 1919 verschijnt een nieuwe bundeling, *De twee pony's*, die slechts drie uitgewerkte novellen bevat: het titelverhaal (verschenen in *Groot Nederland* in 1916), het macabere 'De honderdjarige' en 'Het visselken'. Ook in de verhalenbundels *Kerels* (1927) en *Uit het leven* (1930) is de oorlogsthematiek nog opvallend aanwezig.

- (6) Voor alle gegevens betreffende de hierna vermelde publikaties heb ik dankbaar gebruik gemaakt van de inleidingen van het *Verzameld Werk* en van het huldealbum *Cyriel Buysse 1859/1932* (1982). Alle citaten zijn terug te vinden in delen 2, 3, 5, 6 en 7 van het *Verzameld Werk*.
- (7) Voor meer gegevens verwijs ik naar het huldealbum (p. 97), naar het stukje 'België bevrijd' (*VW* 7, p. 652) en naar J. van Bergen, 'Cyriel Buysse en de vluchtelingen', in *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, VIII, Gent, 1992, p. 201-202.

Sommige schetsen uit de beide laatstvermelde bundels behoren ongetwijfeld tot het herinneringsproza, ‘een genre dat in het novellistisch werk van de ouder wordende schrijver een overheersend aandeel begint te krijgen’⁽⁸⁾. In elk geval heeft Buysse tijdens en ook na de oorlog uitvoerig verslag gedaan van zijn persoonlijke ervaringen. Het nooit gebundelde stuk *Tijdens de eerste dagen in Vlaanderen* is daar een opmerkelijk voorbeeld van (eerder verschenen in april-augustus 1917 in *De Kroniek*). Verder levert Buysse sterk ik-betrokken proza in zijn reisverslagen *Reizen in oorlogstijd* (verschenen van 31 december 1915 tot 5 februari 1916 in *De Telegraaf*) en *Van een verloren zomer* (1917). Het eerste verslag houdt verband met Buysse's overtocht naar Londen (in december 1915) als secretaris van de Haagse afdeling van het comité British Gifts for Belgian Soldiers, het tweede is de verwerking van Buysse's bezoek aan het front via Engeland en Frankrijk in de zomer van 1916. Verwant aan dit soort proza zijn een twaalfstal schetsen en verhalen in *Uit de bron* (1922), die alle eerder in de rubriek ‘Van de hak op de tak’ waren verschenen in de *Haagse Post*.

In bovenvermelde rubriek ‘Van de hak op de tak’ publiceerde Buysse in totaal 111 columns tussen 7 juli 1917 en 16 augustus 1919. In die columns, die in het *Verzameld Werk* ongeveer 340 pagina's beslaan, is, zoals A.M. Musschoot schrijft, ‘de volledige Buysse aanwezig, met zijn voorkeuren en aversies, met zijn zin voor het leuke detail, met de verschillende registers van zijn vertelkunst’⁽⁹⁾. Deze wekelijkse bedenkingen en beschouwingen lijken a.h.w. een natuurlijk vervolg te vinden in zijn opmerkelijke *Vredesdagboek* (1920) en andere dagboekachtige notities als die in ‘Rommelkruydt’ (1920) voor *De Telegraaf* en het korte, snel opgegeven ‘Dagboek’ (1921), dat, vóór de publikatie ervan in het *Verzameld Werk*, alleen in handschrift bekend was. Verder heeft Buysse in een aantal beschouwende stukken lucht gegeven aan zijn visie op de oorlog. Een aparte vermelding verdient in elk geval de ‘Onuitgegeven voorrede’, die bedoeld was om het (nooit verschenen) tweede deel van de bloemlezing *A la gloire de la Belgique* in te leiden. De tekst is

(8) A.M. Musschoot, ‘De novellen van Cyriel Buysse. Een inleiding’ in *Op voet van gelijkheid. Opstellen van Anne Marie Musschoot*, Studia Germanica Gandensia, 36, Gent, 1994, p. 58.

(9) Zie de inleiding tot deel 7 van het *Verzameld Werk*, p. XXVI.

opgenomen in het zevende deel van het *Verzameld Werk* (p. 213 e.v.) en vormt een merkwaardig patriotisch manifest, waarover later meer.

Ten slotte heeft Buysse ook twee romans geschreven waarin de dreiging van de wereldoorlog een aanzienlijke plaats inneemt. Het betreft enerzijds de gedeeltelijk in het begin van de oorlog geschreven, maar pas in 1918 uitgegeven roman *De Strijd* en anderzijds de in 1928 gepubliceerde roman *De schandpaal*. Aangezien *De Strijd* in menig opzicht een buitenbeentje mag heten in Buysse's werk, zal ik aan die roman aparte aandacht besteden.

Alles bij elkaar genomen maakt het oorlogsproza een behoorlijk deel uit van Buysse's oeuvre. Het mag dan ook opmerkelijk worden genoemd dat het, behalve in de voortreffelijke inleidingen van het *Verzameld Werk*, nooit diepgaand is geanalyseerd. In de in 1969 verschenen studie van Van Hoecke over *De Eerste Wereldoorlog als thema in het Vlaams verhalend proza* wordt alleen een beschouwing gewijd aan de novelle 'De heren Bollekens in Oorlogstijd' (opgenomen in *Oorlogsvisioenen*). Van Hoecke ziet in dat verhaal de uitbeelding van het 'ingeworteld egoïsme' dat hij beschouwt als 'een essentiële trek van de rijken'⁽¹⁰⁾. In een bijlage worden ook nog *Van een verloren zomer* en *De twee pony's* vermeld, zonder verder commentaar evenwel. In de pas in 1991 verschenen studie van Frederik Deflo is Buysse nauwelijks beter af. Hoewel Deflo wel degelijk pretendeert 'de Vlaamse oorlogsliteratuur in haar totaliteit'⁽¹¹⁾ te onderzoeken, maakt hij van een groot aantal hiervoor vermelde teksten van Buysse geen gewag. Het gevolg ervan is een niet geringe miskennis van de kwaliteit van Buysse's proza, waarbij een aantal wezenlijke motieven en thema's of totaal ontbreken, of onderbelicht blijven⁽¹²⁾. Ik hoop daar in de volgende bladzijden uiteraard iets aan te doen.

(10) H. Van Hoecke, *De Eerste Wereldoorlog als thema in het Vlaams verhalend proza*, Koninklijk Museum van het Leger en van Krijgsgeschiedenis, Brussel, 1969, p. 20.

(11) Frederik Deflo, *De literaire oorlog. De Vlaamse prozaliteratuur over de Eerste Wereldoorlog*, Aartrijke, 1991, p. 9.

(12) Het is opvallend dat Frederik Deflo in *De literaire oorlog* een aantal motieven die in Buysse's proza een centrale plaats innemen, niet bespreekt. Zo komen Buysse's houding tegenover de Duitsers (cf. p. 91-93) en het voor hem zo kenmerkende Uilenspiegelmotief (cf. p. 38-42) niet aan bod in zijn studie.

Het ‘narratieve’ profiel van Buysse's oorlogsproza

Hoewel de ‘modaliteit’⁽¹³⁾ van verhalend en die van beschouwend proza uiteraard verschillend zijn, wil ik beide prozavarianten in wat volgt samen behandelen. Een aantal ‘structurele’ aspecten lijkt me voor beide even typerend. Hiermee suggereer ik niet dat Buysse's oorlogsproza wezenlijk anders zou zijn dan zijn overige werk. Wél geloof ik dat het oorlogsgegeven een aantal ‘narratieve’ kenmerken sterker heeft geprofileerd.

Een eerste constante lijkt mij het anekdotisch uitgangspunt te zijn van zowel beschouwing als verhaal. Geen ophefmakende gebeurtenissen voltrekken zich in dit proza; integendeel, het dorpse leven of de eigen ervaring vormt er meestal de basis van. Toch weet Buysse de anekdote niet zelden om te buigen in moralistische of filosofische zin. Zo in het verhaal ‘Een plasje bloed in 't zand’ (*VW* 5, p. 637), waar een plas bloed van een gesneuvelde Duitser hem de vraag naar het waarom van de oorlog doet stellen: ‘Ach ja, waarom al die waaroms? 't Was immers de oorlog, de gruwel en de vloek der Mensheid; het wàs zo zonder meer; het was er een uit honderdduizenden en honderdduizenden; een die *moest*, met of tegen zijn zin,... waarom?... omdat de slavernij nog steeds de ellendige wereld regeert!’ (*VW* 5, p. 640). Van een zelfde gehalte is de column ‘De poes, de zak, de soldaten en de oude kastanje’ (*VW* 7, p. 603), waarin een trotse, verwende kater het slachtoffer wordt van een soldatengrap, maar door het rechtvaardigheidsgevoel van de ik-figuur wordt gered. ‘Gelukkig dier; hij is voor 't onbezorgd geluk geboren’, verzucht de verteller. Het onbezorgde geluk van de poes contrasteert hier fel met het ongeluk van de onderdrukte mens.

Dit anekdotisch uitgangspunt verhindert Buysse evenmin te zoeken naar algemene omschrijvingen van de ‘wereldbrand’. In zijn *Vredesdagboek* noemt hij oorlog ‘de verstarringstijd’ (*VW* 6, p. 196) en ‘die gruwelijkste aller misdaden’ (*VW* 6, p. 202). En in het verhaal ‘De tragedie op de boerderij van Raes’ wordt de oorlog aangeduid als ‘het grote werelddrama van de tegenwoordige tijd’ (*VW* 5,

(13) Voor het gebruik van de term ‘modaliteit’ verwijs ik naar Gérard Genette, die in *Figures III* (Seuil, Parijs, 1972, p. 183 e.v.) uitvoerig ingaat op de ‘wijze’ (la mode) waarop er gerapporteerd wordt in fictieel proza. In zijn later geschrift *Nouveau récit du discours* (Seuil, Parijs, 1983, p. 28-29) voegt hij er een kritische kanttekening aan toe.

p. 1159) terwijl hij in ‘De ramen dreunen’ ‘de machtigste en somberste tragedie, die ooit de wereld heeft gekend’ wordt genoemd. Oorlog is, schrijft hij elders, ‘de oceaan van dood en vernieling die het ganse land teisterd’ (VW 5, p. 1186), of nog, ‘de algemene wereldverbeesting’ (VW 7, p. 708).

Een tweede constante is ongetwijfeld Buysse's voorkeur voor een symptomatische beschrijving van de oorlog. In Buysse's werk komen niet zozeer de militaire conflicten aan de orde, als wel de tekenen (symptomen) die op naderende dreiging wijzen én de littekens door de oorlogsgruwel achtergelaten. Het mooiste voorbeeld daarvan lijkt me het uitvoerige geschrift *Tijdens de eerste dagen in Vlaanderen*, dat een soort ‘catalogus belli’ bevat (zie VW 5, p. 1166-1194). Achtereenvolgens worden de volgende tekenen beschreven: de mobilisatie - met het aandoenlijke tafereeltje van een jonge soldaat wiens vrouw de vorige nacht tijdens de bevalling is overleden, net als de boorling trouwens -, het afvoeren van de afgedankte oorlogspaarden, het voedseltransport, het transport van de vaderlandse troepen, de eerste berichten over de gevechten, de eerste gewonden, de voortgang van het dagelijkse leven, de eerste vluchtelingen, het kanongebulder, het slagveld, de aanblik van de eerste vijanden, de franc-tireurs⁽¹⁴⁾. Graag wil ik eraan toevoegen dat ook in de novelle ‘De heren Bollekens in oorlogstijd’ een prachtige ‘catalogus’ voorkomt van de vijandelijke troepen: ‘Eerst kwamen de wielrijders... Toen kwamen de paarden... Toen kwam het voetvolk... Toen kwamen de kanonnen’ (VW 5, p. 237-238).

Een derde kintrek van dit proza - en ook dat zal nauwelijks verbazen - is de typeringskunst die Buysse erin etaleert⁽¹⁵⁾. Als een amateur-antropoloog (socioloog?) lijkt de verteller - bijna steeds een ik-verteller overigens - op zoek naar de wezenlijke kenmerken van vriend en vijand. Zo is zijn reisverslag *Reizen in oorlogstijd* een indringend peilen naar de ware aard van de Duitser, de Engelsman,

- (14) Over de door de Duitsers moedwillig veroorzaakte psychose waarbij burgers zich als vrijeschutters zouden hebben gedragen en de daaropvolgende Duitse wreedheden, zie G. Durnez, *Zeg mij waar de bloemen zijn. Beelden uit de Eerste Wereldoorlog in Vlaanderen*, Davidsfonds, Leuven, 1988, p. 35-48; B. Tuchmann, *De kanonnen van augustus. De eerste oorlogsmaand van 1914*, Agon, Amsterdam, 1989, p. 301-304; E.H. Kossmann, *De Lage Landen 1780-1980. Twee eeuwen Nederland en België, Deel 2 1914-1980*, Elsevier, Amsterdam-Brussel, 1986, p. 11-12.
- (15) Zie ook de inleiding tot deel 5 van het *Verzameld Werk*, p. XXV.

de Belg, waarbij hij zijn lof voor de laatste twee en zijn afschuw voor de eerste niet spaart. Ook aan de veeleer mank lopende sociale omgang tussen in Engeland verblijvende vreemdelingen en Britten, worden uitvoerige beschouwingen gewijd. Die interesse voor het volkstyptische dooradert ook zijn rubriek ‘Van de hak op de tak’. In de column ‘De gelukkige stad’ (*VW* 7, p. 541-543) heeft hij het over ‘specimens van alle mogelijke volken’ die men in Den Haag ontmoet en vergelijkt hij de Duitse officier met de Britse. ‘De Duitse officier, dat is een uniform met spieren en botten erin’ terwijl een Engelsman ‘zeer specifiek een Engelsman’ blijft, ook ‘als je hem zijn uniform uittrekt’.

Overigens typeert hij in stukjes als ‘Nuchtere waarheden’ (*VW* 7, p. 460), ‘De louchi e’ (*VW* 7, p. 557) en ‘Naar aanleiding van een omelet’ (*VW* 7, p. 643) ook de Hollandse mentaliteit op luchtigironische wijze. Een ander bijzonder fraai voorbeeld is aan te treffen in *Van een verloren zomer*, waar hij zijn terugkeer in Londen schetst na het bewuste frontbezoek. Wanneer hij vertelt over hoe onhandig een ‘Londens oud-heertje’ een ziek mussejong vertroetelt, weidt Buysse lang uit over de na eve kinderlijkheid van de typische Engelsman (zie *VW* 6, p. 475-476). In diezelfde reisnotities borstelt Buysse ook een beeld van de typische Vlaamse boer als schaamteloze profiteur, een beeld dat overigens in vele verhalen en schetsen (zie ‘Het varken’, ‘Het bruggetje’, ‘De boer’, enz.) terugkeert. Onsterfelijk is bovendien zijn typering van de Vlaamse rentenier in de figuren van de heren Bollekens, die zich nadat de ingekwartierde officieren vertrokken zijn, overgeven aan de milde genotzucht van weleer. Even schitterend getypeerd zijn meneer Cathoen, de gebroeders Muyskens (de twee pony's), meneer en mevrouw Venneman en meneer Aamid e (in *De schandpaal*). Buysse toont zich telkens weer, naar het woord van zijn tijdgenoot Marcel Proust, een onvolprezen ‘herborisateur humain’.

Buysse vertelt. Buysse typeert. Maar daarnaast evocert hij ook, en w el voornamelijk bij de beschrijving van het front of die van een vernielde stad of een platgeschoten dorp. Dan grijpt hij bij voorkeur naar ‘visionaire’ beelden. Zo beschrijft hij een luchtgevecht boven Londen als een vuurgevecht tussen ‘drakonische’ monsters. Zelf gewaagt de verteller van een ‘wilde, apocalyptische jacht in dwarse vlucht over het sombere, nachtstille Londen’ (*VW* 6, p. 477). Het toegetakelde Londen roept bij hem het gevoel op ‘in een onder-

aardse wereld' te zijn verdwaald, in een 'nachtmerrie'; alles doet er denken aan 'de fantasmagorische scheppingen van Gustave Doré' (*VW* 6, p. 713-714). De aan flarden geschoten stad - Ieper bijvoorbeeld in zijn *Vredesdagboek*⁽¹⁶⁾ - lijkt wel 'een bovennatuurlijk verschijnsel', de vernietigde huizen 'leken van een ander land, uit een andere tijd, van een andere wereld' (*VW* 6, p. 190). Als in de novelle 'Rikiki' de generaal het moet meemaken dat een nachtelijk bombardement de stad teistert, wordt de hele omgeving herschapen in een maanlandschap, vol kraters en inslagen. 'Het was alsof een aardbeving de ganse streek had door elkaar geschud. Het nevelige maanlicht bescheen verdrietig die verwoesting en hier en daar, langsheen de weg of in het veld stonden de huisjes en boerderijen in hun sombere, eenzame verlatenheid' (*VW* 5, p. 269-271). Als het op oorlogsgeweld aankomt, wordt Buysse taal metaforisch, precies om het onwaarschijnlijke, het onvoorstelbare ervan met kracht op te roepen.

In de marge kan er misschien op gewezen worden dat de enige, min of meer volwaardige beschrijving van een veldslag die is van een door kinderen nagespeelde strijd tussen geallieerden en Duitsers. In het verhaal 'De krijgsgevangenen' (*VW* 5, p. 1144-1449) wordt de frontsituatie gesimuleerd en fungeert het Kanaal (Schipdonk?) als de IJzer. In de oorlogsversie van de kinderen worden de Duitsers alvast verslagen, tot grote woede van de Duitse opzichters, die de Vlaamse overwinnaars na afloop op een brutale pandoering bedenken.

Motieven in Buysse oorlogsproza

Voorgaande beschouwingen over het 'narratieve' profiel van Buysse oorlogsproza hebben hopelijk duidelijk gemaakt dat Buysse volstrekt afwijzend staat tegenover het verschijnsel oorlog. Naarmate de oorlog uitzichtlozer wordt, geeft hij daarbij zijn aanvankelijk iro-

(16) Overigens wordt er in latere (literair-)historische studies graag uitvoerig geciteerd uit Buysse *Vredesdagboek* om de aanblik van het desolate, aan flarden geschoten naoorlogse Vlaanderen te typeren. Dat doet Karel Van Isacker bijvoorbeeld in *Mijn land in de kering 1830-1980*, deel 2, De Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen-Amsterdam, 1983, p. 45. Ook Hedwig Speliers grijpt naar Buysse tekst om 'het apocalyptische Vlaanderen van het front' op te roepen, in *Dag Streuvels*. 'Ik ken den weg alleen', Kritak, Leuven, 1994, p. 437.

niserende benadering op. Oorlog is hem ‘rampzalige’ ernst. Vaak herinnert Buysse er trouwens aan hoezeer de herinnering aan bepaalde gebeurtenissen zich als een ‘obsessie’ aan hem ‘opdringt’, een obsessie waarvan het schrijven hem moet bevrijden. ‘Ik zie en voel het eensklaps prangend weer in al zijn akeligheid, in beelden en kleuren’, heet het in de aanhef van *Tijdens de eerste dagen in Vlaanderen* (VW 5, p. 1166). Of in de openingsaline van ‘De nacht van 22 juli 1914’: ‘t Is eigenaardig hoe die herinnering zich weer opdringt (...), het eigenaardige is, dat het nu, na vier jaar, tot een soort obsessie wordt’ (VW 5, p. 621). Buysse heeft dan ook met obsessionele hardnekkigheid een paar thema's aangeroerd, die de grondstof uitmaken van zijn totale oorlogsproza. Ik meen er een viertal te kunnen onderscheiden.

Oorlog als een anti-orde

Buysse bericht in nagenoeg al zijn verhalen en beschouwingen over de oorlog als een ‘antiverschijnsel’. Steeds weer plaatst hij de ‘muziek of de bromstem van het kanon’ tegenover de lyriek van de vrede. Als de vrede poëtisch mag heten, dan is de oorlog de uiting bij uitstek van de antipoëzie⁽¹⁷⁾.

Heel wat teksten openen erg nadrukkelijk met een evocatie van een lentelijk of zomers landschap: Buysse tekent en hertekent het Vlaanderen dat hij eerder in *Zomerleven* had opgeroepen. Een voorbeeld. ‘Het prachtkleed van Vlaanderen’ begint aldus: ‘Ik kan mij niet herinneren in Vlaanderen een rijkere zomer te hebben gezien dan die, welke daar nu aan 't tanen is... Ik vind mijn land, in zomerpracht, onder glanzend-blauwe zonnehemel, met al zijn geuren en zijn kleuren, het schoonste land, dat op de aarde is’ (VW 5, p. 1234). Maar dat land, waarvoor hij geen woorden vindt ‘om die saamgevatte schoonheid uit te drukken’ (VW 5, p. 1235), ‘dat schone land van idyllische poëzie en levensweelde is door de wrede oorlog met vernietiging bedreigd geweest’ (p. 1236). Buysse bouwt

(17) Dezelfde gedachte wordt expliciet geformuleerd door de (stotterende) ‘dichter’ Wilfred Owen in Pat Barkers (eerste) roman over de Eerste Wereldoorlog, *Regeneration* (Penguin Books, 1991): ‘I s-suppose I've always thought of p-poetry as the opposite of all that’ (p. 84), waarbij met ‘all that’ de oorlog wordt bedoeld.

met andere woorden een antithese op tussen de schoonheid van weleer - ‘het schone Vlaanderen van vreugde en vrede, waar zelfs het misdrijf nog iets grappigs had’, schrijft hij in ‘Zomernacht’ (*VW* 5, p. 595) - en de gruwel van de oorlog. De vaak uitvoerige beschrijving van de ongerepte Vlaamse natuur werkt in menige tekst als een soort ‘averechte’ Natureingang: de heerlijkheid van de natuurlijke harmonie preludeert op de dreiging van Lelijkheid en Vernieling (met hoofdletter).

Dit contrapuntische verhaalschema accentueert uiteraard Buysse's opvatting van de oorlog als een soort anti-esthetica. Wanneer hij zich in zijn *Vredesdagboek* de verwoesting van het hem geliefde Ieper voor de geest haalt, noteert hij: ‘Hier, bij die sprekende, levende puinen, bij die tragische overblijfsels van een van de schoonste kunstwerken der middeleeuwen, moet, tot het einde der dagen, de vloek klinken van de vermoorde Schoonheid tegen de infame macht van 't ruw en 't bruut geweld’ (*VW* 6, p. 192-193). Op dat thema lijkt hij eindeloos voort te broderen in columns als ‘In de natuur’ (*VW* 7, p. 457), ‘De stilte’ (*VW* 7, p. 584-586), ‘Een sprookje uit een grijs verleden’ (*VW* 7, p. 587), ‘De molen van Deurle’ (*VW* 7, p. 666-668). Ook in losse, her en der gepubliceerde schetsjes wordt de ‘vermoorde Schoonheid’ aangeklaagd. In ‘Zomernacht’ (*VW* 5, p. 595) bijvoorbeeld, of in ‘Op een kerkhof in Vlaanderen’ (*VW* 5, p. 693), of nog, in ‘De nacht van 22 juli 1914’ (*VW* 5, p. 621)...

Niet alleen is oorlog voor Buysse de radicale ontkenning van een natuurlijke en esthetische orde, oorlog leidt ook tot de ontkenning van de waarheid. En die anti-waarheid ziet hij ten overvloede uitgestald in de kranten die pretenderen verslag te doen van de oorlogskansen. Wat de kranten beweren, is voor Buysse gewoon een leugen. Als de ik-figuur naar het einde toe van ‘De twee pony's’ een bezoekje brengt aan de twee broers, ziet hij er ‘een stapel couranten’ liggen. Hij denkt bij zichzelf: ‘Blijkbaar hadden zij daarin verdiept gezeten, hun angstige geest met allerlei officiële oorlogsleugengrammen en dilettantische militaire en politieke beschouwingen ziekegevoed’ (*VW* 5, p. 452). De leugengrammen zijn volgens hem het gevolg van welbewuste censuur, want ‘wat de gazetten melden is immers niets anders dan wat de militaire overheid zelf zegt en wat zij toelaat verder te verkondigen’ - zo staat het in *Tijdens de eerste dagen in Vlaanderen* (*VW* 5, p. 1181). Hij kan dan ook geen begrip opbrengen voor de naïeve nieuwsgierigheid van zijn huisgenoten:

‘Zij lezen één voor één de leugengrammen en verkondigen met luider stem de vreselijke of opwindende, of gruwelijke inhoud’. Het lijkt hem nuttiger te gaan kijken naar ‘aardige, frisse meisjes in lichte jurkjes’ of te luisteren naar het gezang der vogels, ‘die ook geen kranten lezen, maar het lustig spel der liefde spelen, zoals ook vele mensen zouden kunnen doen, als ze maar niet de schoonste uren van de dag verbeuzelden... met kranten-lezen’ (zie ‘Kranten in oorlogstijd’, *VW* 7, p. 451-452).

De kranten offeren ten hoogste wat entertainment, zoals uit zijn aantekening blijkt naar aanleiding van het bezoek van Foch en Poincaré. Liever verlustigt hij zich in de ‘tragische gekkendans’ van een mug in een spinneweb dan de hoge gasten te gaan bewonderen. ‘k Zal het in de avondcouranten lezen!’, bedenkt hij nogal cynisch (zie *Vredesdagboek*, *VW* 6, p. 199). In het al vaker geciteerde *Reizen in oorlogstijd* hoort hij tijdens de overtocht naar Engeland gesprekken over de annexionistische plannen die bij bepaalde Belgen zouden leven. Buysse commentaar: ‘Het is toch ergerlijk en bedroevend zulke onzin te horen uitkramen. En 't ergste is nog wel, dat zulke en soortgelijke domheden werkelijk in sommige Belgische bladen gepubliceerd worden’ (*VW* 6, p. 708). Dat Buysse ook jaren na de oorlog erg laatdunkend over kranten blijft denken, blijkt uit een aantekening van 17 juli 1921 in zijn ‘Dagboek’: ‘Ik ben niets meer waard voor heel den dag; ik ga couranten lezen!’ (*VW* 7, p. 923).

Het recht van de sterkste

Even opvallend als zijn opvatting dat de oorlog de belichaming is van de anti-orde bij uitstek, is zijn associatie ervan met ‘het recht van de sterkste’. Deze meest Buysiaanse van alle slagzinnen loopt als een koudvuur door zijn oorlogsproza heen. In de novelle ‘Rikiki’ wordt het als volgt omschreven: ‘Het woest-brutale recht, het recht van de sterkste zegevierde en, daar was niets tegen te doen’ (*VW* 5, p. 262). In ‘De twee pony's’ heet ‘het enig recht dat werkelijk bestond: het recht van de sterkste’ (*VW* 5, p. 447). Uit zijn columns - o.m. die van ‘Van de hak op de tak’ - een beperkte bloemlezing. ‘Het recht van de sterkste is ook al een recht, bij gebrek aan beter recht. Het is zelfs, in de dood van alle beschaving, het enig recht dat nog bestaat...’ (*VW* 7, p. 353). In ‘Asylrecht en onrecht II’ licht hij zijn

ongeluksgevoel in ballingschap toe, ‘nu de vreemde overheerser krachtens het recht van de sterkste gebiedt’ (*VW* 7, p. 369). In ‘Vrede door recht’ geeft hij uiting aan zijn morele verontwaardiging in een ronduit Ciceroniaanse volzin: ‘Waar geen geweten meer bestaat; waar niets meer heerst dan ruw geweld en onrecht, waar de kleine en zwakke door de grote en sterke wordt verpletterd en vertrapt, alleen omdat de grote sterk is en de kleine zwak is (...), daar sterft tenslotte elk geloof...’ (*VW* 7, p. 368). Meteen een heldere definitie van wat Buysse in dit verband onder ‘het recht van de sterkste’ verstaat.

Het recht waar de vijand zich van bedient, omschrijft Buysse als een erg grove variant van diefstal. ‘Oorlog, meneer, is niet de strijd van soldaten die, met ongelijke wapens, elkander bekampen: oorlog - dat hebben wij aan den lijve door de schuld van de Duitsers ondervonden - oorlog is gewapende moord en diefstal op onschuldigen’. Zo spreekt een oude boer in het hoekje ‘De haat’ (*VW* 7, p. 691-692). Een centrale tekst terzake is ‘Het doel van de oorlog’ (*VW* 7, p. 681-683), die met de volgende ongezouten aanval opent: ‘Het doel van de oorlog, is diefstal geweest; gewapende diefstal!... Diefstal in 't groot, diefstal in 't klein...’. Niet alleen geeft Buysse daar vele voorbeelden van, maar hij wijst ook op de morele gevolgen voor de overwonnenen: ‘Het is de vloek van zulk een dievenoorlog, dat hij het moreel gevoel van de veroverde bevolking totaal depraveert’. Erg concreet wordt een bepaald aspect van de dievenoorlog getoond in ‘Het gestolen bos’ (opgenomen in *Uit de bron*), waarin een arme kluizenaar zich moeizaam een bos weet te verwerven dat door de Duitsers gewetenloos wordt omgehakt, terwijl ook hijzelf wordt neergeknald. ‘Tot het laatste struikje werd het Gestolen Bos kaal gehakt...’ (*VW* 5, p. 641), zo luidt de slotzin.

Ook de manier waarop (sommige) Duitsers beslag leggen op burgerwoningen is een aspect van de oorlogsdiefstal. Misschien is het meest treffende verhaal van inkwartiering ‘Bij meneer de pastoor’. De pastoor wordt er vernederd en onteerd, zijn woonst wordt ‘ontheiligd’, bijvoorbeeld omdat de Duitsers er ook hun paard in stallen. En dat detail maakt duidelijk op welke bestiale manier ze zich overgeven aan wat de verteller ‘een onverdraaglijke profanatie’ noemt (*VW* 5, p. 657). En in het nooit door Buysse gepubliceerde ‘Von Varken en zijn ordonnans’ blijkt zelfs de hond van de Duitser (what's in a name) ‘een gestolen hond’ te zijn (*VW* 7, p. 916).

Het zal ondertussen al duidelijk zijn dat Buysse zich ‘nogal’ onvriendelijk uitlaat over ‘de sterkste’, in casu de Duitsers. Zijn haat aan hun adres is onversneden, radicaal en genadeloos. Voor wat zij Vlaanderen/België aandoen, zijn geen verzachtende omstandigheden⁽¹⁸⁾. Integendeel. In *Van een verloren zomer* verhaalt Buysse hoe een lading Duitse krijgsgevangenen met bevreemding wordt bekeken. ‘Les boches’, de mensen willen ‘les boches’ aanschouwen, bijna of het schepsels geldt van een andere planeet. Voor Buysse zelf zijn het geen curiosa, maar misdadigers. Zijn *Vredesdagboek* bevat over hen o.m. deze uitvoerige aantekening: ‘Maar de schurken, de Duitse schurken en bandieten van de grote generale staf, die een inval door België hebben durven beramen, en zij die deze plannen hebben goedgekeurd en ten uitvoer laten brengen, dat zijn de ware schuldigen en er bestaan geen folteringen wreed genoeg om die misdadigers te straffen’ (*VW* 6, p. 203). In zijn columns herhaalt hij overigens dit harde standpunt, waarbij hij niet aarzelt er alle Duitsers bij te betrekken. ‘De ganse Duitse bevolking heeft zich door deze oorlog aan een gruwelijke en schandelijke misdaad schuldig gemaakt’, stelt hij in ‘De vergeten clause’ (*VW* 7, p. 638). Als blijkt dat zij ook nog zijn molen hebben vernield, ‘enkele dagen voor de wapenstilstand’ nog wel, kan hij alleen maar afschuw voelen voor zoveel barbarij. Zijn molen werd geveld door ‘de Bruten’, ja de ‘Ueberbruten’ (*VW* 7, p. 666).

Deze Duitsers, over wie hij ‘enorm veel kwaad te zeggen’ heeft (cf. ‘Le bon boche’, *VW* 7, p. 675) verschijnen meestal als een collectieve, gevoelloze overmacht. In ‘Rikiki’ wordt de vijand dan ook vermeld als ‘de grote, anonieme krachten van de vernieling’ (*VW* 5, p. 260). Toch is hij bereid toe te geven dat niet alle Duitsers tot hetzelfde ras behoren. ‘Wij geven toe dat er, individueel, beste mensen

(18) Dat Buysse de feiten nogal schematisch en emotioneel benadert, moge blijken uit de afstandelijke analyse van H.W. von der Dunk in de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel 14, *Nieuwste Tijd*, Fibula-Van Dishoeck, Haarlem, 1979, p. 16 (‘Geen van de betrokkenen heeft in 1914 doelbewust op juist deze oorlog aangestuurd en geen van de betrokkenen heeft de oorlog om elke prijs willen verhinderen’). Zie ook Mark Heirman, *De waanzinnige twintigste eeuw. Oorlog en vrede van 1914 tot 1994*, Hadewych, 1995, p. 29 (‘De verborgen inzet van de Eerste Wereldoorlog’ heet er ‘het verzet van de Europese monarchen tegen de opkomende democratie’) en Martin Gilbert, *First World War*, Harper Collins Publishers, Londen, 1995, p. 10 (‘No single rivalry or disputed place or region caused the war: yet all rivalries and disputes combined to create and whip up the moods and opportunities that made war first thinkable, then possible, and finally desirable’).

zijn onder de Duitsers; maar wat ze “collectief”, naar de Pruisische bandietenjonkersgeest, ons aangedaan hebben, is abominabel, nooit meer uit te wissen, nooit te vergeven en nog minder te vergeten’. Zo luidt het in ‘Antwoord op een ersatz - anonieme brief’ (*VW* 7, p. 727). In zijn werk duiken dan ook een paar ‘bons boches’ op. Dat is bijvoorbeeld het geval in ‘Het bruggetje’, waar de ingekwartierde Duitsers een minzaam en kindvriendelijk gedrag vertonen en het kleine Marcelaatje graag vertroetelen (*VW* 5, p. 1052 e.v.). En op het ‘Kasteelken’ van de Vennemans is de omgang met de Duitse officieren vrij hartelijk. Hoewel de gemonocelde ‘Freiherr’ stugcorrect blijft en de ‘veearts’ afstandelijk en ongemanierd, wordt de dokter bepaald sympathiek voorgesteld. ‘De dokter was er haast een familielid geworden en men besprak met hem de toestand onbevangen’ (*VW* 3, p. 749). Hij is een zeldzame pacifist, die schril afsteekt tegen de overgrote meerderheid van zijn ‘rasgenoten’⁽¹⁹⁾.

Buysse ‘kleine oorlog’

Blijkens een aantal stukjes in ‘Van de hak op de tak’ wordt Buysse af en toe naar zijn mening gevraagd over allerlei (oorlogs)aangelegenheden. En hoewel Buysse inderdaad velerlei bespiegelingen ten beste geeft, zal men in zijn proza ten hoogste vrij vage echo's opvangen van politieke en/of militaire ontwikkelingen in de loop van de oorlog⁽²⁰⁾. Buysse houdt het in zijn *Vredesdagboek* bij een algemeen standpunt over het activisme (dat hij verwijt in de kaart te spelen van Frankrijk), het franskiljonisme (dat naar zijn mening in de kaart speelt van Duitsland) en het annexionisme (dat hij voor een ondenkbare dwaasheid houdt). Maar wat hij vindt van de Frontbeweging en de Open Brieven aan de koning, van de Belgische

- (19) Een sluitende verklaring voor Buysse's negatieve beeldvorming ten aanzien van de Duitsers, valt niet onmiddellijk te bedenken. Ondertussen is het wel opmerkelijk dat dat beeld nauwkeurig aansluit bij de voorstelling van de Duitser als ‘the evil Hun’ in de Britse propagandistische pers. Voor meer gegevens over oorlogspropaganda, zie Anthony Bruce, *An Illustrated Companion to the First World War*, Michael Joseph Ltd, Londen, 1989, p. 297-298.
- (20) Een zeldzaam voorbeeld van een Buysseaanse reactie op een concrete politieke gebeurtenis is aan te treffen in het stukje ‘Bestuurlijke scheiding in België’ van 7 maart 1917 in de Haagse krant *Het Vaderland*. Buysse wijst daarin scherp het bezoek af van de Raad van Vlaanderen aan de Duitse Rijkskanselier. (De tekst werd afgedrukt en toegelicht door Nop Maas in *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, III, 1987, p. 38).

regering in ballingschap, van de Raad van Vlaanderen, van de vernederlandsing van de Gentse universiteit, is in zijn proza niet direct terug te vinden. Misschien valt het nagenoeg ontbreken van die toch wel urgente thema's onder meer te verklaren uit zijn tijdelijke betrokkenheid bij de exilkrant *De Vlaamsche Stem* (van februari tot augustus 1915). Die stelde zich aanvankelijk op - zo schrijft Luc Schepens - 'zowel tegen het activisme en het pangermanisme, als tegen het Belgisch annexionisme, en verdedigde schuchter de vooroorlogse Vlaamse taaleisen, binnen de grenzen van de godsvrede'⁽²¹⁾.

Een even wezenlijke verklaring voor Buysse's apathie ten aanzien van grote aangelegenheden, is zijn bewuste keuze voor een 'versmald' perspectief. Buysse schrijft, net als Louis Paul Boon, zijn 'kleine oorlog'. Dat blijkt bijvoorbeeld op een aandoenlijke wijze uit 'De duifjes', opgenomen in de bundel *Typen* (1925). Het verhaal verwijst naar de Duitse verordening van 2 mei 1915 om alle duiven - die konden immers als koerier worden gebruikt - te doden. Buysse vertelt over pogingen van een Vlaamse veldarbeider om zijn duiven te redden. Tot hij gevat wordt, en gedeporteerd en van ellende sterft (zie *VW* 5, p. 762-764). Wat Buysse interesseert is de menselijke reactie, die tegen de achterwand van een kosmisch oorlogsgebeuren, oereerlijk en ongeunsteld overkomt. Ik ga op een aantal aspecten nader in.

De wereldtragedie, die aanvankelijk voor zovele personages voor een onmogelijkheid wordt gehouden, verstoort de natuurlijke dorpsverhoudingen. Het patroon van de vertrouwde rituelen wordt door de intrede van de oorlog zwaar aangetast. Zo'n dorpsgebeuren wordt verhaald in 'Het visselken' (*VW* 5, p. 499-511). Pierke, een plagerige, onschuldige dorpsjongen, biedt zijn pas gevangen visje aan de kantwerksters te koop aan, maar wordt gekserend afgewezen. Als hij hun de vis toegooit, besmeurt hij hun kantwerk. Op dat ogenblik komt een Duitse korporaal langs en die grijpt Pierke, door het verbolgen geroep van Elodie aangetrokken, bij de lurven. Pierke heeft geen verhaal en wordt de gevangenis ingeduwd. Hiermee wordt de natuurlijke rechtsorde die in het dorp

(21) Luc Schepens, *Koning Albert I, Charles de Broqueville en de Vlaamse Beweging tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Lannoo, Tielt-Bussum, 1983, p. 57. (Voor een overzicht van de evolutie die *De Vlaamsche Stem* (januari 1915 - januari 1916) heeft ondergaan, zie Daniël Vanacker, *Het aktivistisch avontuur*, Stichting Mens en Cultuur, Gent, 1991, p. 46-55).

heerst, brutaal vervangen door een vreemde tucht die volkomen voorbijziet aan de speelse verhoudingen onder kleine lieden. Dit soort ‘cultuurlijke’ botsingen doet zich overigens wel meer voor in het verhalend werk van Buysse. In ‘De paniek’ bijvoorbeeld, waarin de brandie van vier dronken Vlamingen vastloopt op de Duitse overmacht (*VW* 5, p. 624). Of in ‘De varkenskar’, waarin geslagen lieden dronken Duitsers moeten rondvoeren. Of nog, in het leuke ‘juridische’ verslagje ‘In de rechtzaal’ (*VW* 7, p. 699-701).

In meer dan één geval reveleert Buysse het aandoenlijke eigenbelang van de kleine burger, dat schril contrasteert met de hoge belangen van de wereldoorlog. Het al vaker genoemde verhaal ‘Rikiki’ is daar een interessante illustratie van. Voor de generaal en zijn ‘vrouwen’ is de redding van het schoothondje hét motief voor de uittocht richting Engeland. Het diertje wordt op een gegeven moment in quasi bijbelse termen bezongen als het hart van hun emotionele landschap. ‘Eerst was Rikiki, dan was het dierbaar huis, dan was de generaal, dan was de vrouw, en dan was de schoonzuster; en dat alles smolt samen tot één enkel, dierbaar symbool van geluk, en dat dierbaar symbool was nog eens Rikiki’ (*VW* 5, p. 261). Als naderhand blijkt dat het hondje niet in Engeland zal worden toegelaten, rapporteert de verteller het volgende: ‘De gruwelijke oorlog, de afgrijselijke verwoestingen, de ruïne van het land, de vernieling van hun stad en van hun huis, al het lijden, al het onrecht, al de wraakroepende wreedheden, alles wazigde weg en verbleekte tegenover de geraffineerde marteling, die zij om Rikiki doorstonden’ (*VW* 5, p. 279). Deze zin verwoordt als geen andere het perspectiefverlies van de betrokkenen. Een vergelijkbaar verhaaltje heeft Buysse ook opgetekend in ‘Van de hak op de tak’, waar de geborneerde zorg voor een aapje dat mee moet naar Nederland fel afsteekt tegen de universaliteit van het wereldconflict (*VW* 7, p. 452). In de column ‘De boer’ typeert Buysse de Vlaamse boer niet toevallig ‘als een wroet-dier aan zijn bekrompen eigen taak gekluisterd, terwijl het grootse epos, dat het aspect van de wereld zal veranderen, zonder meer zijn aandacht te boeien... met het geruis en gedreun van een zee, over de rechte steenweg blijft voorbijtrekken’ (*VW* 7, p. 636)⁽²²⁾.

(22) In zijn overzicht ‘België in de Eerste Wereldoorlog’ schrijft Luc Schepens: ‘De boeren deden goede zaken: de deposito's in de spaarkas van de Boerenbond stegen van 16 miljoen in 1914 tot meer dan 171 miljoen in 1918’ (zie *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel 14, p. 23). E.H. Kossmann van zijn kant stipt aan dat de boerenbevolking zich niet meldde om aan de oorlog deel te nemen (*De Lage Landen*, 2, p. 12).

Maar behalve geschokte en vluchtende burgers heeft Buysse met zichtbaar genoegen de ‘arrangeursmentaliteit’ getekend van de Vlaamse ‘kleine man’. Een van de vermakelijkste teksten in dat verband is beslist de column ‘Vlaamse uithangborden’ (zie *VW* 7, p. 696 e.v.). Niet alleen bevat die tekst een vrij representatieve staalkaart van de toenmalige schrijftuur op uithangborden (b.v. de varianten van ‘In d'Ope van Vrede’), maar ook van het aanpassingsvermogen van de Vlaamse kastelein. Buysse memoreert dat hij zelfs een uitbater betrapte op het schilderen van het bord ‘La den Boche’. Toch is het schitterendste verhaal over Vlaamse zelfredzaamheid in oorlogstijd naar mijn gevoel ‘De honderdjarige’ (*VW* 5, p. 462 e.v.). In dit verhaal, dat bepaald Mârquez-achtige trekjes vertoont, wordt een overleden honderdjarige grootmoeder onbegraven in (Bruno's) huis gehouden om aan de opeisingen van de Duitsers te ontkomen. Het medelijden door de dode opgewekt doet de Duitsers een compassieuze duit in de schaal leggen. Maar de gewetenswroeging van Bruno verdrijft de magie van de beveiliging. Hij gaat zijn profanatie opbiechten en met de hulp van de pastoor wordt de totaal verdorde grootmoeder 's nachts begraven. Onvermeld mag hier ook niet blijven de korte schets ‘Deur de kiekens’, waarin jeneverstokers hun gerstafval door de kippen laten opeten maar uiteindelijk verraden worden door hun dronken gekakel (*VW* 5, p. 1195-1197).

Toch gaat de Vlaamse vindingrijkheid naar Buysse's smaak soms de verkeerde kant op, vooral wanneer ze op schaamteloze wijze knipoogt naar de Duitse bezetter en dus blijk geeft van wat Wolfswinkel ‘opportunistische of praktische collaboratie’ heeft genoemd⁽²³⁾. In zijn proza moeten de zogeheten O.W.'ers⁽²⁴⁾, het telkens weer ontgelden. De O.W.'ers of barons Zeep delen in Buysse's onverdeelde misprijzen. In zijn *Vredesdagboek* schrijft hij: ‘Het lijken wel monsters van ploertigheid; en voor hun dikke, opgedirkte vrouwen ken ik geen woorden ter beschrijving. Zij zijn letterlijk vetgemest met het bloed en het vlees van het lijdende volk’ (*VW* 6, p. 182). Met genadeloos sarcasme schrijft hij in de *Haagse*

(23) R. Wolfswinkel, *Tussen landverraad en vaderlandsliefde. De collaboratie in naoorlogs proza*, A.U.P., 1994, p. 34.

(24) O.W.'er betekent ‘Oorlogs-Winst-profitteur’. Zie G.L. van Lennep, *Verklarend oorlogswoordenboek*, Bert Bakker, 1988, p. 163.

Post: ‘Ik begreep dat ik met een idealist te doen had. Een baron Zeep, een O.W.'er, een levensmiddelenvervalser, een hulpmoordenaar van zijn eigen volk; maar toch een idealist, een neo-idealist, een futuristisch-idealist, een aristocraat van de toekomst in wording’ (*VW* 7, p. 740). Met hetzelfde sarcasme doet hij later in hetzelfde blad verslag van de begrafenis van een baron Zeep (*VW* 7, p. 762).

Het vaderland

Het zal duidelijk zijn dat de O.W.'ers niet bepaald de vertegenwoordigers zijn van het Buysiaanse ‘vaderland’, dat in heel wat oorlogsteksten van hem opduikt. En al wijst menig historicus op het feit dat het patriotisme om allerlei redenen van meet af aan een sterke opflakking kende⁽²⁵⁾, toch is de vaderlandse liefde van Buysse voldoende eigenzinnig om er nader op in te gaan. Hij maakt daarbij allerm minst enig onderscheid tussen België en Vlaanderen, tussen Belgisch en Vlaams, omdat hij niet zozeer in geografische als wel in emotionele termen over zijn vaderland schrijft⁽²⁶⁾. In het in de lente van 1917 geschreven stukje ‘Wat eeuwig is’ stelt hij zich deze vraag: ‘Wat is het vaderland? Is het iets heel groots en machtigs: iets massaals met uiterlijk vertoon vol schitterende beweging, en opwekkende toekomstvisioenen; of is het iets heel klein van diepe stilte en innigheid; iets van verleden en herinnering?’ In de daaropvolgende regels tekent hij heel concreet de contouren van een ‘intiem’ landschap, waarin zijn moeder centraal staat. ‘Zo denk ik nu aan 't vaderland, *mijn vaderland*’ (*VW* 5, p. 696-697). Wanneer hij via Frankrijk op weg is om het front te bezoeken, komt hem de volgende mijmering uit de pen: ‘Instinctmatig blijf ik lang vertoeven bij die plekjes, die 't meest gelijkenis met Vlaanderen vertonen en vraag mij af, waarom dit land, dat wellicht mooier is en rij-

(25) Hoewel er van enig georganiseerd verzet geen sprake is geweest (cf. Kossmann, *De Lage Landen*, 2, p. 13 en Luc Schepens, ‘België in de Eerste Wereldoorlog’, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel 14, p. 25) wijst Kossmann bijvoorbeeld op een ‘op gigantische schaal bedreven lijdelijk verzet’ (p. 15). B. Tuchmann schrijft de felle toename van het patriotisch gevoel o.m. toe aan het vastberaden en heldhaftig optreden van koning Albert (cf. *De kanonnen van augustus*, p. 150-151).

(26) Zie de bijdrage van A.M. Musschoot, ‘Buysse en Nederland’ hierna, p. 89 e.v.

ker nog dan Vlaanderen, toch in generlei mate 't afwezig vaderland vervangen kan' (*VW* 6, p. 412).

Om dit vaderland van 'verleden en herinnering' op te roepen, grijpt Buysse naar poëtische middelen. In zijn Haagse column 'Een sprookje uit een grijs verleden', schrijft hij: 'Het land is blond, onder de lieve, blauwe hemel, waarin witte bolle wolkjes zeilen... Het is blond van blonde zandwegen, die kronkelend vanuit de wijde velden naar het dorpje komen; en het is blond van 't blonde, hoge koren, dat alom golft en wuift en deint onder de streling van de zachte, luwe wind' (*VW* 7, p. 587). De natuurlijke poëzie van Buysse's vaderland spiegelt zich a.h.w. in de ongeunstelde poëzie van Buysse's proza. Als de molen van Deurle wordt vernield op 2 november 1918, wordt het hart van zijn vaderland dodelijk getroffen⁽²⁷⁾.

Dit poëtische vaderland, dat door de oorlogsagressie zo zwaar wordt belaagd, wordt desondanks als onoverwinnelijk voorgesteld. Dankzij zijn Uilenspiegelmentaliteit weet de Belg te overleven. Wat de vijand ook verordent, in mentaal opzicht is de Belg (Vlaming) steeds weer de overwinnaar. Buysse betoogt: 'Laten wij doen zoals Gringoire of, beter nog, zoals onze Uilenspiegel. Hun mooi figuur van kalme gelatenheid en snaakse guitigheid staat fijn en nobel verheven in 't verleden en ook wel in de toekomst, want... dit mogen wij misschien toch wel zeggen: een volk, ons volk zal nog zo spoedig niet vergaan' (*VW* 7, p. 368). Het Uilenspiegelmodel, dat herinnert aan het motief van 'toujours sourire' in Claus' *Het verdriet van België*, keert terug telkens als Buysse een poging onderneemt om de modale Belg te typeren. In *Reizen in oorlogstijd* bijvoorbeeld is de Belg 'gelijk de onsterfelijke Charles de Coster hem in zijn wonderschoon en zo innig-ontroerend epos van Tijn Uilenspiegel en lamme Goedzak vereeuwigd heeft' (*VW* 6, p. 719). Ook in zijn reisnotities komt 'de ware geest van België' aan bod. Hij concludeert dat de Belg, ondanks de oorlog, niet echt 'terneergedrukt, bedroefd en moedeloos is': 'hij heeft te veel veerkracht; hij is te sterk van ziel en wil en lichaam' (*VW* 6, p. 399).

(27) Vergelijk met wat Buysse er zelf over schrijft in zijn dagboek *Zomerleven* (*VW* 6, p. 162) en het commentaar in de inleiding tot deel 6, p. X-XI.

Breedvoerig weidt Buysse over dit aspect uit in de al eerder vermelde ‘Onuitgegeven voorrede’. Deze tekst, die de hoge gevoelens niet schuwt, is een ongeremd eerbetoon aan de onoverwinnelijkheid van het Belgische volk. ‘Alles is dood. Alleen de geest: de geest van 't volk, de geest van 't land houdt nog het leven! Die geest is zijn ziel en zijn hart en die geest is onsterfelijk’ (VW7, p. 214). Zelfbewust tracht hij die geest nader te omschrijven. Hij ziet Uilenspiegel voor zich, ‘en 't is alsof zijn guitige ogen ons weer toelachen en of wij hem nog, in onverstoortbaar optimisme, zijn onvergetelijke laatste woorden horen uitspreken’. En Buysse citeert de laatste woorden van Uilenspiegel, waarin Vlaanderen genoemd wordt ‘la Mère Flandre’. Vol overtuiging neemt Buysse de terminologie van De Coster over en hij besluit zijn stuk in retorische vervoering: ‘De Natuur zelf, Vlaanderen, het hart, de ziel, de geest, de kunst van onze zoete, milde, heilig-geliefde Moeder-Vlaanderen, die doodt men niet’ (p. 217).

Het laatste citaat verwijst meteen naar een ander facet van Buysse's vaderland. Zijn vaderland krijgt in voormelde tekst een moederlijk karakter toebedeeld en is dus wezenlijk een ‘moeder’land. In de column ‘Eindelijk!’ komt hij met hartstocht op dezelfde voorstelling terug: ‘het zachte, goede, trouwe hart van Moeder-Vlaanderen, zoals onze onsterfelijke De Coster het noemde’ (VW7, p. 449). Overigens lijkt Buysse's feminiene vaderland-opvatting aan te sluiten bij zijn (latere?) visie op ‘de’ vrouw. In ‘Leve de vrouw!’ (VW7, p. 516) ziet hij ‘de vrouw als 't beeld van “Vrede op Aarde” tegemoet’⁽²⁸⁾. In datzelfde stuk wijt hij oorlog aan de vernietigingsdrang van de man; de vrouw heeft het leven lief ‘en dat is haar grote superioriteit boven de man. De man is van aard een vernielers; de vrouw is van aard een schepster, een bewaarster’ (p. 517). In dit feministische pleidooi voert Buysse de vrouw op als een bijna abstracte, klassenloze verschijning die over de aarde waakt. Net als Monika van Paemel vermaledijdt Buysse uiteindelijk de ‘vaders’. Het zijn de moeders die waken over hun strijdlustige zonen, zoals ook uit het stukje ‘De droom’ blijkt, en uit de eerste, hiervóór geciteerde vaderland-ver-

(28) Buysse's voorstelling van de vrouw als ‘hoedster van de vrede’ is geen wensdroom. Tijdens de oorlog treedt een aanzienlijk aantal zelfbewuste vrouwen aan die de drijvende kracht vormen van de toenmalige vredesbeweging. Zie daarover Denise de Weerd, *De vrouwen van de Eerste Wereldoorlog*, Stichting Mens en Cultuur, Gent, 1993, p. 24-28.

melding (cf. supra) waarin Buysse eigen moeder het hart van zijn vaderland uitmaakt.

Buysse roman 'De Strijd'

In het voorgaande thematische panorama is met opzet niet verwezen naar *De Strijd*. Alleen al de ontstaansgeschiedenis van het boek maakt het tot een opmerkelijk geschrift. Hoewel de roman pas in 1918 - dus op het einde van de oorlog - werd gepubliceerd, werd hij, blijkens het 'voorwoord', 'geschreven gedurende de lentemaanden van het jaar 1914 en tijdens de eerste weken van de oorlog'. De roman is in oorsprong een vooroorlogs concept. Maar de oorlog heeft de schrijver a.h.w. van koers doen veranderen en hem bovendien ertoe aangezet zijn roman te publiceren bij Nijgh & Van Ditmar. Uit zijn brieven aan Van Dishoeck valt op te maken dat hij met zijn roman, die aanvankelijk *Het gemakkelijke leven* zou heten, andere plannen had. Hij schrijft op 25 maart 1918: 'En ik zou waarschijnlijk zelfs niet op het idee zijn ingegaan als de oorlog mijn financiële toestand niet bedenkelijk genekt had'⁽²⁹⁾.

In het merkwaardige voorwoord valt verder te lezen dat hij zijn roman heeft opgevat als een schets, niet van het huidige Vlaanderen, maar van 'het Vlaanderen der heldere geluksdagen... dat eenmaal wàs'. En inderdaad, deze roman in drie delen evocert het Vlaanderen dat hij in zijn vroegere romans ook had opgeroepen. In *De Strijd*, waarin eerst Boerke en Meerke Biebuijck, en daarna hun zoon Florimond en hun dochter Reinilde, de boerderij verlaten om in het dorp te gaan rentenieren, knipogen heel wat gegevens naar vroeger werk van Buysse⁽³⁰⁾.

Net als de oude boer Foncke in *Schoppenboer*, geeft Boerke zijn kinderen de raad niet te trouwen om het erfgoed onverdeeld te

(29) Zie S.A.J. van Faassen, 'Cyriel Buysse en de Nederlandse uitgever C.A.J. van Dishoeck II: 1914-1931', in *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, V, Gent, 1989, p. 50.

(30) Overigens komt een aantal leuke details ook in later werk van Buysse terug. Het met Boerke meelopende hondje Tibi lijkt een vroege versie van de hondjes die De Beule en Triphon onafscheidelijk vergezellen in *Zoals het was...* De harkerige juffers Dufour verschijnen o.m. in *Tantes* weer op het appel. Het Amerika-motief, dat ook in ander werk aan de orde is, wordt het sterkst uitgewerkt in *Twee Werelden*, terwijl het gegeven van elkaar aflossende generaties o.m. in *Uleken* en *Tantes* terugkeert.

bewaren. Net als Ivo Fonckes gedrag wordt dat van Florimond bepaald door een onweerstaanbare seksuele drang, ‘een allesoverheersende behoefte’ (*VW 2*, p. 1058). De beschrijving van het voorjaar moet niet onderdoen voor die in de prachtige novelle *Lente*. Het renteniersbestaan lijkt bijwijlen de perfecte echo van dat in *'t Bolleken* (b.v. de observaties vanachter het raam, Florimonds omgang met de dorpsnotabelen), terwijl de deftige juffrouw Plumsteert beslist familie moet zijn van juffrouw Toria Schouwbroeck uit *Het Ezelken*. Net als Odon Dudemaine in *Het volle leven* uiteindelijk terechtkomt in een sociaal vacuüm, worden Boerke en Meerke in wezen klassenlozen (p. 1075). De scènes op het veld, waar het werkvolk ginnegappend aan de arbeid is, herinneren aan die uit *Het leven van Rozeke van Dalen*. Ten slotte lijkt de uitvoerige gluurscène in deel twee van de roman zo weggelopen uit *'t Bolleken* (p. 1058 e.v.), terwijl de dappere taal van Reinilde (‘t len of 't ander: of ik hier wig, of zij hier wig’, p. 1087) soortgelijke confrontaties oproept in *Het leven van Rozeke van Dalen* en *Het Ezelken*.

Uit een en ander blijkt dus dat deze roman in narratief opzicht een synthetiserend karakter heeft en uitnodigt tot een bijna ‘intertekstuele’ lectuur. Hij herbergt het hele Buysiaanse ‘Vlaanderen’, zowel wat de beschrijving van de gewoonmenselijke hartstochten betreft als die van de natuur. Vooral de gang van de natuur bepaalt het ritme van de Vlaamse mensen⁽³¹⁾. Vandaar Buysse's uitvoerige beschrijving van een erg lyrisch gestemde lentemorgen, wanneer Boerke zijn werkvolk gaat monsteren. De harmonie van de natuur is daarbij een treffend spiegelbeeld van de sociale harmonie. ‘In zover waren zij enigszins elkanders gelijken en daardoor ontstond er ook een gemeenschappelijke omgang van natuurlijke en familiere solidariteit’ (p. 985). De ongestoorde opvolging van ochtendnevel, zon en maan, en parallel daarmee, de menselijke eensgezindheid, refereren aan een sacrosancte ‘schone orde’, die meteen geldt als een lyrische vertaling van de vrede. Als een ‘gouden zon’ straalt uit een ‘blauwe hemel’, ligt er ‘een onuitsprekelijke vrede over alles’ (p. 1067). Dat die vrede in wezen alleen op het platteland kan gelden, laat Buysse o.m. blijken uit de beschrijving van het renteniershuis waar de Biebuijcks hun intrek nemen. De ‘vuilgrijze’ tinten, de

(31) Zie ook de inleiding tot deel 2 van het *Verzameld Werk*, p. XXIII.

sombere kamers, de ‘treures’ (p. 1001), de ‘Màrqueziaanse’ dorps traagheid (p. 1004), de symbolische nabijheid van het kerkhof (p. 1028) contrasteren fel met wat Buysse noemt de ‘rustige hymne van de vruchtbare natuur’ (p. 1056).

Dat Buysse zijn geliefde ‘Vlaanderen van de vrede’ heeft willen schetsen op een sterk exemplarische wijze, blijkt ook uit de bijna ‘topische’ openingszinnen van menig hoofdstuk. Na de expositie van de belangrijkste verhaalgegevens begint het vijfde hoofdstuk van deel één als volgt: ‘Zo was het leven van de gewone alledaagse dagen, het leven dat zonder schok noch stoornis was geregeld, als de gelijkmatige gang van een klok’ (p. 1012). Andere voorbeelden waarin hetzelfde bijwoord van wijze opvalt: ‘Zo ging de schone zomer heen’ (p. 1057); ‘Zo ging de schone, lange zomer alweer heen en naderde nog eens de winter’ (p. 1067); ‘Zo waren zijn gedachten en gevoelens in die volle, rijke zomer’ (p. 1128).

Maar te midden van deze zo voorbeeldige wereld - waarin alleen Dikke Roze een soort Cassandra-functie vervult (cf. p. 1090, p. 1097) - komt het grote onheil steeds naderbij. Buysse laat de oorlogsdreiging erg langzaam aangroeien. Ze wordt voor het eerst vermeld door Oscar en vanin de slaapkamer vernomen door Florimond: ‘Langs alle kanten worden de soldoaten opgeroepen. Ze klappen dat er nen oorloge goa komen’ (p. 1062). Oscar draagt de dreiging aan in zijn vanuit Amerika verstuurd brieven, die als een retarderingsmiddel kunnen worden opgevat (p. 1099, p. 1116, p. 1128). Maar Oscars voorspelling wordt bewaarheid. Als de oproepingsbevelen komen en de boeren hun sterkste paarden moeten afstaan is de oorlog plotseling werkelijkheid geworden. En Buysse tekent die nieuwe, ongewenste werkelijkheid volgens het vertrouwde stramien: eerst de mobilisatie, dàn het ver gebrom van het kanon (hoorbaar vanop de Molenheuvel, p. 1130), dàn de vluchtende mensen, daarna het vaderlandse verzet en uiteindelijk de verschijning van de vijand. En die vijand verschijnt in zijn meest afgrijselijke, moorddadige gedaante. De Duitsers trekken vernietigend door de streek en verwoesten daarbij ook de oude boerderij van de Biebuijcks. Als Florimond dat verneemt, snelt hij erheen, gaat er als een razende te keer tot een kogel hem de hersens verbrijzelt. Met de vernieling van de boerderij en de moord op een van zijn authentieke bewoners wordt in feite de ziel van Vlaanderen vernield. In die zin is het verhaalde tegelijk tragisch en symbolisch te noemen.

Een slotbeschouwing

Voor Buysse is de Eerste Wereldoorlog - zoveel zal ondertussen wel duidelijk zijn - het absolute tegendeel van de (verfijnde) beschaving waaraan hij zo graag deel had. Het verwondert dan ook niet dat hij zich van meet af aan de vraag heeft gesteld of de gevolgen van de oorlog van voorbijgaande dan wel blijvende aard zouden zijn. In het 'voorwoord' van *De Strijd* is zijn antwoord radicaal: 'Wat geweest is, is dood en zal nooit meer herleven'. In zijn stukje 'Somber België' komt hij daar overigens op terug: 'Ik heb het voorgevoel gehad dat het zo wezen zou; ik heb het zelfs voorspeld in de voorrede van mijn roman *De Strijd*; en toch ben ik onaangenaam verrast, en bedroefd, en teleurgesteld dat het zo is' (*VW* 7, p. 663). Voor Buysse heeft de oorlog het natuurlijke vredesbestand voorgoed aangetast. Dat blijkt ook met zoveel woorden uit de eerste aantekening van zijn *Vredesdagboek*. Daar heet het 'dat vrede-na-de-oorlog de voortzetting van de oorlog is, met andere middelen' (*VW* 6, p. 181), zoals de kleine oorlog van Boon 'de voorzetting' is 'van het vooroorlogse leven onder slechtere omstandigheden'⁽³²⁾. En nadat Buysse het 'menselijk slachtvee' van het front heeft zien afvoeren verzucht hij: 'Wie durft nu nog schroomvallig 't woordje "vrede" murmelen, en wie kan nog hopen en geloven, dat het weer eens werkelijkheid worden zal? En toch...' (in 'Ergens achter het front', *VW* 5, p. 1163). De oorlogsomstandigheden hebben Buysse dus niet bepaald gunstig gestemd ten aanzien van Vlaanderens toekomst. De oorlog betekent voor hem - en trouwens voor vele anderen⁽³³⁾ - een breuk in de geschiedenis. Daarvan heeft hij in zijn proza op een imponerende manier getuigenis afgelegd⁽³⁴⁾.

- (32) Zie Bert Vanheste, 'Want uw vijand wie is dat?'. *Mijn kleine oorlog: Louis Paul Boon als ongelovige dromer*; Querido, Amsterdam, 1989, p. 170.
- (33) In zijn recente Streuvels-biografie wijst ook Hedwig Speliers op dat aspect (cf. *Dag Streuvels. Ik ken den weg alleen*, p. 448-449 en p. 467). Ook in politiek en sociaal opzicht blijken de kaarten flink door elkaar geschud. Mark Heirman bijvoorbeeld noemt 'het meest zichtbare gevolg' van de Eerste Wereldoorlog 'het verdwijnen van het eeuwenoude monarchale Europa' (in *De waanzinnige twintigste eeuw*, p. 47).
- (34) Ook in zijn correspondentie met Van Dishoeck spreekt Buysse dezelfde angstige verwachting uit. Hij schrijft op 3 januari 1917: 'Ik heb wel het idee dat we stilletjes naar den vrede toe gaan. Maar hoe zal Vlaanderen er uitzien! Ik durf er niet aan denken' (cf. *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, V, 1989, p. 47).

Voor het ‘negativisme’ van Buysse zijn, geloof ik, een paar verklaringen aan te voeren. In de column ‘Mijn vriend de effrénist’ voert hij een doordrivende ‘filosoof’ ten tonele die een somber mensbeeld ten beste geeft. Niet alleen is de mens ‘een toevalligheid, een onbegrijpelijke vergissing, een echte aberratie van de Natuur’, hij vecht bovendien, in tegenstelling tot de dieren, ‘vooral tegen zijn soortgenoten, tegen zijn eigen ras, tegen de Mens, tegen zichzelf met één woord’. Door zijn ‘menselijke drang tot zelfvernietiging’ is de mens dan ook inferieur aan de Dieren (*VW* 7, p. 579-580). De vergelijkende antropologie die Buysse in dit stuk bedrijft, heeft overigens een onmiskenbaar Erasmiaans trekje⁽³⁵⁾, evenals zijn vaak herhaalde opvatting dat de oorlog ‘het algemeen moreel peil’ van de mensheid voorgoed heeft aangetast (zie b.v. *VW* 7, p. 595, p. 682, p. 712).

Daarnaast wordt Buysse's ongelooft in de toekomst gevoed door zijn ongelooft in het politieke bestel⁽³⁶⁾. ‘Al die lui, waaronder geen enkel in staat is geweest de oorlog, waaronder zij trouwens niets geleden hebben, te beletten, zullen evenmin bekwaam zijn om hun gefolterde, stervende volken door een spoedige vrede te verlossen’, zo staat te lezen in ‘Vredesconferentie’ (*VW* 7, p. 616). Buysse heeft het niet begrepen op de Grote Praters, zoals hij de politici noemt. In zijn dromen schrikt hij er niet voor terug ze fysiek uit te schakelen, zoals uit zijn vermakelijke stuk ‘De moord op de politicus’ moge blijken (*VW* 7, p. 774-775). In de tekst ‘De Walgers’ schetst Buysse in grote trekken zijn ‘utopia’ en ook daar hebben politici blijkbaar geen reden van bestaan (*VW* 7, p. 513).

Bovendien is er een argument van esthetische orde om Buysse's fundamentele wantrouwen te verklaren. Buysse heeft Vlaanderen zo liefgehad dat hij het heeft vereenzelvigd met de Schoonheid (met hoofdletter) zonder meer. En die Schoonheid was in zijn ogen absoluut, onaantastbaar, heilig. De barbarij had die Schoonheid voorgoed aangevreten. Een opvatting die bovendien iets profetisch

(35) In Erasmus' verhoog *Dulce Bellum Inexpertis* (1515) vindt men dezelfde vergelijking tussen mens en dier terug en betoogt de humanist dat ‘het algemeen bederf der zeden’ ‘de grootste plaag’ is die ‘gelijktijdig met de oorlog opduikt’. Zie de vertaling van Nico van Suchtelen, *Oorlog*, Wereldbibliotheek, Amsterdam - Antwerpen, 1969, p. 16-17.

(36) Voor een algemeen overzicht van Buysse's politieke opvattingen verwijs ik graag naar Luc van Doorslaer, ‘Politieke standpunten in het werk van Cyriel Buysse’, in *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, VI, 1990, p. 21-30.

heeft. Ze lijkt vooruit te wijzen naar het ecologisch of nostalgisch pessimisme dat bijvoorbeeld in Geert van Istendaels *Het Belgisch labyrint* (cf. p. 198), of in Walter van den Broecks *Brief aan Boudewijn* (cf. slotpassage) opklinkt.

Het is hoe dan ook merkwaardig dat Buysse, die zo prat gaat op de mentale slagkracht en berekende slimheid van de Vlaamse mens (cf. Uilenspiegel), dit wat abstracte optimisme opgeeft zodra hij de oorlogsravage in het gezicht ziet. Dat valt niet alleen af te leiden uit de hiervoor geciteerde beschouwingen, maar ook uit de stukjes waarin hij rapporteert over de naoorlogse toestand in stad en dorp. Als hij de rondsloeterende, moedeloze ‘arbeiders’ in Gent aanschouwt, zucht hij: ‘Zullen al die werklozen dan nog *willen* werken? Zij leven nu al zolang, al zoveel jaren, zonder te werken? (...) 't Is een der somberste problemen van de naaste toekomst. 't Is een benauwend en angstwekkend raadsel’ (*VW* 7, p. 659). Gelukkig heeft Buysse mogen meemaken dat België zich er, alle verhoudingen in acht genomen, vrij snel bovenop heeft gewerkt⁽³⁷⁾.

(37) Voor een schets van de expansieve tijdgeest in ‘de luchtige jaren twintig’, zie Karel van Isacker, *Mijn land in de kering 1830-1980*, deel 2, p. 61-79.

Vrouwenleed en vrouwenmacht in Het ‘Ezelken’

Cyriel Buysse, Het ‘Ezelken’ wat niet vergeten was, Uitgeverij C.A.J. van Dishoeck, Bussum z.j.

door Romain John van de Maele

Vlaanderen was ooit een land van uitersten, het kermis- en feestgejoel werd vaak overschaduwed door boetedoening en boetedoening eindigde meer dan eens in een sfeer van ruwe vitaliteit. Ensor heeft die gespleten wereld geschilderd, Buysse heeft hem met veel ironie beschreven. Hij verschool zich achter een alwetende vertelinstantie en doorbraak vanuit zijn intuïtie en vele observaties het kleinburgerlijk normbesef van toen. Dat gebeurde niet alleen in *'t Bolleken, Lente* en *Tantes...* maar ook in *Het ‘Ezelken’*.

Het ‘Ezelken’ is een schrijnende, maar vaak ook ironische terugblik waarin een aantal constanten van Buysse's kritische kijk op de voorgrond treedt. De feeststemming in het eerste hoofdstuk - waarin naar aloude gewoonte een nieuwe pastoor werd verwelkomd - werd voortdurend met het benepen gevoel van juffrouw Constance - een interne focalisator - geschetst. In een optocht waarin niet alleen ‘de boersche, roode tronies van den dorpsgemeenteraad’ (p. 14) opvielen - alsof het om de verweerde ‘koppen’ van Gustave van de Woestijne ging -, stapten ook ‘ontelbare oude vrijsters en kwezels’ (p. 13) op. ‘Er was geen enkel knap gezicht onder (...) en er ging ook iets angstwekkends van uit, als van een groep verbitterde slachtoffers...’ (*Ibid*). Het hoge woord - slachtoffers - was er uit, ‘maar zulk een naren indruk maakte hun lange, stijve stoet voorzeker niet op juffrouw Constance’ (p. 13-14). Ook zij was een oude vrijster, bijna veertig jaar oud en helemaal niet knap. Ze had zich opgeofferd - en zou zich blijven opofferen - om haar broer te laten studeren. Nu zou ze zich in zijn schaduw nestelen, de pastorie beheren. Dochters leken per definitie tot zelfopoffering gedwongen te zijn - in *Tantes* brachten de meisjes het er niet beter af -, maar was dat zo? De optocht van

de ‘slachtoffers’ is van groot prospectief belang: zal de vertelinstantie aan het licht brengen hoe en van wie ze het slachtoffer werden?

Het feestgebeuren - dat toch meer dan een werelds gebeuren was - bracht Constance niet uit haar bevroren normbesef. Als haar hulpje, het jonge meisje Céline, spontaan haar vreugde liet blijken, werd ze onmiddellijk door Constance gecorrigeerd: ‘Wa zoên ze peizen’ (p.6). Tijdens die eerste ontmoeting liet de vertelinstantie de lezer kennis maken met vrouwen die slachtoffers waren ‘aan wie een onbekend en akelig leed (was) overkomen’ (p. 13). Slachtoffer-zijn bleek al gauw samen te vallen met een reactieve levensstijl: Constance bleef zich uitsloven voor haar broer - ‘meneer de pastoor’ - en de rijke oude vrijsters, die wellicht nooit enig initiatief hadden genomen, ‘zonden hem discrete, maar milde giften in geld en lekkere dingen’ (p. 19)... maar dat gebeurde pas na de inhuldiging. De mannen waren boers en hadden ‘speknekken’. Tussen die twee uitersten - boerse mannen en verschraalde vrouwen - bevonden zich het jonge, gezonde meisje Céline en de nieuwe pastoor. De eerste indrukken van de pastoor vallen niet samen met het boerse manbeeld maar veeleer met de blozende vitaliteit van Céline: ‘Hij was een man en geen man’ (p.21). Ook Céline gedroeg zich reactief, maar haar verwarring contrasteerde fel met de zuinigheid en de totale opoffering van Constance, die enkel het geluk van haar broer nastreefde. Céline is (was) echter meer dan een gezond meisje, ze is de noodzakelijke tegenpool van Constance, een element van de retorische strategie die het exordium geloofwaardig moet maken.

Het geluk werd de pastoor in de schoot geworpen en hij beleefde het op een spontane manier, alsof het zijn natuurlijk deel was. Terwijl de vrouwenhanden druk bezig waren en de mannen in de tuin of op het veld gebogen stonden, beleefde hij, rustig in de tuin een ‘symphonie pastorale’. Zo leek hij heel even op de bijna vergeestelijkte nonnen die bij het inhuldigingsfeest mee door het dorp opstapten, maar de pastoor was een ‘zéér gewoon, gezond, natuurlijk mensch’ (p.20). De vertelinstantie had het over een mens, niet over een man. Zo werd tussen de reactieve vrouwen en de werkende mannen een derde gedaante geschoven: die van de gezonde mens (vrouw en/of man).

Constance, die al vlug het ‘Ezelken’ werd genoemd, was niet alleen een tobberige natuur, ze was ook uitgesproken antivitaal. Haar afkeer van het huwelijk of gewoon een relatie met een man sloot naadloos aan bij de opvattingen van de vroege kerkvaders die het huwelijk als onrein beschouwden. In een ogenblik van verwarring dacht Constance heel even aan het huwelijk als sacrament, maar ze ging daarbij voorbij aan het feit dat het die status pas na veel eeuwen tegenstand binnen de kerk had verworven. Haar afkeer werd gevoed en versterkt door de oude vrijster Toria, die haar antivitale houding tot in haar neerhof liet doorwerken. Zelfstandig in de ascese, was ook zij echter een reactieve persoonlijkheid. Haar negatieve opmerkingen over de koster waren een reactie op zijn gedrag: ‘Ge zilt het zien en ondervinden, vroeg of loate, orakelde zij: ‘k Zeg ou dat hij nie 'n deugt, en komt hij veur ou meissen niet, 't es dat hij veur ou zelve komt’ (p. 39). Zijn motief om te trouwen zou bovendien van financiële aard zijn... waardoor Constance, die door de koster ten huwelijk was gevraagd, nogmaals het slachtoffer dreigde te worden.

Als ze al een slachtoffer was en het opnieuw werd, was het evenwel niet in eerste instantie de koster of een andere man die haar het leed berokkende. Net als in *Tantes* tekende zich in *Het ‘Ezelken’* een vrouwelijke samenzwering af waardoor vrouwen zichzelf en andere vrouwen tot slachtoffer maakten. De verdachtmakingen, die Toria Constance in het oor fluisterde, leidden bijna tot paranoïde voorstellingen, tot een leefwereld waarin zelfs geen ruimte meer was voor culinair genot. Ze zette zich wel in voor een feestmaal in de pastorie van haar broer, maar ‘feitelijk hield zij er niet van. (...) Zij hield toch meer van geestelijken in 't prestige van hun ambt, dan van geestelijken als gewoon wereldsche mensen, om een feestdisch. Het leken, behalve in de kleren, op geen priesters meer, zooals zij daar zaten te eten, te drinken, te rooken en te praten; en waarom telkens als Céline met een schotel binnen kwam, moesten zij allen zoo doordringend naar haar kijken...’ (p. 36). Constance hield van geestelijken zonder mannelijke trekken, van pastoors als symbool van haar antivitale gedachtenwereld - maar aan tafel waren ze toch mannen van vlees en bloed. Dat ze in het schrale huis doordringend naar Céline keken was heel gewoon: ‘...haar oogen straalden meer en meer alsof zij onophoudend openbaringen bijwoonde, en als ze

neerzat, was het reeds een echte vrouw met breeden schoot, een schoot om kinderen op te knuffelen' (p. 39-40).

Het reeds vermelde huwelijksaanzoek van de koster bracht Constance in verwarring, maar de genadeslag kreeg ze van Toria Schouwbroeck, die als gefrustreerde kwezel boos was op de koster omdat hij volgens haar getracht had het hof te maken aan het nichtje van een van haar vroegere meiden. In zichzelf gekeerd in haar aseksuele leefwereld, bezat ze vooral een reactieve boosheid die haar medeslachtoffers verder de ellende insleurde:

-Ge 'n zilt dàt toch niet doen! Ge zijt toch zeker te treffelijk om te treiwen! gilde de van woede opgewonden kwezel met uitpuilende oogen. En plotseling, als 't ware door zooveel vermetele brutaliteit verslagen:
-Ge moet het direkt aan menier de paster teugen, en hij moet de koster direkt uit zijnen dienst ontsloan! zei ze beslist en kort (p.53).

Constance sloeg de laatste raadgeving van Toria in de wind, maar ze liet zich wel vastspijkeren. Het 'waarheidsgehalte' van Toria Schouwbroecks kwaadaardig commentaar werd versterkt door de latere woorden van de koster: 'Ge wordt 'n malsche poeze, Céline, 't es spijtig da ge gien honderd duuzend frank rijke 'n zijt; ge zoedt veel keur hèn van treiwen' (p. 61). Buysse heeft er op meesterlijke wijze voor gezorgd dat de handelingen en formuleringen retorisch op elkaar afgestemd waren: contrasten, topoi en herhalingen werden voortdurend als effectieve stijlmiddelen gebruikt. De wilde ogen (een veel gebruikte topos) van Céline waren meermaals een doorn in het oog van Constance en Constances afkeer van pastoors als gewone mensen kwam meer dan één keer aan bod. Nadat ze bij een eerste feestmaaltijd haar ongenoegen had moeten onderdrukken, moest ze haar aversie een tweede keer bedwingen: 'Juffrouw Constance, met haar chagrijnig en bezorgd gezicht der plechtige omstandigheden, die een geheimen hekel had aan zulke vette smulpartijen, waarin de heeren priesters het prestige van hun geestelijk ambt niet altijd streng genoeg hooghielden, had één voor één de nog half-volle flesschen in den kelder weggezet...' (p. 81).

Precies bij het tweede 'diner', waarbij Céline op de achtergrond werd gehouden, kwam het tot een uitbarsting tussen de twee

vrouwen. Constance, die zich al enige tijd gedroeg ‘als een roofdier, dat zijn prooi beloert’ (p. 80) wilde er Céline laten uitgooien. Het meisje, ‘te nauwernood half aangekleed, met haar wilde oogen en haar gloeiend-roode wangen’ (p. 76), had het aangedurfd 's nachts met haar broer, die net terug was van een bezoek aan een stervende, koffie te drinken. Bij die ontdekking was Constances wereld ingestort, al haar opofferingen bleken plots nutteloos te zijn, maar nu was het ogenblik aangebroken om te reageren - écht handelen was er nooit bij. Het meisje had aan de fles gezeten en dat kon niet. De pastoor sloot welwillend zijn oren en trachtte sussend op te treden. Een vrouw (Constance) wilde een vrouw (Céline) treffen, haar levenslust vernietigen, maar werd zelf getroffen. De pastoor bleef bij zijn standpunt dat Céline niet aan de deur mocht worden gezet en Constance volhardde in haar ‘Zij of ik!’ (p. 89). Door zich altijd ‘op te offeren’ stond ze machteloos tegenover mannen en vrouwen en werd ze het slachtoffer van haar eigen bekrompen wereldbeeld en de dubieuze steun van andere zichzelf vernietigende oude vrijsters. Na een onbesuisde vlucht nam ze haar intrek bij Toria, waar niet alleen ‘slechte’ mannen, maar ook ‘slechte’ vrouwen werden verwenst. Toria had wel macht, negatieve vrouwenmacht: ‘Het Ezelke gehoorzaamde (haar) en achter de oude kwezel verliet zij, gedwee als een tam hondje, de kille, onbewoonde voorkamer...’ (p. 126). Toria's macht veroorzaakte heel wat vrouwenleed en hoewel die macht niet identiek was aan die der oude vrijsters in *Tantes*, was de uitwerking en de oorsprong ervan wel gelijkaardig.

Toria slaagde erin Constance ontzag en angst in te boezemen en ‘daar kon het Ezelken niet tegen op’ (p. 114). Ze liet zich meezuigen in een aseksuele - zelfs antiseksuele - sfeer en verkalkte langzaam in het isolement dat uiteindelijk een houvast werd: samen met de oude meid Aamlie en Toria, vormde zij een soort vrouwelijke goddelijke drievuldigheid die het (dierlijk) kwaad bestreed en de wat zwakkere mannen vernederde. Toch bleef een overwegend reactief patroon het gedrag van Toria en Constance beheersen. Als ze vernamen dat de koster ging trouwen, hield het Ezelken haar verwarde emoties geheim en reageerde Toria als steeds op furieuze wijze: ‘Ho! die dwoazekonte! Mee azeu ne sloeber willen treiwen. Ze zal d'r geiwe spijt van hên! Ze zal heur deudschriemen! voorspelde de oude

kwezel dreigend. 'Moar ze'n moet 't moar weten euk; 't es da ze zelve niet 'n deugt os ze mee azeu ne nie-weird treiwt!' (p. 124).

Constance voelde zich bijna gelukkig in haar ballingschap en als ze op straat eerst haar broer en later de koster ontmoette, voelde zij 'de taaie kracht van een vastgegroeiden toestand, die niet meer zou noch kon veranderen' (p. 134). Het leek erop alsof ze heel traag uit de huid van het slachtoffer aan het kruipen was. Vanuit haar bijna arcadisch ballingsoord slaagde ze er zelfs in opnieuw bruggen te slaan: zonder dat Toria het wist, bezocht ze twee tot drie maal per week het winkeltje van de koster. Langs die bruggen liep ze echter opnieuw de oude onrust tegemoet - ze hoorde opnieuw over haar broer en over Céline praten, Céline die, als enige vrouw in de pastorie, een heel bijzondere macht had verworven en een echte gedaanteverwisseling had ondergaan. Constance voelde de grond onder haar voeten wegzakken en 'zij schreide en snikte hoe langer hoe heviger (...) ze schreide, omdat Céline zoo schoon en zooforsch was geworden, ze schreide, omdat ze daar zoo zelfbewust en arrogant en statig over de straat liep, ze schreide, ze gruwelschreide van onverklaarbaren angst, omdat Céline, nauwelijks verborgen door de losse slappen van den langen, zwarten mantel, zulke prachtig-volle heupen en zulk een zwaren, stevigen boezem had gekregen' (p. 149). Constances zelfgekozen ballingschap had wel arcadische trekjes, maar voor de schoonheid en de natuurlijkheid van de mens uit het aards paradijs was er geen plaats in haar wereldbeeld.

In haar 'vastgeroeste' toestand kwam toch verandering: Toria begon af te takelen en voor Constance begon een nieuwe periode van 'opoffering'. Tijdens het aftakelingsproces nam Toria's macht snel af; wat ze anderen niet had gegund - een relatie en een huwelijk waarbij ook geld een rol zou kunnen spelen - gunde ze zichzelf op alternatieve wijze: ze gaf zich (geestelijk) over aan de geldzuchtige dorpspastoor De Stampelaere. Zo werd ze wellicht voor het eerst in haar leven het 'slachtoffer' van een man, maar wel een slachtoffer dat zelf die man had laten ontbieden. Of was ze reeds eerder het slachtoffer van mannen geweest die haar in haar a- en antiseksueel paradijs geen blik waardig hadden geacht? Voor het eerst in haar leven tekende zich naast een reactief handelingspatroon ook een actieve aanwezigheid af: Constance en Aamlie werden ruim bedacht

in haar testament. Constances vele opofferingen werden eindelijk ‘beloond’, al was de schenking vooral bedoeld om haar in staat te stellen voor de kater Berten, het hondje Mirza en Toria's andere dieren te zorgen... Buysse had nauwelijks een meer ironische ontwikkeling kunnen bedenken, maar ze was geenszins verrassend - Toria had ze zelf reeds aangekondigd. Buysse heeft voldoende prospectieve gebeurtenissen ingelast om die ontwikkeling aannemelijk te maken.

Het oude renteniershuis werd als het ware een eiland van rust en vrede, maar trok als een magneet ook ongevraagd bezoek aan. De koster, waar Toria steeds voor gewaarschuwd had, kreeg het gedaan dat Constance haar oude gewoonten trouw bleef: nadat ze hem had afgewezen en hem, indien mogelijk, geld had willen toestoppen, leende ze hem nu een aanzienlijke som om zijn winkel te vergroten. Hij had haar bepraat, hij had een beroep gedaan op haar anti-Céline-gevoel en haar emotie: ‘zij kon niet tegen hem op’ (p. 181). (Vic)Toria had zegevierend haar emoties overwonnen en had er geen moeite mee om haar kater te laten castreren, een duiver de nek om te wringen en hanen te verdelgen. Constance werd verstikt door haar eigen scrupules en emoties. Later liet ze zich opnieuw bepraten - haar naam was niet toevallig Constance - om een groot huis voor de koster en zijn gezin te kopen en nog later duidde ze de koster als enige erfgenaam aan. Deze dwingende afloop werd door Buysse retorisch sterk onderbouwd. Het onafwendbare van de spiraal met het reactief handelingspatroon van Constance en de vele parallelsituaties kondigen reeds vroeg de overwinning van de koster aan. Zoals Constance zelf moest wijken voor de jonge meid Céline, moest ook de oude Aamlie het huis verlaten voor het jonge Stansken, een dochter van de koster. En zoals 't Puipken als tuinman bij de pastoor werd bedankt, moest hij ook bij Constance zijn plaats afstaan, niet omdat zij er hem toe had gedwongen - die innerlijke kracht had ze niet -, maar omdat 't Puipken - zoals zijzelf ooit tegenover haar broer - zichzelf overbodig had gemaakt met zijn eis de jongen van de koster weg te zenden: ‘Ik of die snotneuze, iefter Constance, ien van de twië, ge meug kiezen’ (p. 203). Hilairken was ongevraagd een ‘handje komen helpen.’ Constance kon niet kiezen.

De ‘hortus conclusus’ veranderde in een slagveld en ‘er kwam een soort van tragische, stil-wrokkige teruggetrokkenheid over 's

Ezelkens leven. Zij voelde zich misdaan, verongelijkt, en wist nog niet goed op wie dat ongelijk te wreken. Iedereen en niemand had er schuld aan' (p. 209). Iedereen omvatte niet alleen de koster, maar ook haar broer, Céline, oude vrijsters en vele anderen. Met 'niemand' wiste ze de schuld uit en werd haar ondraaglijke situatie het puntje van een ijsberg: ze was het slachtoffer van zichzelf, als zichzelf opofferende vrouw had ze steeds zelf de marge van het leven opgezocht, een kans om uit de schaduw te treden afgewezen, en zich door een andere vrouw verder naar de achtergrond laten drukken. Dat haar broer, hoewel hij pastoor was, wellicht wereldser was dan zichzelf, heeft de negatieve ontwikkeling bespoedigd, maar was er niet echt de oorzaak van. (Vic)Toria had voldoende innerlijke kracht en sociaal aanvaarde macht om aan haar versteend en aseksueel paradijs zin te geven, Constance daarentegen was te zwak om haar emoties volledig te beheersen en vage wereldse verlangens door ascese uit te roeien. Zo werd ze het slachtoffer van het leven, van de natuur, van andere vrouwen en ook een heel klein beetje van mannen.

Het laatste hoofdstuk is een schitterende peroratie waarin het onvermijdelijke van het retorisch proces als volgt werd verwoord:

En zes weken later, op een zachten, vroegen lentemorgen, een zaligen morgen van ontluikende blaadjes en kweelende vogeltjes werd, in de oude, deftige woning, in juffer Toria Schouwbroeck's vroeger, eigen bed, 's koster's negende kind geboren...
- Dat ze 't moest weten, ze zoe d'r in heur graf van omme keeren! zeiden de menschen (p. 222).

Het leven ging voort en de 'slachtoffers' werden nog eens terloops herdacht - over schuld of onschuld werd niet gesproken.

Buyse en Nederland **door Anne Marie Musschoot**

Cyriel Buyse: Vlaming en cosmopoliet

Cyriel Buyse werd geboren op 20 september 1859 in de Oostvlaamse gemeente Nevele. Hij overleed op 25 juli 1932 te Afsnee bij Gent. Het geheel van zijn werk - in de zevendelige dunderuitgave van zijn *Verzameld werk* een kleine 8.700 pagina's - is, op een paar uitzonderingen na, geïnspireerd door Vlaanderen. Het is gesitueerd in zijn geboortestreek, meer bepaald in het Oostvlaamse gebied 'tussen Leie en Schelde', zoals de titel van één van zijn novellenbundels luidt. Toch is deze bij uitstek Vlaamse, steeds weer door zijn Vlaamse geboortegrond geïnspireerde schrijver, ook en vooral een cosmopoliet geweest.

Na zijn huwelijk in 1896, met de Nederlandse weduwe Nelly Tromp, vestigde hij zich aanvankelijk in Den Haag. Maar al gauw zou het gezin de zomermaanden in Vlaanderen komen doorbrengen. Afstand, verandering en confrontatie met het andere scherpen het bewustzijn van de eigen identiteit: Buyse is zich als reiziger en als cosmopoliet vooral bewust geworden van zijn gebondenheid aan Vlaanderen. De twee polen bepalen elkaar: als cosmopoliet was hij toch vooral Vlaming, als Vlaming toch eerst en vooral cosmopoliet.

Buyse debuteerde officieel in de Nederlandse literatuur in 1885, met *Het erfdeel van Onkel Baptiste*. Het was een traditioneel-realistische novelle, die met een - niet ondertekende - aanbeveling van zijn tante Virginie Loveling, van 5 september tot 10 oktober als feuilleton verscheen in het Vlaams-liberale weekblad *Het Volksbelang*. Tante Virginie - zij is de vier jaar jongere zus van Buysses moeder Pauline Loveling - presenteert het verhaal van de debutant als 'de eersteling van een jong schrijver, die ons geroepen schijnt om eene eervolle plaats in de rei onzer Zuid-Nederlandsche letterkundigen te nemen. Eigenaardig heeft hij zijn onderwerp behandeld; vooral

getuigt het van een diep gevoel van het natuurschoon en met treffende waarheid zijn de tooneelen uit het boerenleven geschetst'. Officieus debuteerde Buysse al enkele maanden eerder. Hij werd, na een weinig succesrijke schoolcarrière in Gent, tewerkgesteld als bediende van de burgerlijke stand in zijn geboortedorp Nevele - een omgeving die hem inspireerde tot de satirische vlugschriften *Verlagen over de Gemeenteraad van Nevele*. Ze werden tussen januari en juni 1885 anoniem verspreid onder de plaatselijke bevolking. Ook vader Buysse las ze. Maar toen hij hoorde wie de auteur was bleek de dolle pret er algauw af: hij had zijn zoon voorbestemd voor een loopbaan in het familiebedrijf, de cichoreifabriek Buysse-Loveling in Nevele en was helemaal niet te spreken over diens literaire aspiraties.

Buysse's carrière als cosmopoliet volgde snel na zijn literair debuut. Hij werd naar Amerika gestuurd, zogezegd voor zaken. In werkelijkheid werd hij verwijderd omdat hij een verhouding had met een fabrieksmeisje. Zijn zuster Alice de Keyser-Buysse zou het later hebben over 'un écart amoureux'. De ervaring inspireerde hem tot zijn allervroegste, onvoltooid gebleven roman *De levenskring* en zou later nog verwerkt worden in de autobiografische roman *Zoals het was...* (1921).

Het pakte allemaal anders uit dan vader Buysse kon voorzien. Zoon Cyriel vertrok in september 1886 voor een eerste reis naar Amerika, waar hij zich vestigde te Detroit (Michigan). Lang hield hij het er niet vol: na vier maanden was hij al in Nevele terug. Maar vier jaar later zou hij opnieuw naar de Verenigde Staten vertrekken. Er volgden nog drie verblijven voor langere perioden, dit alles met de bedoeling om samen met een vennoot uit het Gentse een 'succursale' van de cichoreifabriek in de States op te richten.⁽¹⁾ De Amerikaanse inplanting diende echter te worden geliquideerd: het Amerikaanse avontuur bleek alles behalve een succes te zijn. Bovendien had de onfortuinlijke zakenman in die tijd al met nieuwe

(1) Het verhaal over de mislukte Amerikaanse missie kan gereconstrueerd worden uit de correspondentie; zie 'Cyriel Buysse. Brieven aan familieleden II. Auguste en Albert Buysse' uitgegeven door A. van Elslander en A.M. Musschoot, in *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, II (1986), p. 31-53.

amoureuze perikelen te kampen. Ook de ontluikende liefde voor Rosa Rooses, dochter van de bekende criticus Max Rooses, werd een fiasco. Vader Rooses wees in 1892 tot twee keer toe een huwelijksaanzoek af. Cyriel Buysse was dan niet alleen de auteur van de controversiële naturalistische novelle *De biezestekker*, maar had kennelijk ook als *homme du monde* een veeleer kwalijke reputatie gekregen.⁽²⁾

Toch is het mislukte zakenavontuur niet zonder gevolgen gebleven. Zijn verblijf in Amerika - alles samen toch twee jaar lang - bracht hem in contact met het land van de ongehoorde rijkdom, waar *time money* is en waar ook de arme, nietsbezittende stumperd zich omhoog kan werken. Het heeft de jonge schrijver de ogen geopend. Het heeft hem althans attent gemaakt op de tegenstellingen met wat hij in het 'arme' Vlaanderen aan den lijve heeft ervaren in de fabriek van zijn vader. Hij beseft nu pas hoe erbarmelijk en achterlijk de toestand is op het Vlaamse platteland; zijn sociaal bewustzijn wordt aangescherpt en bevestigt hem in zijn sympathie voor het onrechtvaardige lot van de kleine, gewone man. De 'andere' visie op de maatschappij, waar de grenzen tussen de klassen veel opener zijn, doet hem scherp de uitzichtloosheid van de armste stand in Vlaanderen inzien. Een echo van deze 'ontdekking' klinkt nog door in de brief die de naar Amerika gevluchte zoon Kamiel uit *Het gezin Van Paemel* naar huis stuurt: 'En hier en is dat ook niet gelijk in Belzeland waar eenen boer of arme werkmensch zou beschaamd zijn, van in een café te komen. Iedereen, arm of rijk, komt hier in de schoonste hotels of cafés, en wordt voor zijn geld zoo goed bediend alsof hij eenen prinse was. Dat kunt gij in Belzeland niet begrijpen, niet waar, en vader zou toch in geen en café een druppel durven drinken, waar meneer den baron of menier Maurice ook zitten' (*Verzameld Werk*, ed. A. van Elslander en A.M. Musschoot, Brussel, A. Manteau, 7 dln., 1974-1982; cit. deel 6, p.805; verder afgekort als *VW*).

(2) De brieven van Rosa Rooses zijn bewaard (het zijn overigens de enige aan hem gerichte brieven die Buysse zorgvuldig heeft bewaard) en zijn uitgegeven door Ada Deprez, *Een idylle in de late negentiende eeuw. Rosa Rooses' brieven aan Cyriel Buysse. Een privé-editie*, Gent 1982.

Buysse's ervaringen in Amerika hebben een neerslag gevonden in verschillende vroege verhalen, zoals *Twee herinneringen uit Amerika* (*Dog-fish* en *Hongersnood*), gepubliceerd in het *Nederlandsch Museum* in 1888; ze zijn ook tot het einde van zijn carrière in zijn werk aanwezig gebleven. Nog in zijn laatste roman, *Twee werelden* (1931-1932), vormt het contrast tussen de oude en de nieuwe wereld het stramien waarop het verhaal is opgebouwd. Pas in het sterk autobiografische poëtische herinneringsproza van *De roman van de schaatsenrijder* (1918) zou echter naar voren komen hoe de eenzame jonge Buysse in zijn Amerikaanse 'exil' gekweld was door heimwee: hij probeerde er zich de Vlaamse natuur en het Vlaamse landschap, voor hem óók verpersoonlijkt door het idyllische Vlaamse boerenmeisje Tieldeken, voor de geest te roepen.

Naast de op die manier vroeg aangescherpte sociale belangstelling en het verdiepte bewustzijn van de onrechtvaardige maatschappelijke tegenstellingen, heeft ook Buysse's lectuur een grote rol gespeeld in de ontwikkeling die hij als schrijver door zou maken. In de familiekring was al heel vroeg bekend dat Buysse een Zola-fan was. Het is dan ook 'bepaald onder de invloed van Zola', zoals hij in het interview met d'Oliveira heeft toegegeven (1913), dat hij resoluut met het traditionele, nogal brave en conventionele realisme breekt: de korte novelle *De biezenstekker* die hij in het juninummer 1890 van *De nieuwe gids* geplaatst kreeg, is geheel in overeenstemming met de esthetiek van het Franse naturalisme. Het is meteen de eerste bijdrage van een Vlaming aan dit Noordnederlandse avant-garde tijdschrift: op zich al een opmerkelijke gebeurtenis. Ze heeft in ieder geval zo veel indruk gemaakt dat Buysse werd gevraagd om toe te treden tot de redactie van *Van Nu en Straks*, het tijdschrift dat onder de leiding van de jonge August Vermeylen in 1893, een achttal jaar na *De nieuwe gids* dus, de avant-garde van het Zuiden zal groeperen.

In het gruwelijke verhaaldebeuren van *De biezenstekker* staat vrouw Cloet centraal die, als haar man in de gevangenis terecht komt wegens vechten en doodslag, bij gebrek aan enige sociale voorziening haar kinderen niet te eten kan geven. Ze laat zich helpen door een buurman, Rosten Tsjeef, die echter zijn 'natuurlijke' rechten doet gelden. Uiteindelijk zal vrouw Cloet de dood van haar zwakke

bastaardkind helpen bespoedigen om weer in de gunst van haar man te komen. De mens wordt hier getypeerd in zijn absolute morele verwording en verdierlijking; het hondje in het verhaal blijkt veel menselijker te zijn dan de mensen.

De sociale component, de aandacht voor en de aanklacht van de menonwaardige leefomstandigheden van de laagste klassen in de maatschappij, is kenmerkend voor Buysse's vroegste werk. De naturalistische schrijfrant die juist de sombere zelfkant van de maatschappij tot onderwerp heeft, lijkt althans overheersend in zijn werk tot omstreeks 1905, met als hoogtepunt *Het recht van de sterkste* (1893), *Schoppenboer* (1898), enkele novellenbundels en *Het gezin Van Paemel* (1902). Opmerkelijk is evenwel dat naast en tegelijk met het sombere, rauw-naturalistische werk, waarin de principes van Zola werden overgeplaatst en toegepast op een stuk Vlaamse levensrealiteit, ook ander werk ontstond dat in de Buysse-studie bekend is gebleven als de hyper-romantische tetralogie: *Sursum corda!* (1894), *Wroeging* (1895), *Mea culpa* (1896) en *Op 't Blauwhuis* (1897). Ze zijn dus geschreven tussen *Het recht van de sterkste* en *Schoppenboer* in, maar ze staan duidelijk in de traditie van de Franse feuilletonliteratuur à la Theuriet, Feuillet of Ohnet terwijl ze evenzeer aansluiting blijken te vertonen met wat als een typisch Noordnederlandse variant van het naturalisme werd omschreven.⁽³⁾ Gemeenschappelijk hebben ze in ieder geval een bepaald type hoofdfiguren: (hyper)nerveuze gestalten of overspannen 'helden' die met hun bevlogen idealen tegen het onbegrip van een desillusionerende maatschappij te pletter lopen.

Net zoals Van Deyssel, Couperus, Van Eeden en Emants dat doen, ontleedt Buysse, met de nodige persoonlijke variaties, zijn personages tot op het bot. Een ander punt van overeenstemming is Buysse's afkeer van het leerstellige, theoretische aspect van het naturalisme. Maar daartegenover staat dan weer dat Buysse een veel min-

(3) Over deze 'typische' kenmerken van de Nederlandse naturalistische roman zie Ton Anbeek, *De naturalistische roman in Nederland*, Amsterdam, De Arbeiderspers/ Wetenschappelijke uitgeverij, 1982 (Synthese); een goede aanvulling is te vinden bij Romain Debbaut, die de Noord- en Zuidnederlandse literatuur *samen* behandelt en typeert tegenover het Franse naturalisme, in *Het naturalisme in de Nederlandse letteren*, Leuven-Amersfoort, Acco, 1989.

der consequent naturalist is geweest. In zijn ontrafeling van de gekwelde menselijke psyche is hij minder ver gegaan dan zijn Nederlandse collega's. Bovendien vertoont zijn naturalistische visie tal van romantische aspecten, zoals figuren die aan de determinerende factoren van het milieu lijken te ontsnappen (Maria in *Het recht van de sterkste*), of zoals het nadrukkelijke happy end dat duidelijk een inbreuk betekent tegen het sombere fatalisme en de hierbij horende zelfmoord(gedachte) als einde. In *Het leven van Rozeke van Dalen* (1906), dat door sommigen wordt beschouwd als het hoogtepunt van zijn werk, zijn de naturalistische en romantische elementen *naast* elkaar aanwezig. Na 1906 komt de somber-naturalistische component nog slechts uitzonderlijk in Buysse's werk terug, zo bijvoorbeeld in *Het volle leven*, of in het lot van Adrienne in *Tantes*.

Toch is Buysse de literatuurgeschiedenis ingegaan als de eerste volbloed naturalist van de Zuidnederlandse letterkunde: als auteur van 'boerenromans' en 'boerenromans' met name, waarin hij de sombere levenswerkelijkheid van de arme plattelander, van marginalen en sociale verschoppelingen heeft uitgebeeld. Correct is dit beeld echter alleen voor zover dat dit deel van zijn werk door zijn rauwe visie op de werkelijkheid, door het binnenhalen van onderwerpen en milieus die tot dan toe taboe waren in de literatuur, in eigen tijd het meest aanstootgevende was en voor de latere, moderne lezer ook het meest indrukwekkende en het meest blijvende bleek te zijn. En dit terwijl het juist om een heel gering deel van het totale oeuvre gaat. Kort na 1900, en definitief vanaf 1905⁽⁴⁾, is de 'mildere', meer afstandelijk ironiserende, pittoreske taferelen en types schilderende Buysse al definitief aan het woord. Bovendien heeft hij in zijn werk niet alleen het buitenleven geschilderd. Zowat alle milieus zijn aan bod gekomen: ook de burgerij op het platteland (in *Sursum corda!* en in de politiek-sociale roman *'n Leeuw van Vlaanderen*), de burgerij in de stad (in *Mea Culpa*), de aristocratie (in *Op 't Blauwhuis* en in *Daarna*). In het latere werk, na 1910 (*Het Ezelken*) heeft hij vooral de vele varianten van de plattelandsburgerij, met haar hypocrisie en interne tegenstellingen geschetst.

(4) De nuancering gaat terug op het artikel van R. Debbaut, 'Cyriel Buysse en het naturalisme', in *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, V (1989), p. 77-129.

Ondanks de grote diversiteit van zijn onderwerpen en van de milieus die hij heeft beschreven is Buysse's reputatie echter, niet alleen in Vlaanderen maar ook in Nederland, verbonden gebleven met zijn eerste grote roman, *Het recht van de sterkste*, een *succès de scandale* vanwege een verkrachting in de openingsscène van het boek. De beschuldiging ‘opzettelijk, om het louter vermaak ontstichting te verwekken, vooral pornographische toestanden’ te hebben getekend, heeft hem voor velen voorgoed tot ‘vuilschrijver’ gestigmatiseerd. Het verheffende ideaal dat voorop wordt gesteld in *Sursum corda!*, een roman waarvan de hoofdfiguur Gilbert, getekend met onmiskenbaar autobiografische trekjes, de incarnatie is van de ‘geestelijke superioriteit’ te midden van de afgestompte omgeving van een dorpse burgerij, heeft aan dat alles niets kunnen veranderen. Evenmin lijkt de op brede schaal uitgediepte tegenstelling tussen arm en rijk in *'n Leeuw van Vlaanderen* enige indruk te hebben nagelaten. Buysse schetste er, in een scherpe politieke diagnose, de opbouw en het doordringen van de christen-democratische, daensistische partij op het Vlaamse platteland, een partij die daar, volgens hem, meer kans maakte dan het socialisme omdat voor de Vlaamse boer het collectivisme dat door het socialisme werd voorgestaan onaanvaardbaar was. Buysse zou zich over deze Vlaamse partijpolitieke kwesties nog verschillende keren uitlaten, o.m. in het vroege opstel *Het socialisme en de Vlaamsche landlieden*, verschenen in *De gids* 1895, en in de hiervoor al genoemde autobiografische roman *Zoals het was...* Maar ook dit ‘opbouwende’ aspect van zijn werk heeft nauwelijks aandacht gekregen.

Naast romans en toneel heeft Buysse ook een uitgebreid novellistisch werk op zijn naam staan. Anders dan in zijn romans neemt de sociale problematiek er verhoudingsgewijs een vrij prominente plaats in. Zelfs in enkele verhalen die door zijn reizen naar Amerika werden geïnspireerd, is het sociale onrecht een nadrukkelijk aanwezig thema. Het sombere lot van door armoede voortgedreven landverhuizers en de mensonwaardige behandeling die hen tijdens de overtocht en bij aankomst door de immigratiedienst te wachten staat, heeft op de jonge schrijver een diepe indruk gemaakt (zie bijv. *Tragedie, Tickets!, Hongerlijder, Oproer aan boord* en het ongebundelde toneelstuk *De landverhuizers*).

Een apart prozagenre vormen de reisboekjes, zoals *De vrolijke tocht* (1912), *Per auto* (1913) en *De laatste ronde* (1923). Ze liggen in het verlengde van de vroegere Amerikaanse reisverhalen maar ze zijn heel wat luchtiger en speelser. Buysse heeft, vaak met vrienden, herhaaldelijk reizen ondernomen door Frankrijk, zo onder meer naar en met Maurice Maeterlinck (die in Frankrijk woonde), met Léon Bazalgette en vooral met Emile Claus, de schilder met wiens luministische kunst Buysse zich nauw verwant voelde en aan wie hij trouwens een diep doorvoeld, van sympathie en vriendschap doortrokken essay heeft gewijd (*Emile Claus. Mijn broeder in Vlaanderen*, 1925). De reizen in Frankrijk bleken veelal leuk en aantrekkelijk, vol levensvreugde te zijn. Ze kregen dan ook een licht badinerend, pretentieloos commentaar van de verslaggever, naar het model van het reisjournaal *La 628-E8* van Octave Mirbeau (1908), dat door Buysse instemmend wordt geciteerd. Met Mirbeau deelt hij de verheerlijking van het nieuwe vervoermiddel, de auto, die nieuwe, ongekennde sensaties opwekt en hem in direct contact brengt met streken en bevolkingen die anders moeilijk te bereiken zijn.

De lichte, onderhoudende toon kenmerkt ook *Wat wij in Spanje en Marokko zagen*, Buysse's laatste reisverslag (1929). Het is geschreven in samenwerking met mevrouw M.L.A. Barnardiston-Van Riemsdijk, de met een Engelsman getrouwde zuster van jonkheer A.W.G. van Riemsdijk, die eerder samen met Buysse had getekend voor het nogal larmoyante toneelstuk *Se non è vero* (1905). Het was niet de eerste keer dat Buysse door Noord-Afrika reisde. In *Impressies en herinneringen*, een vrijwel onbekend gebleven reisverslag, verschenen in het tijdschrift *Nederland* in 1902, beschreef Buysse een tocht die hem met zijn broer en zwager, per spoor van Algiers naar Constantine en Tunis bracht. In deze vroege reisimpressies lijkt het impressionistisch schilderend weergeven van kleurrijke natuurtaferelen nog de hoofdbekommernis. Centraal staat het scherpe observeren van de mens in zijn diverse, steeds weer verrassende gedaanten. Hier is nog geen sprake van de gemoedelijk onderhoudende, luchtige anekdotiek die zo kenmerkend is voor de latere reisverhalen.⁽⁵⁾

(5) Meer gegevens over deze reisverhalen in de 'Inleiding' bij deel 6 van het *Verzameld werk*; zie ook de inleiding 'Cyriel Buysse en de automobiel' van Luc van Doorslaer, in de door hem samengestelde bundel *Cyriel Buysse, Reizen van toen. Met de automobiel door Frankrijk*, Antwerpen-Amsterdam, Manteau, 1992.

De houding die als een rode draad in het geheel van Buysse's werk terug te vinden is, is de houding van een cosmopoliet, de aandachtige reiziger die komt en gaat en vergelijkt en terugvalt op wat hij kent en waarvan hij uiteindelijk toch het meeste houdt: Vlaanderen, zijn geboortegrond. In *Zomerleven*, het poëtische dagboek dat in 1913 werd neergeschreven in de palenwoning die hij liet optrekken vlak naast een molen in Deurle, noteerde hij op 23 oktober:

Héél sterk voel ik in mij de liefde voor de grond, voor de geboortegrond. Ik voel mij als een boom, die eenmaal op een vaste plek zijn wortels heeft geschoten. En die boom staat in Vlaanderen, voor mij het mooiste land op aarde.

In Vlaanderen, en wel in een zeer beperkt en specifiek gedeelte van dat Vlaanderen...

Mijn land, mijn vaderland, mijn Vlaanderenland is heel, héél klein, niet groter dan wat ik op een flinke ochtendwandeling kan aflopen, niet ruimer dan wat ik op mijn Molenheuvel met een blik kan omvatten. Dàt is mijn land, mijn vaderland, het mooiste land der aarde. (VW 6, p.162).

Buysse zal de liefde voor de Vlaamse natuur ongetwijfeld intenser hebben gevoeld doordat hij ze steeds opnieuw diende te missen. Vanaf 1899 bracht de familie, inmiddels verrijkt met een zoon René, de lente- en zomermaanden door in het kleine landgoed *La maison rose* te Afsnee, de herfst- en wintermaanden in Den Haag. Een ritme van komen en gaan dat de horizon verruimt maar ook de eigenheid van het geliefde plekje wel des te scherper zal hebben geprofileerd.

De literaire doorbraak in het Noorden Kloos en De nieuwe gids

Het is een bekend hoofdstuk in de Buysse-studie: op 17 februari 1890 stuurde Buysse zelf zijn rauw-naturalistische novelle *De biezenstekker* voor publikatie in naar *De nieuwe gids*, waarmee hij meteen zijn literaire doorbraak in het Noorden, en als gevolg daarvan ook in

het Zuiden, forceerde. Op 20 mei 1890 ontvangt hij een bericht van Willem Kloos dat de redactie heeft beslist het artikel in het nummer van 1 juni op te nemen. Buysse antwoordt prompt, op 23 mei, met dank en kortaf informerend welke zijn financiële rechten zijn: hij heeft ‘tijdens de verzending’ geen honorarium gevraagd omdat hij niet wist of zijn bijdrage opgenomen zou kunnen worden en wil nu weten ‘tot hoeveel het honorarium voor oorspronkelijke stukken in de Nieuwe Gids beloopt?’ Hij hoopt ook ‘het exemplaar waarin [z]ijn novelle voorkomt’ te kunnen ontvangen.

De biezenstekker is hierna, keurig volgens afspraak, verschenen in het juninummer van *De nieuwe gids*. Het is de eerste bijdrage van een Vlaming aan het toonaangevende tijdschrift van de toenmalige avant-garde. Een hele eer voor de jonge Buysse dus, ondanks de onmiskenbaar laatdunkende, inmiddels veel geciteerde begeleidende noot van de redactie: ‘Ofschoon deze studie in het Vlaamsche taaleigen is gesteld, meenden wij haar toch onzen lezers niet te mogen onthouden’.

Buysse bleek intussen op zijn rechten te kunnen staan. In een tweede, niet bewaarde, brief van 29 juli 1890 moet hij aangedrongen hebben op de betaling, want op 29 augustus meldt Kloos dat de redactie besloten heeft hem voor *De biezenstekker* een honorarium van ‘twintig gulden per vel van zestien bladzijden druks’ toe te kennen; hij wordt evenwel beleefd verzocht op de uitbetaling daarvan nog enkele maanden te willen wachten. Belangrijk is het vervolg van Kloos' brief:

Intusschen zou het mij zeer verheugen, als gij nog eens iets dergelijks hadt als uwe laatste bijdrage. Deze is hier in Holland met zeer veel genoegen gelezen, hetgeen te opmerkelijker is, omdat hier in de geavanceerde literaire kringen een zekere antipathie bestaat tegen alles wat Vlaamsch is. Ik moet dan ook bekennen, dat ik nooit zoo iets krachtigs en natuurlijks in het Vlaamsch heb gelezen als uw ‘Biezenstekker’ en dat dit stuk mij hoop geeft, dat de Vlamingen eerlang een mooie literatuur zullen krijgen.

In één adem gaat Kloos nog verder met een aantal vragen: hoe oud is Buysse en wat heeft hij al meer geschreven? Als kroniekschrijver van zijn blad wil Kloos namelijk graag op de hoogte zijn van ‘zulke

bijzonderheden' over de nieuwere letterkundigen. Meteen informeert hij ook nog naar het nieuwe weekblad *Jong Vlaanderen*. In het eerste nummer hiervan werd hij getroffen door twee sonnetten van Kees Droes en door een prozastuk 'Rosse lokken' van August Vermeylen; kan Buysse iets meer meedelen over die 'twee namen?' (in feite één en dezelfde: Kees Droes was een pseudoniem van Vermeylen). Op 4 september 1890 antwoordt Buysse, dankbaar en gevlaid door Kloos' 'waardeerende meening' dat hij tevreden is met het voorstel voor de uitbetaling van het honorarium. Als biobibliografische bijzonderheden over zichzelf deelt hij mee dat hij dertig jaar oud is, dat hij bij zijn ouders woont, 'die fabrikanten zijn alhier' en dat hij 'de volle neef [is] van Mej. Virginie Loveling, die de zuster is mijner moeder'. Hij moet ook toegeven dat hij nog niet veel geschreven heeft: de 'nagenoeg volledige lijst' van zijn werken omvat

'Guustje en Zieneken, schetsen uit het boerenleven, Ad. Hoste, Gent 1887.'
Reisherinneringen uit Amerika (verschenen in het Ned. Museum Gent. 1888 en 89). Nog een paar novellen in hetzelfde tijdschrift; 'Op den Senegal' reisschetsen en verhalen (verschenen in 'Gouverneurs Oude Huisvriend, Nijmegen, 4 eerste nummers van 1890) de Biezenstekker (Nieuwe Gids) en nu nog een novelle "Beter laat dan nooit" die in de Oude Huisvriend' aan 't verschijnen is.⁽⁶⁾

De opsomming heeft een zeker belang. Ze maakt althans melding van enkele tot voor kort onvindbaar gebleven jeugdwerken van Buysse. Opmerkelijk is in ieder geval dat geen enkel stel of exemplaar van *Gouverneurs Oude Huisvriend* bewaard leek te zijn en dat de novelle *Beter laat dan nooit*, die nota bene in 1891 apart werd her-

(6) De correspondentie rond de publikatie van *De biezenstekker* omvat vijf brieven van Buysse aan Kloos, bewaard in de Koninklijke Bibliotheek (69E5 nrs. 31, 73, 74, 138) en in het Letterkundig Museum en Documentatiecentrum Den Haag (B9962 B.1) en twee brieven van Kloos aan Buysse, bewaard in het copieboek van Kloos (Koninklijke Bibliotheek Den Haag, 69F23). Het hele verhaal werd al gereconstrueerd door G.H. 's-Gravesande, 'De betrekkingen van Vlaamse schrijvers tot "De Nieuwe Gids"', in *De Vlaamsche gids*, 38ste jg., nr. 5 (mei 1954), p. 314-320; zie ook C. Buysse, *De biezenstekker gevolgd door Driekoningenavond*, ed. A. van Elslander en A.M. Musschoot, Culemborg, Tjeenk Willink/Noorduijn, 1977; *Het ontstaan van Van Nu en Straks. Een brieveneditie 1890-1894*, ed. Leen van Dijck, J. Paul Lissens, Toon Saldien, 2 dln., Antwerpen, C.S.V.C., 1988; d.II. *Annotaties*, p. 7-8.

drukt bij Ad. Hoste te Gent, helemaal verloren bleek te zijn gegaan. Tot voor kort: want onlangs is dank zij een toevallige vondst, gevolgd door koortsachtig speurwerk van de heer Henk Smits, wel een exemplaar opgedoken van de bewuste jaargang van *Goeverneurs Oude Huisvriend*. Zowel *Op den Senegal* als *Beter laat dan nooit* (nomen est omen, of: de titel was een waarschuwing) zijn nu terecht; ze werden herdrukt in aflevering VIII van de *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap* (1992).

De waardering en belangstelling die Kloos voor de nieuwste Vlaamse letteren opbracht, zijn van fundamenteel belang geweest voor de toenadering die op het einde van de 19de eeuw tussen de groep rond *De nieuwe gids* en de generatie van *Van Nu en Straks* in Vlaanderen is gegroeid. Aan deze nieuwe ‘vermenging op voet van gelijkheid’, zoals Albert Verwey het heeft genoemd, werd in de literatuurgeschiedenis al heel wat aandacht besteed.⁽⁷⁾ Toch is de verdere relatie met Kloos zelf aanvankelijk nogal stroef en moeizaam verlopen. De ‘nieuwe vermenging’ zal zich ook niet voltrekken in *De nieuwe gids*, maar wel in het *Tweemaandelijksch tijdschrift*, dat door de redacteurs Van Deysse en Verwey werd opengesteld voor de belangrijkste jongeren uit het Zuiden. In andere tijdschriften bleef de belangstelling voor de Vlaamse literatuur gering of onbestaande.

Wel heeft Kloos aan Vermeylen nog een bijdrage gevraagd voor *De nieuwe gids*. Deze stuurde gedichten in, die *niet* werden opgenomen. Buysse van zijn kant, zond kort na de ophefmakende publikatie van *De biezenstekker* een nieuw werk ter lezing: *Het recht van de sterkste*. Kloos meldt hem op 1 mei 1891 dat hij bezig is, tussen al zijn werkzaamheden door, van tijd tot tijd een stukje van de roman te lezen: ‘Ik geloof dat hij goed is, maar ik vrees dat hij als tijdschriftartikel te

(7) Verwey zelf schreef in die periode een opstel ‘Noord en Zuid in de jaren '90’ dat werd gebundeld in *Keuze uit het proza van zijn hoogleraarstijd (1925-1935)*, ed. M. Nijland-Verwey, Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink, 1957, p. 242-252; cit. p. 249. Zie verder bv. het overzicht ‘Van Nu en Straks 1893-1901’ door R. Vervliet, in *Van Arm Vlaanderen tot De voorstad groeit. De opbloei van de Vlaamse literatuur van Teirlinck-Stijns tot L.P. Boon (1888-1946)*, o.r.v. M. Rutten en J. Weisgerber, Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 1985, p. 83-84; uitvoerig ook in onze bijdrage ‘Noord en Zuid en de nieuwe, geestelijke kunst van 1890: “vermenging op voet van gelijkheid” (A. Verwey)’, in *Spektator*, 21ste jg. (1992), nr. 3, p. 265-284; opgenomen in *Op voet van gelijkheid*, red. Y. T'Sjoen & H. Vandevoorde, Gent, 1994, p. 13-38.

veel sexueele dingen behandelt, dan dat hij in zijn geheel zou kunnen opgenomen worden'. Kloos belooft wel - en het is een belofte die hij gehouden heeft - te trachten er een uitgever voor te vinden. *Het recht van de sterkste* is inderdaad, goed twee jaar later, in november 1893 verschenen in Amsterdam, bij W. Versluys, de uitgever van *De nieuwe gids*. Naast de 'gewone' gebrocheerde editie was ook een luxe-editie voorzien met een door Henry van de Velde getekende band.⁽⁸⁾ Nog in 1891 stuurde Buysse ook de dramatische schets 'Een vonnis uit de XXste eeuw' (gedateerd Nevele, maart 1891) naar Kloos, als 'bladvulling' voor *De nieuwe gids*. Maar ook dat stuk vond geen genade. Buysse zou er later een prozabewerking van maken, die onder de titel *Op een zomeravond* verscheen in de eerste reeks van *Van Nu en Straks* (oktober 1894). Wel werd een fragment van *Het recht van de sterkste* nog goed bevonden voor *De nieuwe gids*: hoofdstuk XI en het begin van hoofdstuk XII werden onder de titel *Trouwpartij* opgenomen in jaargang 1892-93, deel 2.

Buysse's medewerking aan *De nieuwe gids* mag dan wel, na de publikatie van *De biezenstekker*, geen succes zijn geworden, dit neemt niet weg dat de tijdelijke erkenning vanuit het Noorden niet alleen voor Buysse zelf, maar ook voor de hele Van-Nu-en-Straks-beweging een grote steun heeft betekend. Buysse is er Kloos in ieder geval dankbaar voor gebleven, zoals blijkt uit een verklaring die hij aflegde in 1909, als antwoord op een enquête in *De Ploeg* over 'Willem Kloos en onze letterkundigen':

Moet ik nu ook al banaal-weg gaan verklaren, dat ik Kloos als een geniale dichter en een superieure schrijver over letterkunst beschouw? Laat ik liever de gelegenheid te baat nemen om hem, naast mijn bewondering, die hij niet nodig heeft, mijn erkentelijkheid uit te drukken voor wat hij, jaren geleden, - misschien is hij 't zelf al lang vergeten - voor mij deed. Door *zijn* tussenkomst werd mijn eerste litterair werk *De Biezenstekker* destijds in *De Nieuwe Gids* geplaatst, en ook hij was het, die een uitgever vond voor mijn eerste roman *Het Recht van de Sterkste*. Het is mij aangenaam, na zoveel jaren, dat nog eens publiek te mogen herinneren (*VW* 7, p. 183).

(8) Over de besprekingen hierrond schreef Joost Nijsen, 'De ogen van Vers-luys. Correspondentie over *Het recht van de sterkste*', in *Optima*, 6de jg. (1988), nr. 1, p. 62-80.

Nog sprekender is de dithyrambische *Herinnering* die Buysse neerschreef voor *De nieuwe gids* naar aanleiding van Kloos' zeventigste verjaardag:

Ons kwam het licht stralend uit het Noorden. Er scheen daar een grote, heldere ster, die ons de weg wees. [...]
 Kloos' geest zweefde als 't ware beschermend om en over ons heen. Zijn voorbeeld staalde onze wil, gaf ons de spoorslag. Wat hij met anderen gedaan had ginds in het Noorden, dat wilden wij ook zien te bereiken, met eigen kracht en eigen klank, in een door ons zozeer geliefd Vlaanderen. Kloos was onze hechtste steun, zonder het zelf te weten. En ik ben er niet zo heel zeker van, dat *Van Nu en Straks* er zou gekomen zijn, als niet de geest van de grote dichter ons zo sterk bezielde had (*VW* 7, p. 246).

Buysse overdrijft hier wellicht niet, en zeker niet in het getuigenis van 1909: de bemiddeling van Kloos bij het vinden van een uitgever in Nederland heeft voor hem inderdaad verreikende consequenties gehad. We zien immers dat Buysse in de jaren na 1893 met zijn werk achtereenvolgens (soms zelfs tegelijk) bij verschillende Nederlandse uitgeverij ging aankloppen. Zo dadelijk hierover meer.

Indrukken van een Belg in Nederland ***Buysse breidt zijn publikatiemogelijkheden uit***

In het opstel *Indrukken van een Belg in Nederland*, verschenen in twee delen in *De Amsterdammer* van 9 en 23 december 1894 (*VW* 7, p. 281-288), deelt Buysse mee dat hij het jaar tevoren deel heeft genomen aan het 22ste Nederlandsch Taal- en Letterkundig congres in Arnhem (29-31 augustus 1893). Zijn congreservaring, tevens zijn eerste kennismaking met Nederland, was kennelijk positief. Ook in een brief van 2 september 1893 aan Vermeulen schreef hij eerder al dat hij het congres was gaan 'bewonderen' en dat hij vandaar 'wel zeer aanmoedigend en aangenaam nieuws' had meegebracht. Hij heeft er zich namelijk kunnen overtuigen van het 'aangroeiend' succes van *Van Nu en Straks* en constateert, niet zonder pragmatische overwegingen: 'er bestaat nu voor ons een hoogst sympathieke stem-

ming in Holland en wij mogen die goede gevoelens niet laten verzwakken'.⁽⁹⁾

Het kortstondige verblijf in Arnhem deed bij hem in ieder geval het - voor een Belg niet zo vanzelfsprekende - verlangen ontstaan Nederland wat beter te leren kennen. De *Indrukken van een Belg in Nederland* doen dan ook het verslag van wat werd ondernomen als een plezierreis maar wat in werkelijkheid, zoals we vernemen in een brief aan tante Virginie Loveling (zie hierna), een zakenreis moest worden. Buysse is inmiddels al een wereldreiziger: hij is verschillende keren in Amerika geweest en heeft dus stof tot vergelijking. Ook op weg naar Amsterdam, in de sneltrein, vergelijkt hij wat hij waarneemt met wat hij elders al heeft gezien. Zo geeft het Hollandse landschap hem de bedenking in dat de vlakke velden in Vlaanderen mooier, want meer bevolkt en woudachtiger zijn; de brug over de Moerdijk roept de 'kolossaal stoute en reusachtige bruggen' op waarover hij in Amerika reisde, zoals de brug van de Wallkill Valley Railroad die te Poughkeepsie over de Hudsonriver springt; de treinrit door Rotterdam herinnert aan één van de Elevated Railroads die New York doortrekt. Maar overal waar hij reist wordt hij vooral getroffen door 'de gelijkenis van de dingen, meer dan hun verscheidenheid'.

Zijn verblijf in Amsterdam is kort - vijf dagen - maar lang genoeg voor een indringende impressie. Wat de bezoeker het meest opvalt is het contrast tussen de 'antieke stad' met haar verwijzingen naar het verleden, en de - storende - drukte van het woelige hedendaagse leven: 'de bedrijvigheid en 't opgejaagde leven van haar bewoners in de drukst-bezochte straten, en de bespiegeling en de eenzaamheid van haar ten uitkante gelegen wandelingen en parken'. Wat hem als Belg in Nederland echter het scherpst trof, was de verrassende ontdekking dat meisjes en dames elkaar *boeken* geven als geschenk - een constatering waarbij hij denkt, en voelt met een soort vernedering, 'dat het Hollandse volk hoger ontwikkeld is dan het onze'. In de drukke menigte ontmoet hij, volkomen onverwacht, nog een

(9) *Het ontstaan van Van Nu en Straks. Een brieveneditie 1890-1894, d.I. Teksten*, brief 359, p. 352.

Nijmeegse vriend en gaat met hem en gezelschap een gesprek aan over de socialistische beweging in Nederland - een kwestie die in Vlaanderen in 1894 de politieke gemoederen erg in beweging bracht. De korte evocatie van Amsterdam wordt besloten met dank om het 'gulhartig onthaal' en met een omineuze weigering om 'Adieu' te zeggen: 'Vooral aan Nederland verlang ik geen adieu te zeggen. Ik heb het reeds uitgedrukt en ik herhaal het eens meer: Ik hoop wel dat ik er terug zal komen' (*VW* 7, p. 288).

Buyse heeft woord gehouden. En hoe!

Wat hij niet in zijn *Indrukken* voor de *Amsterdammer* vermeldt maar wel meedeelt in een brief van 28 november 1894 aan zijn tante Virginie Loveling⁽¹⁰⁾, is dat hij J.N. van Hall én M.G.L. van Loghem (bekender onder het pseudoniem Fiore della Neve) heeft ontmoet. De eerste is redactiesecretaris van *De gids*, waarin tijdens het lopende jaar zowel zijn novelle *Een levensdroom* als de voorpublicatie van de roman *Sursum Corda!* zijn verschenen. De tweede is redacteur van het tijdschrift *Nederland*, waaraan Buyse sedert 1891 meewerkt en waarin tijdens het jaar 1894 nog de lange novelle *Wroeging* is opgenomen. Louter toevallig was een derde literaire ontmoeting in Amsterdam: in hotel Krasnapolsky, waar hij sprak met Van Hall, maakte Buyse ook kennis met Albert Verwey, die hierover berichtte aan Lodewijk van Deyssel:

Van de week, in Kras, waar ik koffie dronk met Bauer en onze uitgevers, heb ik kennis gemaakt met Cyriel Buyse. Hij zat daar met Van Hall, die wegging, Buyse had den vorigen dag aan Groesbeek gezegd dat hij minstens vijftig gld per vel wenschte. Maar toen ik hem zei van maximum 40, maakte hij geen bezwaar en zei dat hij mij een bijdrage van één vel zou sturen. Hij was groot en rood met een kaal hoofd en sprak zeer vlaamsch.⁽¹¹⁾

(10) Gepubliceerd in 'Cyriel Buyse. Brieven aan familieleden. I. Virginie Loveling', ed. A. van Elslander en A.M. Musschoot, in *Mededelingen van het Cyriel Buyse Genootschap*, I (1985), p. 55-84; brief 5, p. 72-74.

(11) Geciteerd in *De briefwisseling tussen Lodewijk van Deyssel en Albert Verwey, d.II. september 1894-april 1898*, ed. H.G.M. Prick, 's-Gravenhage, Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum, 1985 (Achter het Boek, jg. XIX, afl. 1-3), p. 53; zie ook Harry G.M. Prick, 'Cyriel Buyse en Lodewijk van Deyssel' in *Mededelingen van het Cyriel Buyse Genootschap*, VII (1991), p. 7-36; cit. p. 8.

Door de ontmoeting met Verwey had Buysse ook een direct contact gelegd met een derde Nederlands tijdschrift waaraan hij zou bijdragen, het *Tweemaandelijksch tijdschrift*, onder redactie van L. van Deysse en A. Verwey, waarvan de eerste aflevering verschenen was in september 1894. Enkele Vlamingen, met name Emmanuel de Bom, Cyriel Buysse en Prosper van Langendonck, waren als medewerkers op de titelpagina vermeld. Buysse was bij schrijven van 1 juli 1894 door Van Deysse uitgenodigd tot medewerking aan het nieuwe blad en had hierop meteen, op 4 juli, positief gereageerd. Zijn eerste bijdrage, de novelle *Brood of dood*, zou verschijnen in aflevering 4 van de eerste jaargang, maart 1895.

In het door Verwey gerapporteerde gesprek wordt verder nog een trek bevestigd die we al ontmoetten in zijn correspondentie met Kloos: zijn zelfbewustheid op het vlak van de honorering van zijn bijdragen is al geen verrassing meer. Overigens zal nog blijken dat hij juist op dit punt helemaal niet van de meest veeleisenden was. Zijn latere goede vriend Louis Couperus zal hem in dit soort gezeur om betaling en gebedel om meer, rijkelijk blijken te overtreffen.

Dat Buysse werd gevraagd als medewerker aan het *Tweemaandelijksch tijdschrift* heeft ongetwijfeld te maken met de veelbesproken publikatie van *De biezenstekker* in *De nieuwe gids* en zijn redacteurschap van *Van Nu en Straks*. Dat hij echter, als volslagen onbekende Vlaming, ook in *De gids* en eerder nog in *Nederland* werd geïntroduceerd, kan ook samenhangen met zijn directe relatie met Virginie Loveling. Zij was immers niet alleen een grote dame in de 19de-eeuwse Vlaamse letterkunde, maar werd ook in het Noorden gewaardeerd, onder meer door Potgieter, door Busken Huet en door Jan Ten Brink. Zij was bij de Nederlandse uitgevers zeker geen onbekende. Zij publiceerde er in verschillende tijdschriften, met name: *De gids* (sedert 1881) en *Eigen haard* (sedert 1884), maar ook *Nederland* (sedert 1886) en *Elsevier's geïllustreerd maandschrift* (sedert 1894). Het zijn juist die bladen waarin ook neef Cyriel met zijn vroegste werk terecht kwam: in *Nederland* 1891 werd het verhaal *Een Philippe* opgenomen, in *Elsevier's* verscheen al in 1892 de korte schets *Schrik*. In april 1893 was Buysse's novelle *Het huwelijk van neef Perseyn* in boekvorm uitgegeven bij Van Holkema & Warendorf, de Amsterdamse uitgeverij bij wie, toeval of niet, in datzelfde jaar ook

De troon van Engeland van Virginie Loveling verscheen. Het lijkt bij dat alles niet onaannemelijk dat de naam van Virginie Loveling als referentie of als introductie kan hebben gefungeerd. Ofschoon het belang van deze ‘bekendheid’ wellicht niet overdreven mag worden. In de hierboven geciteerde brief van Buysse aan zijn tante, d.d. 28 november 1894, zegt Buysse namelijk dat hij ‘die heeren’ (Van Hall en Van Loghem) over haar laatste werk heeft gesproken en dat zij het niet gelezen bleken te hebben.

Vast staat inmiddels wel dat Buysse's allereerste bijdrage aan een Nederlands tijdschrift, ‘Op den Senegal. Reisschetsen en verhalen’ (gepubliceerd in vier afleveringen in *Gouverneur's oude huisvriend* 1890) via zijn tante Virginie Loveling tot stand is gekomen en wellicht ook gepubliceerd. In een brief aan Paul Wijnants, met wie Buysse in contact was gekomen via zijn latere Gentse uitgever Van Rijsselberghe & Rombaut, verstrekt hij op 8 mei 1930 de volgende inlichtingen:

De Lovelings komen oorspronkelijk uit Duitschland, uit Lingen a/d. Ems, waar nog verre familieleden wonen. De naam wordt er als Löveling geschreven. Een tak kwam naar Vlaanderen en werd er ‘Loveling.’ Een andere vestigde zich te Nantes en heette er ‘Leveling.’

Een dezer Levelings trouwde met den franschen Kapitein Richard, maître de Port te Nantes. Die man had veel gereisd, namelijk in Sénégal, en had zijn reisindrukken beschreven. Hij liet ze lezen aan mijn tante Virginie Loveling, die ze mij overhandigde en mij aanraadde ze gedeeltelijk in het nederlandsch te verwerken.

Zoo deed ik en liet ze verschijnen, niet in Elsevier, maar in ‘Gouverneur's Oude Huisvriend’ (omstreeks 1890) een maandblad uit Nijmegen, dat sinds lang is opgedoekt [...].⁽¹²⁾

Eerder, in een niet gedateerde brief van ca. 1927 (Hs 3352 (25)) aan dezelfde Wijnants, schreef hij:

Oorspronkelijk was ik voor den handel bestemd. Ik zou mijn vader opvolgen in de fabriek te Nevele en reisde ook voor de zaak naar

(12) Universiteitsbibliotheek Gent, Briefwisseling Paul van Rijsselberghe & Guillaume Rombaut, Hs 3352 (23); zie ook H. Smits' inleiding bij de publikatie van *Beter laat dan nooit* en *Op den Senegal* in *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, VIII (1992), p. 11-12.

Amerika, waar ik 2 jaar verbleef. Kon daar niet aarden, kwam terug en begon zoo vanzelf wat te schrijven.

Mijn Tante Virginie Loveling meende dat er wel iets in mij stak en moedigde mij aan. Dat was het begin van wat nog niet geëindigd is. (*ibid.*)

Het is duidelijk: de jonge Buysse werd in zijn literaire ambities tegengewerkt door zijn vader, maar aangemoedigd door zijn moeder en door zijn tante. Met zijn Hollandse ‘zakenreis’ in 1894 heeft de emancipatie van de schrijver echter definitief vorm gekregen, zoals hij gewetensvol bericht aan zijn tante:

Ik ben [...] zeer tevreden dat ik deze reis ondernomen heb; ik heb een aantal dingen geleerd die mij zeer nuttig zullen zijn. Ik heb namelijk kennis gemaakt met een aantal tijdschriften waarvan ik het bestaan om zoo te zeggen niet vermoedde en die wel zooveel honorarium betalen als de Gids. Ik heb er een heele lijst van met het getal regels en letters van ieder, zoodat men gemakkelijk kan berekenen welke op geldelijk gebied de voordeeligste zijn (Brief van 28 nov. 1894; vgl. noot 10).

De heren Van Hall en Van Loghem hebben overigens nog een méér dan zakelijke rol gespeeld in Buysse's literaire carrière. Uit de briefwisseling met J. Funke (van de Haagse uitgeverij Loman & Funke, uitgevers van het tijdschrift *Nederland* en van de bundel *Wroeging*, waarvan de titelnovelle in *Nederland* werd voorgepubliceerd) blijkt bijvoorbeeld dat Van Loghem wijzigingen in de tekst van *Wroeging* had aangebracht waarmee Buysse weliswaar tevreden was; maar het speet hem toch dat hij het niet zelf had kunnen doen (brief van oktober 1895). *Wroeging* kreeg nogal wat negatieve kritieken te verduren, vanwege de gebrekkige taal. Het punt van de taal kwam dan ook expliciet ter sprake in de correspondentie met J. Funke, waarin Buysse moest toegeven dat correcties inderdaad niet overbodig waren: ‘Mr. Van Hall had inderdaad de goedheid sommige dingen in *Sursum Corda* en *Mea Culpa* te corrigeeren. Daar was ik hem zeer dankbaar voor, en ik meen ook dat ik zal moeten iemand zoeken die mijn werken verbetert’ (brief van 4 november 1895).¹³

13 De brieven van Buysse aan Funke zijn bewaard in het Letterkundig Museum en Documentatiecentrum, Den Haag, Collectie Buysse, B9962.

Dat Buysse's werk in literaire kringen inmiddels niet onbesproken bleef, wordt nog bevestigd uit een totaal onverwachte hoek. In de reisaantekeningen van de bekende Gentse historicus en hoogleraar Paul Fredericq vinden we op zondag 8 september 1895 een notitie over een 'uitstapje' naar Holland, waar hij in Den Haag Boele de Hensbroek opzoekt. Zij voeren een 'gesprek over letterkunde en kunst', waarin onder meer het 'Schandaal van Cyr. Buysse's Mea culpa' (volgens de inhoudsopgave) aan de orde komt. Fredericq tekent hierover op: 'Cyriel Buysse's *Mea Culpa* heeft schandaal gemaakt. Ch. Boissevain teekende protest aan, dat zoo iets in *De Gids* kwam'. Ook bij Louis Couperus ging Fredericq op bezoek en ook daar vernam hij een en ander over Cyriel Buysse, en dit niet in ongunstige zin: "*Sursum corda* is door van Hall gezuiverd van taalfouten. Couperus bedankte er voor om het te doen. Cyriel is overigens zeer gewillig op dat punt. Cyriel is hier algemeen bekend en gewaardeerd. Hij was in den laatsten tijd de opkomende star aan den letterkundigen hemel".¹⁴ Dit goede 'nieuws' zal in Gent snel de ronde hebben gedaan: Paul Fredericq (1850-1920) was de oudste zoon van Cesar Fredericq, die een halfbroer was van Buysse's moeder Pauline Loveling. De jonge Cyriel woonde bij zijn oom Cesar Fredericq in tijdens de jaren dat hij schoolliep in Gent (1871-1875).

Een tijdelijke contactstoornis met Vlaanderen

Werd de jonge schrijver in het Noorden geïntroduceerd door de bemiddeling van zijn tante Virginie Loveling, ook zijn huwelijk met Nelly Tromp-Dyserinck is vermoedelijk tot stand gekomen via de Gentse familie- en vriendenkring. Nelly Dyserinck, met wie hij op 1 oktober 1896 te Haarlem huwt, is sedert 1892 weduwe van Theo Tromp, van wie ze drie dochters heeft: Inez, Mary en Thea. Ze was bevriend en/of verwant (zie hierna, noot 15) met Dina van der Willigen, de echtgenote van de Gentse hoogleraar Anglistiek (en Scandinavistiek) Henri Logeman. Het Nederlandse echtpaar Logeman, dat evenals Nelly uit Haarlem afkomstig was, had in het

14 P. Fredericq, Reisindrukken, XLIII, Universiteitsbibliotheek Gent, Hs. 3707, p. 11 en p. 18.

Gentse een brede vriendenkring, waartoe ook Virginie Loveling én Paul Fredericq behoorden. Deze laatste werd al in 1890 gastvrij ontvangen ten huize van het echtpaar Tromp-Dyserinck (bij zijn terugkeer zond hij Virginie Lovelings *Sophie* ter lezing aan mevrouw op) en zou, ook na de dood van Theo Tromp, diens weduwe in Den Haag gaan opzoeken. Uit zijn reisaantekeningen (notities van 8 september 1895) vernemen we voorts dat ook de Logemans ‘deze week’ bij haar komen logeren.

Cyriel Buysse van zijn kant, verwijst in zijn brief van 4 oktober 1895 aan zijn uitgever Funke naar een bezoek ten huize van zijn vriend Henri Logeman te Gent. Het is dan ook niet onwaarschijnlijk dat het ten huize van de Logemans is, dat hij zijn toekomstige echtgenote ontmoette. Dit alles lijkt trouwens bevestigd te worden in een brief van Nelly Dyserinck aan Virginie Loveling, gedateerd 5 oktober [1895]:

"Vertelde Dientje Logeman U dat het mij zoo-veel genoegen deed Uw neef Cyriel Buysse te ontmoeten? Zooveel belang in zijn werk stellende, interesseerde ook natuurlijk zijn persoon mij. Zijn stijl en woordenkeus bewonder ik. Over alles wat ik tot nu toe van hem las, ligt zoo'n droevig waas. Die paar schetsen ‘Moeder’ en ‘Gampelaarken’ zijn zoo mooi diep gevoeld. Over ‘Mea Culpa’ zou ik liever met U spreken..."¹⁵

Cyriel Buysse werd door de familie van Nelly Dyserinck ontvangen met wat hij zelf omschreef als ‘bijna overdreven decorum’. De huwelijksreis bracht het echtpaar via Luxemburg, Metz, Straatsburg, de Vogezen en Zwitserland naar Italië, waar onder meer Milaan,

- 15 Universiteitsbibliotheek Gent, Briefwisseling Virginie Loveling, Hs 3426A (118); geciteerd in Ant. van Elslander, *Cyriel Buysse. Uit zijn leven en zijn werk*, I, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1960, p. 74. Buysse zelf zou later toegeven dat *Mea culpa* één van de boeken was die zijn voorkeur genoten: ‘omdat ik door dien roman mijn vrouw voor 't eerst heb leeren kennen’; zie het interview met A. de Ridder, ‘Bij Cyriel Buysse’, in *Den Gulden Winckel*, 8ste jg., nr. 10 (15 oktober 1909), p. 150. Bij het huwelijk van Nelly Dyserinck en Cyriel Buysse fungeerde Hendrik Dyserinck, 58 jaar oud, Oud-Minister van Marine en neef van de bruid, als getuige (volgens de huwelijksakte; zie Herdenkingsalbum *Cyriel Buysse 1859/1932*, Gent, Herdenkingscomité Cyriel Buysse, 1982, p. 43). Deze Hendrik Dyserinck (1838-1906) was gehuwd met Aletta Maria van der Willigen. Zijn levensbericht voor de Maatschappij der Nederlandse letterkunde werd verzorgd door W.A. Arriëns in het *Jaarboek 1906-1907*, p. 43-55.

Florence, Rome, Napels, Pompeï, de Vesuvius en Genua werden bezocht. Daarna vestigden ze zich in Den Haag, Laan van Meerdervoort 11, waar op 28 augustus 1897 zoon René Cyriel werd geboren. Hiermee was de zogenaamde ‘Nevelse periode’ van de schrijver definitief afgesloten.

In zijn nieuwe Haagse omgeving lijkt Buysse zich aanvankelijk van zijn literaire en liberale vrienden in Vlaanderen te distantiëren. Eerst was er het bekende ‘misverstand’ met de groep van *Van Nu en Straks*. Onder de redactieleden van de eerste reeks (1893) was overeengekomen dat de tekorten van de uitgave uit eigen zak zouden worden bijgepast. Buysse kon die verplichting evenwel niet nakomen: hij leefde op dat moment in onenigheid met zijn vader vanwege de amoureuze perikelen, het zakelijk débâcle én zijn literaire plannen en had dus zelf financiële problemen - iets waar de vrienden kennelijk weinig begrip voor op konden brengen, indien ze het al geloofden. Aan Emmanuel de Bom schrijft hij op 9 maart 1895:

Het spijt me, maar geldelijk kan ik de zaak niet ondersteunen. Gij zult natuurlijk zeggen dat ik *wel* kan, maar niet *wil*, en gij zult volkomen mis zijn. Reeds verleden jaar heb ik u gezegd dat mijn vader mij de vivres gecoupeerd heeft, welnu dat is nog niet veranderd, integendeel. Indien het niet was dat ik geld win met te schrijven, ik zou in de zwartste armoe zitten.¹⁶

In de tweede reeks van *Van Nu en Straks* behoorde Buysse dan ook niet meer tot de redacteurs van het tijdschrift; hij heeft er ook niet meer aan meegewerkt. Hij was overigens helemaal niet opgetogen over de manier waarop de tekst van zijn novelle *Moeder*, vóór de opname ervan in *Van Nu en Straks* nogal grondig werd gewijzigd en dit net vóór zijn vertrek van enkele weken naar Amerika (december 1892)¹⁷, zodat hij zelf de proeven niet meer na kon lezen. Ook dit was al een bron van onenigheid.

16 De correspondentie Buysse-De Bom wordt bewaard in het AMVC te Antwerpen; de brief van 9 maart 1895 is in facsimile afgedrukt in het Herdenkingsalbum *Cyriel Buysse 1859/1932*, p. 39.

17 Zie *Het ontstaan van Van Nu en Straks. Een brieveneditie 1890-1894*, d.I. *Teksten*, de brieven nrs. 300, 306, 308, 309.

Vanuit Nederland bekijkt Buysse zijn vrienden- en kennissenkring figuurlijk en letterlijk vanop een grotere afstand. Zo komt hij ertoe het gewraakte artikel *Flamingantisme en Flaminganten* in te sturen voor publikatie in *De Amsterdammer* (17 januari 1897). Mispunt van Buysse's vinnige kritiek zijn 'de' flaminganten, die hij hun blinde strijd tegen alles wat Frans is verwijt. Op dit punt denken Vlamingen en Hollanders radicaal verschillend, zoals hij zelf in Den Haag kon constateren: de Hollander bestrijdt de Franse invloed niet, maar 'trekt [...] hem gretig aan' (*VW7*, p.302). Voorts beschuldigt hij de flaminganten van beginselloosheid, arrivisme en politiek opportunisme. Zijn afkeer van 'sommige' flaminganten, van wie hij aanmoediging en steun verwachtte maar alleen vijandschap of miskenning had gekregen, zal bij dit alles ongetwijfeld een rol hebben gespeeld. De 'affaire' met Max Rooses was kennelijk nog niet vergeten. Overigens zou Max Rooses zelf hem in *De Amsterdammer* van 24 januari 1897 van antwoord dienen.

Buysse's stuk is een nijdige aanval, ingegeven door het besef dat het flamingantisme wel een rechtvaardige zaak verdedigt - de verdrukte moedertaal in eer herstellen - maar dat de flaminganten niet beseffen dat het Nederlands dat in Vlaanderen wordt gesproken en geschreven een 'arme, kleine taal' is. Want die flamingant denkt weliswaar aan stamverbroedering met Holland, maar beseft niet 'welk een ontzaglijke zedelijke afgrond die twee volken van elkander scheidt: een zó enorm verschil van taal, van opvoeding, van zeden, van gedachtengang en levensopvatting, dat het heus, in volle oprechtheid onmogelijk is het wederzijds verwantschap te voelen' (*VW7* p.304).

De aanval mag dan al ingegeven zijn door persoonlijke rancune, dat neemt niet weg dat Buysse's wel zeer denigrerende uitlatingen over de 'achterlijke' Vlaamse literatuur en de 'arme, kleine' Vlaamse taal (vergelijkbaar met een gelijkaardige uitspraak over een 'jargon vaseux' door Maurice Maeterlinck), een ernstige miskenning inhielden van wat als een 'wezenlijk' rechtvaardige strijd werd erkend. Het opstel heeft dan ook meteen een zware hypotheek gelegd op Buysse's schrijverscarrière. Het artikel werd zelfs 'gebruikt', d.w.z. helemaal voorgelezen in Franse vertaling, tijdens het woelige debat dat voorafging aan de stemming van de zoge-

naamde gelijkheidswet - een wet die een belangrijk keerpunt bracht in de geschiedenis van de Vlaamse Beweging - in de Belgische Senaat.¹⁸ Bij vele flaminganten had Buysse het hiermee definitief verkorven, hoezeer hij achteraf ook zijn houding heeft betreurd én gecorrigeerd. Niemand minder dan August Vermeylen reageerde met een vlijmscherp pleidooi *Waarom schrijven wij Vlaams (Onze taal voor den senaat en voor Buysse)*. De ‘onigheid’ met de Van-Nu-en-Straks-groep is hiermee een breuk geworden en van het toch al schaarse Vlaamse lezerspubliek lijkt Buysse nu helemaal afgesneden: hij is nu iemand die vanuit zijn ‘haagschgeworden foornaamheid’ (de omschrijving is van Vermeylen) op Vlaanderen neerkijkt.

Buysse zal toen de omvang van deze breuk nog niet helemaal hebben overzien. Hij koesterde op dat moment immers nog ambities om door te dringen op de Franse scène (met behulp van zijn vriend Maurice Maeterlinck) en in de Frans-Belgische literatuur (onder meer via Camille Lemonnier). Zijn Franse probeerselen - novellen en enkele toneelstukken, bijvoorbeeld een bewerking van *De biezenstekker* tot *Le bâtard* - kenden echter weinig succes of kwamen zelfs helemaal niet van de grond. Het is pas nadat Maeterlinck zelf Buysse had ontraden in die richting verder te gaan, dat hij van nieuwe pogingen in het Frans afzag en zich uitsluitend op de literaire scène in Nederland heeft geconcentreerd. Daar heeft hij dan, gelukkig, vrij snel een eigen plaats kunnen verwerven.

Groot Nederland Een verscherpte visie op Vlaanderen

De oprichting van *Groot Nederland*, ‘Letterkundig maandschrift voor den Nederlandschen Stam’, was een initiatief van W.G. van Nouhuys, criticus, novellist en toneelschrijver, die zich vanaf 1891 in Den Haag had gevestigd en er van zijn pen leefde. Eerder had hij

18 Meer details over de hele affaire bij A. van Elslander, *Cyriel Buysse. Uit zijn leven en zijn werk*, II, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1961, p. 6-17; ook samengevat bij Hilde Sabbe, ‘Cyriel Buysse en Van Nu en Straks. Een korte samenwerking en pijnlijke misverstanden’, in *Brussel en het fin-de-siècle. 100 jaar Van Nu en Straks*, red. Frank de Crits, Antwerpen, Houtekiet-Baarn, BRTNAR, 1993, p. 57-63.

ook het tijdschrift *Woord en Beeld* opgericht, waaraan Buysse heeft meegewerkt.

Groot Nederland werd uitgegeven door een speciaal hiertoe opgerichte maatschappij (1 oktober 1902), bestaande enerzijds uit de leden van de uitgeverijfirma Van Holkema & Warendorf te Amsterdam, anderzijds uit drie letterkundigen: Willem Gerard van Nouhuys, wonende te 's-Gravenhage, Louis Couperus, wonende te Nice, Cyriel Buysse, wonende te 's-Gravenhage. Het contract (waarvan een kopie bewaard wordt in het Letterkundig Museum en Documentatiecentrum in Den Haag) stipuleert onder meer dat het benodigde kapitaal wordt ingebracht door de firma Van Holkema & Warendorf, die ook de kosten van administratie en expeditie van het tijdschrift draagt en belast is met het beheer, de administratie en de boekhouding van de maatschap. De dagelijkse leiding van het tijdschrift werd waargenomen door de secretaris van de redactie (Van Nouhuys), die hiervoor ‘een vaste bezoldiging’ geniet. In een - ook voor Buysse heel belangrijke - clause in het contract verbinden de redacteuren zich ertoe hun literair werk in de allereerste plaats ter opneming in het tijdschrift aan te bieden: de maatschappij heeft het ‘recht van voorkeur’ voor die uitgaven.

De redacteuren van *Groot Nederland* - Van Nouhuys, Couperus en Buysse - waren dus vennoten van een maatschappij, waarvan de winst ook jaarlijks verdeeld werd (naast hun honorarium dus), volgens een sleutel waarbij Van Holkema & Warendorf de ene helft en de drie redacteuren samen de andere helft kregen. De uitgeverijfirma verzekerde aanvankelijk de voortzetting van de publicatie gedurende vijf boekjaren. In 1914, na het overlijden van Van Nouhuys, werd een nieuw contract opgemaakt waarbij Frans Coenen optrad als secretaris van de redactie.

De formule van de maatschappij bleek voor de redacteuren niet alleen een winstgevende zaak, ook literair gezien was ze voor iemand als Buysse, die tot dan toe zijn bijdragen over diverse tijdschriften verspreidde, duidelijk heel voordelig. Van 1903 af - *Groot Nederland* opent met een deelpublicatie van zijn roman *Daarna* - beschikt hij over een vast forum: vrijwel al zijn werken werden in *Groot Nederland* voorgepubliceerd. Zelfs heeft hij even, door zijn con-

tractuele verbintenis met *Groot Nederland*, de oprichting van het nieuwe tijdschrift *Vlaanderen* in gevaar gebracht of dan toch bemoeilijkt. *Vlaanderen* was een verre uitloper van *Van Nu en Straks* en begon op initiatief van Herman Teirlinck ook juist in 1903 te verschijnen. Het werd uitgegeven bij Van Dishoeck te Bussum. Buysse werd verzocht om mee te werken op vaste basis, maar gaf de voorkeur aan *Groot Nederland*. Streuvels, die ook voor *Groot Nederland* was uitgenodigd door Van Nouhuys, gaf de voorkeur aan *Vlaanderen*.

Opmerkelijk is wel Buysse's houding tegenover zijn uitgevers. Van Holkema & Warendorf, die eerder uitgaven in boekvorm bezorgden van Buysse's novellen *Het huwelijk van neef Perseyn* (1893) en *De zwarte kost* (1898), brachten nog de boekuitgave van *Daarna* (1903), maar zij zijn niet zijn vaste uitgevers geworden. Buysse's beweegredenen inzake de keuze van zijn uitgevers blijven trouwens over het algemeen vrij duister.

In de periode 1893 tot 1922 werd zijn werk bijna exclusief in Nederland uitgegeven maar hij heeft in die periode maar liefst twaalf - 'een verwarrende hoeveelheid' heeft F.A.J. van Faassen het genoemd - Nederlandse uitgevers 'versleten'.¹⁹

De eerste aflevering van *Groot Nederland*, verschenen in januari 1903, bevat geen redactionele verklaring. Het programma dat de redactie voor ogen had werd echter toegelicht in een prospectus:

Het is een schoon streven, dat zich in het laatst der 19e eeuw onder ons zoo krachtig heeft geopenbaard: het streven om zooveel mogelijk in een breed geestelijk verband saam te vatten alle streken, waar de Nederlandsche taal het voertuig is der gedachte. Het breidt de grenzen van ons land uit, trots staatkundige scheidingen; het wordt niet gedeerd door afstanden, niet gekeerd door oceanen, en zoekt in de sympathie der zonen van een zelfden stam van verre en

19 Zie hierover S.A.J. van Faassen, 'Cyriel Buysse en zijn uitgevers', in *Het oog in 't Zeil*, 7de jg., nr. 2-3 (december-februari 1990), p. 52-60; cit. p. 53. Eerder publiceerde Van Faassen ook een uitvoerige studie over 'Cyriel Buysse en de Nederlandse uitgever C.A.J. van Dishoeck, I: 1905-1914', in *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, IV (1988), p. 7-38; en II: 1914-1931, in V (1989), p. 35-66; het artikel is gebaseerd op de 192 brieven van Buysse aan zijn belangrijkste Nederlandse uitgever.

nabij de duurzame bestending van een eenheid, feitelijk bestaande, maar te lang verwaarloosd.

Uitbreiding van ons taalgebied: het is uitbreiding van onze letteren tevens. 't Is voeling zoeken en onderhouden met allen die onze taal spreken - zij 't ook niet óns Nederlandsch in beperkten zin - en tevens de hand reiken aan àllen, die als kunstenaars het Nederlandsch woord kiezen tot materiaal van hun werk.

Zijn er niet hoopvolle verschijnselen van een nieuwe Nederlandsch-Indische literatuur in wording? Bestaat er geen reden tot de verwachting dat in Zuid-Afrika, na de meer dan droeve dagen, een tot volle bewustzijn gekomen volk aan dichters en schrijvers het aanzijn zal geven? Door ons tijdschrift wenschen we aan dichters en schrijvers uit Noord en Zuid de gelegenheid te bieden elkaar te ontmoeten als in 't zelfde huis, waar plaats is voor allen.²⁰

De geschiedenis en het financiële succes van *Groot Nederland* bewijzen dat er ruimte was voor een dergelijke grensoverschrijdende publikatie. In de redactionele verklaring naar aanleiding van het vijfentwintigjarig bestaan van het 'gematigd' genoemd literair tijdschrift, kon redacteur Frans Coenen dan ook lakoniek constateren dat

de oprichters, redactie en uitgevers, goed gezien hadden, toen zij in 1903 het bestaan van een voornamelijk letterkundig maandschrift mogelijk achtten, naast de andere soortgelijke, in die dagen talrijker dan nu. De bedoeling was voor Holland en Vlaanderen een gematigd litterair tijdschrift, dat voor den gemiddeld intellectueelen lezer onderhoudende lectuur zou brengen van de beste auteurs, zonder onderscheid van richting of school.

Dit programma werd, nog steeds volgens Coenen, in de loop van de tijd uitgebreid tot opstellen en korte notities over allerlei onderwerpen met betrekking tot literatuur, toneel en beeldende kunst, zelfs ook even filosofie, waarbij het tijdschrift 'alle auteurs van beteekenis' aan het publiek heeft voorgesteld en dus een spiegel van zijn tijd is geweest:

20 Letterkundig Museum en Documentatiecentrum Den Haag, Collectie W.G. van Nohuys; Universiteitsbibliotheek Gent, Collectie Vliegende bladen; grotendeels ook geciteerd in H. Smits, 'Buysse en Groot Nederland', in *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, VI (1990), p. 33-42; cit. p. 33.

Bemiddelaar zijn tusschen het ‘goede’ lezend Publiek en de ‘beste’ auteurs en publicisten, ziedaar eigenlijk het eenig program van *Groot Nederland*, dat in die vijfentwintig jaar overigens bewezen heeft praktisch uitvoerbaar te zijn.²¹

Cyriel Buysse bleef redacteur van *Groot Nederland* tot zijn overlijden; hij werd vervangen door Jan Greshoff.

Werd Buysse door zijn huwelijk met Nelly Dyserinck opgenomen in het Haagse mondaine en artistieke leven, door zijn redacteurschap van *Groot Nederland*, naast Louis Couperus, verkreeg hij een min of meer geofficialiseerde status in het literaire leven - een status die ook beantwoordt aan de mildere, in ieder geval minder sombere naturalistische visie die juist vanaf die periode zijn werk begint te kenmerken. Hij werd bovendien, als in Nederland ingeburgerde Belg, de ideale schakel om de dwarsverbanden tussen Noord en Zuid te leggen en op die manier een gedeelte van het programma van *Groot Nederland* te realiseren. Zo opent hij er, onder het pseudoniem Prosper van Hove, meteen een ‘Vlaamse kroniek’, waarin hij fungeert als een soort voorlichtingsagent en zich ook bewust en nadrukkelijk als Vlaming profileert.

Het lijkt erop dat Buysse geen enkele kans onbenut heeft gelaten om in zijn ‘Vlaamse kroniek’ te wijzen op verschillen tussen Noord en Zuid. Als hij het heeft over *Belgische intellectuele toestanden* en triomfantelijk vaststelt dat Vlaanderen ontwaakt, dat er een herleving aan de gang is van een ‘hogere nationale eigenwaarde’ en dat het Nederlands steeds meer wordt gebruikt, laat hij bijvoorbeeld niet na eraan toe te voegen dat de Vlaming, ‘in zijn aard en karakter’, veel van een Fransman heeft: hij (de Vlaming) ‘lijkt doorgaans, in zijn manier van leven en de dingen op te vatten, meer op een Fransman dan op een Noordnederlander, hoever hij ook, wat de taal betreft, van de eerste verwijderd is, en des te dichter bij de tweede schijnt te staan’ (*VW7*, p. 4). De harmonie tussen volk en taal ontbreekt dus in Vlaanderen, en om die verbroken harmonie te herstellen ‘moet

21 Redactie en Uitgevers van *Groot Nederland*, ‘Het vijf-en-twintig-jarig bestaan van *Groot Nederland*’, in *Groot Nederland*, 26ste jg. (1928), d. I, p. 1-2; gedeeltelijk ook geciteerd in H. Smits, ‘Buysse en *Groot Nederland*’, p. 40-41.

(er) een algemeen beschaafde, zowel gesproken als geschreven Vlaamse taal tot stand komen' (*ibid.*, p.5). Er is weliswaar al vooruitgang, meent de observerende Buysse, maar het volk krijgt minderwaardige 'gazetjes' voorgeschoteld. Het geloof in het 'verbeterde' Vlaams en het pleidooi voor een betere lectuur in het Nederlands laten duidelijk al een heel andere Buysse zien dan de auteur die de flaminganten in 1897 op de korrel nam.

Ook in het opstel over *Vlaamse volksspelen en vermakelijkheden* (eveneens nog in 1903) vindt de kroniekschrijver er een kennelijk genoeg in de Vlaamse volksaard te karakteriseren door te wijzen op het verschil met de Hollandse: 'De Hollanders, b.v. met hun weinige volksspelen, zijn géén pretmakend volk. [...] De Hollandse man uit het volk gaat vooral naar een kermis om iets te zien of te genieten dat hem door anderen wordt aangeboden. De Vlaming daarentegen neemt doorgaans zelf een zeer actief deel aan de spelen en vermaken die hem amuseren' (*VW7*, p. 30). Zelfs is het zo, meent Prosper van Hove, dat sommige van de Vlaamse volksvermaken, zoals het volksbal, 'niet denklijk [zijn] in een land als Holland' (*ibid.*, p.39).

Een jaar later, in *Verbroedering*, een stuk dat werd geschreven naar aanleiding van het officiële bezoek dat de Hollandse premier, minister Kuyper, aan België bracht, gaat de chroniqueur nogmaals uitgebreid in op de verschillen in volksaard van Noord- en Zuid-Nederland en vraagt hij zich af waaraan het te wijten kan zijn 'dat twee volken van dezelfde stam nog steeds als vreemdelingen tegenover elkaar staan?' Nederlandse krantecommentaren brachten uitvoerig verslag uit over het ministeriële bezoek; in de Belgische kranten was de belangstelling lauw, zoals de belangstelling van de Belgen in het algemeen trouwens gering is. Immers: anders dan in het Noorden heerst er in het Zuiden geen antipathie maar onverschilligheid - '*Wij kennen in België de Hollanders niet*', cursiveert Buysse (*VW7*, p. 47). En de verklaring van die vervreemding is, volgens hem, nog steeds te vinden in de invloed van Frankrijk, 'die ons *anders* maakte dan wij oorspronkelijk waren' (*ibid.*, p.48); eeuwen 'ontaarding' hebben de Vlamingen 'anders' gemaakt; zij zijn '*anders* geworden [...] dan [zij], trouw gebleven aan [hun] oorspronkelijke aard, hadden moeten zijn' (p.49).

Verbroedering eindigt met een scherpe zelfanalyse van de zelfbewuste Vlaming: het Vlaamse volk is tot in het merg doordrongen van *romanisme* en deze *verbastering* ‘is *oprecht*, is ons een tweede natuur geworden’. De zelfanalyse mondt uit in het besef dat het nog vele jaren kan duren eer het Vlaamse volk de kracht zal hebben ‘om het juk van de ontaarding van zich af te schudden’ en eindigt met een pathetische roep om hulp: ‘Holland mag dan ook niet langer met een soort van toegevende minachting op ons neerzien. Holland moet ons het kwaad van de verleden eeuwen kwijtschelden; het moet zich meer en meer aan ons vertonen, zelf weer tot ons komen, en ons de hulpvaardige broederlijke hand van de verlossing toereiken’. Samengevat in de slotzin: ‘*Wij*, kinderen van de tegenwoordige tijd, hebben niets misdaan. Wij zijn enkel de slachtoffers van een te zwak verleden. Wij vragen om hulp’ (*VW7*, p. 50).

Nog één keer is het probleem van het flamingantisme expliciet ter sprake gekomen in de ‘Vlaamse kroniek’, namelijk in het stuk over *Liberale politiek*, evenals *Verbroedering* verschenen in 1904. Buysse brengt er zijn jeugdijaren in herinnering, toen hij dikwijls ‘politieke meetings en manifestaties’ bijwoonde. Hij behoorde, zoals de hele familie Buysse (en evenals de Lovelings en de Fredericqs), tot de liberale partij, ‘met vooruitstrevende gedachten’ en hij nam zelfs actief aan de partijpolitiek deel. Ook dat was geen uitzondering in de familie. Zijn vader Louis Buysse was liberaal gemeenteraadslid (1869) en schepen (1870) van Nevele, wat hij zou blijven tot 1884 (Nevele kreeg begin 1885 opnieuw een homogeen katholiek bestuur). Zijn jongere broer Arthur werd liberaal volksvertegenwoordiger (van 1909 tot 1921 en van 1924 tot zijn dood in 1926). Zijn jongere zus Alice was jarenlang liberaal gemeenteraadslid in Gent. Cyriel van zijn kant heeft zich, zoals hier blijkt, vrij snel van de actieve politiek gedistantieerd. De liberalen die in 1878 aan de macht kwamen, hebben volgens hem namelijk hun schitterende beloften niet kunnen inlossen. Zij hebben, zoals elke nieuwe partij die aan het bewind komt, ‘dikwijls gevaarlijke of onbehendige wetten [gestemd], als b.v. de beruchte schoolwet van 1879, waarop het land in ‘t geheel niet voorbereid was’; en verder hebben zij ‘zogoed als niets gedaan.’

Wat Buysse zijn liberale partijgenoten in deze terugblik vooral verwijt, is dat zij steeds ‘vijandig gekant’ bleven tegen de rechten en

taaleisen van de Vlamingen: ‘Hun regering was sterk van franskiljonisme doordrongen’; en: ‘De liberale partij was in hoofdzaak [...] de partij van de franskiljonse bourgeois’ (*VW7*, p.58). De klerikale regering, die inmiddels al meer dan twintig jaar aan de macht is, heeft het echter volgens Buysse al niet veel beter gedaan. Integendeel: ‘de klerikalen hebben ons, in menig opzicht, heel veel kwaad gedaan’ en de ‘intellectuele achteruitgang’ is in België ‘over het algemeen ontzettend.’ Maar de klerikale regeerders hebben dan toch dit punt op de liberalen voor, dat zij ‘het ontwaken en herleven van de Vlaamsgezindheid met nauwkeurige belangstelling gevolgd, en dadelijk ingezien [hebben] welke kracht en welk voordeel zij er voor hun partij uit konden trekken’ (*ibid.*, p.59). Nu de jongste verkiezingen in België een plotselinge herleving van de liberale partij lieten zien, kan Buysse, kennelijk een liberaal *malgré soi* en ondanks zijn kritiek, zich niet onbetuigd laten. Hij verklaart de politieke verschuivingen door een toenemende afkeer van de ‘collectivistische stelsels’ die door de socialisten worden gepropageerd (een overtuiging die hij al uitvoerig heeft toegelicht in een apart opstel over *Het socialisme en de Vlaamse landlieden*, verschenen in *De gids* in 1895) maar blijkt niet erg onder de indruk te zijn van het nieuwe liberale gejubel: geen woorden, maar daden zijn nodig, beoordeelt hij scherp. En onder die daden kan hij er, voor de liberale partij, ‘geen nuttiger en heilzamer aanwijzen, dan een zo nauw mogelijke aansluiting met de veel te lang door haar verwaarloosde Vlaamse Beweging’ (*ibid.*, p.61).

De Buysse die in deze ‘Vlaamse kroniek’ aan het woord is, lijkt wel een bocht van 180 graden te hebben genomen. In zijn noodkreet om de Vlamingen ter hulp te komen, om ze te helpen de verbastering van hun taal te ontgroeien, in zijn advies om aansluiting te zoeken bij de Vlaamse Beweging, voert hij precies de tegenovergestelde beweging uit van zijn eerdere pogingen om in het Frans te publiceren. Toch is deze zwenking misschien niet helemaal onverklaarbaar.

Niet alleen bleek het ‘Franse avontuur’ weinig succesvol, zodat hij noodgedwongen op het Nederlands terugviel, maar ook was hij volop bezig zich een gerespecteerde plaats in de Nederlandse literatuur te verwerven, terwijl in Vlaanderen de strijd voor een algemene vernederlandsing (o.m. met de eis om de Franstalige Gentse universiteit te ‘vervlaamsen’) alsmat uitbreiding nam. En ook in zijn

nieuwe standpunt tegenover de flaminganten blijft Buysse consequent: hij blijft zich althans ook hier verzetten tegen de voortdurende aanvallen van ‘onze’ Vlaamsgezinden tegen de verfransing: ‘onze verbastering is *oprecht*.’ Buysse zelf verwerpt het Frans niet; alleen opteert hij niet meer voor het Frans, maar voor een verbeterd Nederlands; hij wil het verbasterde Vlaams optrekken door een soepele aanpassing aan de Noordnederlandse norm. En ook hierin bleef hij zichzelf gelijk: zijn houding ligt in het verlengde van de gewilligheid waarmee hij vanaf het begin zijn teksten liet corrigeren door Nederlandse collega's. Maar het tekent hem evenzeer als een bewuste Vlaming dat hij als schrijver door zijn Haagse vrienden- en familiekring niet helemaal (zelfs: helemaal niet) werd geassimileerd: zijn creatieve werk wortelt, vrijwel geheel, in Vlaanderen en voortaan zal hij ook *in* dit werk partij kiezen voor de Vlaamse zaak. Het minder bekende toneelstuk *Jan Bron* (1921), waarin Buysse een romantische Vlaamse intellectueel opvoert en waarin hij een ‘objectief beeld schetst van het activisme in Vlaanderen in en onmiddellijk na de oorlog’, vormt hiervan alvast het sprekende bewijs. Het Vlaamse bewustzijn zal ook een belangrijk motief worden in een roman als *Uleken* (1926), die de tegenstellingen schetst tussen ‘oud en nieuw’. De jongere generatie profileert zich door een grotere zelfstandigheid tegenover de heersers (‘We'n zijn gien sloaven mier lijk vroeger, tante!’) maar ze is ook bewust en uitdagend Vlaams: in de slotscène van het boek wappert een vrolijke leeuwevlag.

Buysse heeft zijn ‘Vlaamse kroniek’ in *Groot Nederland* niet lang volgehouden. De rubriek verscheen aanvankelijk vrij regelmatig (vier afleveringen in de eerste jaargang, drie in de tweede), maar kwam al snel tot een einde. In de derde (1905) en in de vierde jaargang (1906) brengt hij alleen nog kritisch werk. De ‘Vlaamse kroniek’ lijkt overigens nauwelijks tot Vlaanderen te zijn doorgedrongen. De stukken in *Groot Nederland* zijn er althans niet in geslaagd de - hem ongunstige - publieke opinie in het Zuiden te beïnvloeden. Buysse zal zich later nog herhaaldelijk geroepen of verplicht voelen zijn gewijzigde houding ten opzichte van de Vlaamse zaak in open brieven kenbaar te maken.²²

22 Vgl. hierover de ‘Inleiding’ bij *VW7*, p. XIX-XX; zie ook de inleiding ‘De correspondentie van Cyriel Buysse’ bij ‘Cyriel Buysse. Brieven aan familieleden. I. Virginie Loveling’, uitgegeven door A. van Elslander en A.M. Musschoot, in *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, I (1985), p. 55-58.

Buysse en zijn literaire vrienden in Nederland

Buysse heeft dus, door zijn huwelijk met Nelly Dyserinck en door zijn redacteurschap van *Groot Nederland*, een vaste voet aan de grond gekregen in Nederland. Hij was er al spoedig ingeburgerd en kreeg er ook enkele literaire vrienden. Zo is er de enigszins bevreemdende vriendschap tussen Buysse en Couperus - er is op het eerste gezicht immers geen groter contrast denkbaar dan dat tussen de stoere, robuuste Vlaming en de verfijnde 'decadente' Haagse dandy - die dan weer niet helemaal onbegrijpelijk is als men iets genuanceerder nagaat hoe ze elkaar ontmoetten in het mondaine Haagse milieu en welke raakpunten er ondanks alle verschillen ook in beider werken te vinden zijn.²³

Duidelijk is inmiddels wél, dat de vriendschap tussen Couperus en Buysse al dateert van vóór 1900 (drie jaar eerder dan hun co-redacteurschap in *Groot Nederland* dus) en dat Buysse via zijn vrouw Nelly in het Haagse literaire leven werd geïntroduceerd. Nelly was met dit milieu vertrouwd. Haar eerste echtgenoot, Theodoor Marie Tromp (1857-1892), met wie ze huwde in 1883, was in zijn jeugd Zuid-Afrika-reiziger. Later, als ambtenaar in Den Haag, werd hij ook een niet onbekend schrijver. Hij was bestuurslid van de Haagse Kunstkring.²⁴

De vroegst bewaarde brieven van Couperus aan de Buysse zijn niet gericht aan Cyriel, maar aan diens vrouw: het zijn twee brieven uit 1900, met als aanhef 'Chère Madame'. Ze handelen over een uitnodiging om bij het echtpaar in Afsnee te komen logeren - een logeerpartij die overigens pas in 1905 plaats zou vinden en die nog veel later door Buysse uitvoerig zal worden beschreven in zijn in-memoriartikel 'Couperus in Vlaanderen' (1923; opgenomen in *VW7*).

23 Zie hierover onze bijdrage 'Buysse en Couperus', in *De gids*, 150ste jg., nr. 9/10 (november 1987), p. 790-799; ook opgenomen in *Op voet van gelijkheid*, p. 87-100; zie ook de brieven van Couperus aan Buysse, uitgegeven in *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, IV (1988), p. 53-66.

24 Zie het levensbericht van Theodoor Tromp door W.F. Margadant in de Bijlagen van de *Handelingen van de Maatschappij der Nederlandse letterkunde van 1892*, p. 86-94.

Door zijn introductie in het artistieke leven in Den Haag werd Buysse niet alleen met Couperus in contact gebracht, maar ook met de kring rond Marcellus Emants: een detail dat in de Buysse-studie tot dusver onopgemerkt is gebleven. Het is bovendien een zeer kleurrijk detail, dat een totaal onvermoed facet van Buysse, optredend in de literaire ‘high society’, aan het licht brengt.

In het Letterkundig Museum en Documentatiecentrum in Den Haag zijn twee korte briefjes van Emants aan Buysse bewaard. Marcellus Emants (1848-1923), dichter, prozaïst en toneelschrijver, door Willem Kloos ‘de Johannes Baptista der moderne literatuur’ genoemd en bekend geworden door zijn epische gedichten *Lilith* (1879) en *Godenschemering* (1883), later ook door romans als *Een nagelaten bekentenis* (1894), was de auteur van een vijftientigtal toneelstukken. In Den Haag richtte hij een amateurgezelschap ‘Utile et Laetum’ op (1871), dat jarenlang bleef bestaan. Hij zelf regisseerde, acteerde en schilderde decors, terwijl verschillende van zijn eigen toneelstukken werden opgevoerd. In dit clubje traden verder ook op als acteur: Louis Couperus, Frans Netscher en de uitgever W. Cremer.²⁵ De stukken onder regie van Emants werden in diens woning in de Parkstraat ingestudeerd.

Het eerste (of is het het tweede?) briefje van Emants aan Buysse lijkt in dit verband niet zo veelzeggend. Het is ongedateerd en luidt als volgt:

Amice,
 Namens mijn moeder heb ik het genoegen Mevrouw Buysse en jou uit te nodigen aanstaande Zondag om 6 uur huiselijk in de Parkstraat 38 te komen middag (avond)malen.
 Wees zo goed je gunstig antwoord rechtstreeks aan Mevr. Heyligers te zenden.
 tt.
 [get.] *Marc. Emants*

25 Zie *Marcellus Emants. Schrijversprentenboek 23*, samengesteld door Pierre H. Dubois e.a., 's-Gravenhage, Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum, - Amsterdam, De Bezige Bij, 1984, p. 12 en p. 32; zie ook P.H. Dubois, *Marcellus Emants. Een schrijversleven*, 's-Gravenhage-Rotterdam, Nijgh & Van Ditmar, 1964, p. 52, p. 184. Het gegeven is bekend in de Couperus-studie; zie E Bastet, *Louis Couperus. Een biografie*, Amsterdam, Em. Querido, 1987, p. 126 en noot 104; eerder in H. van Boven, *Leven en werken van Louis Couperus*, 's-Gravenhage, Bzztôh, 1981 (facsimile-herdruk van de oorspronkelijke uitgave, 1933), p. 83, p. 117.

Het andere briefje is echter duidelijker: ook Cyriel Buysse werd blijkbaar actief ingeschakeld in ‘Utile et Laetum’. Emants' vrij dwingende missive is gedateerd ‘7 Januari 1898/den Haag’:

Amice,

Er is sprake van op 1 April ook nog te spelen (in 't Hollands) de Grammaire van Labiche. Zou je, als we voor Mackert beslist niemand anders kunnen vinden, ook deze rol willen spelen? Ik zou er dan bepaald een Vlaming van willen maken en je zelfs wat plat willen laten praten.

Ik heb het stuk niet te huis, maar je zult 't zelf wel bezitten. Mag ik vóór morgen avond zeven uw antwoord hebben.

tt. [get.] *Marc. Emants.*

Heeft Buysse ooit een of meerdere rol(len) gespeeld in *Grammaire* van Eugène Labiche, auteur van onverwoestbare vaudevilles als *Un chapeau de paille d'Italie* (1851)? Helemaal zeker is het hiermee nog niet. Maar vast staat wel dat hij in Den Haag met Emants en eventueel ook met Netscher is omgegaan en dat hij dus ooit toch toneel moet hebben gespeeld: het ‘Zou je [...] ook deze rol willen spelen?’ laat hierover geen twijfel bestaan.

Over een vriendschappelijke verhouding met Emants of met Netscher is verder echter niets bekend. In de bewaarde correspondentie zijn alleen sporen te vinden van een vriendschappelijke relatie van de Buysse met F. Smit Kleine, een jeugdvriend van Marcellus Emants (aan wie Smit Kleine uitvoerig schreef vanuit zijn vele verre reisbestemmingen). Van Netscher, een van de meest systematische voorvechters van het naturalisme in Nederland, weten we verder alleen dat hij als criticus enige aandacht had voor de literatuur van de Zuiderburen. In het door hem geredigeerde maandblad *De Hollandsche Revue* plaatste hij in het januarinumnummer 1901 een bespreking van Streuvels' *Zomerlanden Zonnetij*, die hij inleidde met een korte uiteenzetting over ‘Het Vlaamsche “Réveil”’, wat zelfs aanleiding heeft gegeven tot een korte polemiek. August Vermeylen repliceerde namelijk nogal heftig met een stuk in *Van Nu en Straks*, ‘Frans Netscher en de Vlaamsche Ontwaking’ (Nieuwe Reeks, jg. V, nr. 1, maart 1901), omdat Netscher volgens hem geheel ten onrechte

stelde dat ‘het geslacht van 1900’ rechtstreeks uit *De nieuwe gids* zou zijn ‘voortgesproten’. Kloos noemde het een ‘geheel onnoodig polemiekje’.

Buysse's *Het recht van de sterkste* was eerder door Netscher - zoals gezegd een propagandist van het naturalisme - gunstig besproken (in *De Hollandsche Revue* van 1896) maar zijn ‘romantische’ werken *Sursum corde!*, *Wroeging*, *Mea culpa* en *Op 't Blauwhuis* vonden in zijn ogen geen genade (*ibidem* 1896 en 1897): hier geen sprake meer van sympathie voor de Vlaming of voor het Vlaams, het is allemaal alleen maar flets, hol, lawaaierig en dilettanterig (en meer woorden van die strekking). Voor Lodewijk van Deysse dan weer - nochtans geen persoonlijke bekende van Buysse ofschoon hij als redacteur van het *Tweemaandelijks tijdschrift* enige brieven met hem heeft gewisseld - was die ‘breuk’ met het brutale naturalisme of het ruwe realisme juist een aanleiding om die ‘duidelijke vlaamsheid’ in Buysse's werk als ‘iets gul innemends’ te ervaren.⁽²⁶⁾

Het is hier niet de plaats om een gedetailleerd overzicht te geven van de receptie van Buysse in Nederland. Wel kan worden geconstateerd dat - misschien wel ten dele dankzij zijn ingeburgerd zijn in het Haagse literaire leven - zijn werk door de Nederlandse kritiek veel sneller (dat is: reeds vanaf 1903) en met een veel grotere consensus dan in Vlaanderen het geval is geweest, werd gewaardeerd. Bekende critici als Lodewijk van Deysse en Willem Kloos loofden het warme, ‘vriendelijke’ realisme van *t Bolleken* (1905) en vanaf dat moment kon Buysse inderdaad op een overwegend vriendschappelijk onthaal in Nederland rekenen. Hij werd er ook, hoe langer hoe meer, als een ‘bijna Noord-Nederlander’ (Kloos naar aanleiding van *Per auto*, 1913) aangezien. Dit werd ook, naar het einde van zijn leven toe, nog bevestigd toen hij als zeventigjarige, samen met Hélène Swarth en Willem Kloos, werd gehuldigd in de Haagse Kunstkring (30 november 1929): voor hem wellicht een mooie en

(26) In *Tweemaandelijks tijdschrift*, 1895-96, III, p. 362. Een overzicht van de recensies van Buysse's werk wordt gegeven in de ongepubliceerde licentieverhandeling van Luk Geukens, *Cyriel Buysse en de kritiek*, 2 dln., Rijksuniversiteit Gent, 1965.

welkome aanvulling bij het niet unaniem toegejuichte huldebetoon dat hem hetzelfde jubileumjaar in Brussel en in Gent te beurt viel.

***Buysse oorlogsjaren in Nederland
Een geëngageerde Vlaming profileert zich als Belg***

Een wilde storm van geweld en wreedheid heeft over ons heen gewoed. De nobele, grijze monumenten van de oude steden, die daar stonden, vast en fier, als onvergankelijk-levende tradities uit een weergaloos verleden en als onverwoestbare bakens voor een machtig-sterke toekomst, zijn ten gronde vernield. De schone, zachte velden, zo vol tederheid en vrede en poëzie, zijn omgewoed en van elkaar gereten; en daar waar dromerig de lentevogels kweelden en hun liefdesnestjes bouwden, dreunt nu de grond onder het bonzen van de kanonnen (*VW7*, p. 214).

Zo schrijft Buysse in 1915 in de Voorrede voor een bloemlezing, *A la gloire de la Belgique*, een initiatief van de Amsterdamse uitgever S.L. van Looy. Het eerste deel, gewijd aan de Frans-Belgische literatuur, verscheen met een inleiding van Emile Verhaeren; het tweede, Vlaamse deel, zou nooit het licht zien.

Buysse's inleiding is slechts één van de vele teksten waarin hij zijn verontwaardiging over het brutale oorlogsgeweld, zijn wanhoop om alles wat verloren is gegaan, heeft neergeschreven. Maar het is ook slechts één van de vele teksten waarin de Vlaming van zijn hoop en geloof getuigt. Alles is dood, maar, zo meende hij, 'de geest, de hechte, trouwe, eigen geest van 't Belgisch-Vlaamse volk zal alles overleven'; de 'zuiver Vlaamse ziel' zal blijven bestaan, de 'onverzettelijke levenskracht en hoge trots' die in de glorierijke Vlaamse kunsttraditie aanwezig is en die wordt verpersoonlijkt door de geest van Uilenspiegel, wil en kan niet sterven. Hij haalt er ook een citaat uit Charles de Costers bewerking van het Uilenspiegel-volksboek bij aan: 'Est-ce qu'on enterre Uilenspiegel, l'esprit, Nele, le coeur de la Mère Flandre? Elle aussi peut dormir, mais mourir, non! Viens, Nele' (*VW7*, p. 215, p. 217).

Eind oktober 1914 kon Buysse uit Nederland niet meer terug; hij zou er balling blijven (en zich voelen) tot begin december 1918. Het was voor hem, zoals voor vele anderen, een periode van totale ver-

warring en ontwrichting. Het was echter ook een periode waarin hij zich politiek en maatschappelijk sterk heeft geëngageerd en waarin hij ook openlijk en herhaaldelijk blijk heeft gegeven van zijn verontwaardiging. Op 27 november 1914 plaatste hij in *De Telegraaf* (die zich op dat moment reeds duidelijk als een anti-Duitse krant profileerde) onder de titel ‘Lafheid’ een felle aanval tegen de ‘neutrale’ houding van het Algemeen Nederlands Verbond. In de november-aflevering van *Neerlandia*, het orgaan van het ANV, was een anoniem artikel verschenen, ‘Groot-Nederland en de oorlog’ (p. 198-200), waarin het volgende standpunt werd geformuleerd: ‘Neerlandia, uitkomende in een neutraal land, moet ook neutraal zijn. Het kiest geen partij, het doet niet mee aan den oorlog op papier. Nu Nederland niet meevecht, moet het Nederlandsche volk zich ook in woord en geschrift van aanvallen onthouden. Maar ten opzichte van België, voor het grootste deel bewoond door een volk van Nederlandschen stam en Nederlandsche taal, dus uit het oogpunt van ons Verbond en van Neerlandia bewoond door ons volk, moeten wij, in alle kalmte en ernst, een woord van beklag laten hooren over deze overweldiging’.

De keuze voor neutraliteit ontlokte de woede en de beschuldiging van lafheid aan Buysse, maar het is vooral door de woorden ‘Maar wij hebben vertrouwen in het Duitse volk. Het zal, zoo het den oorlog wint, goed maken, zooveel het goed te maken is, wat het België heeft aangedaan’ (p. 199), dat hij zich zo diep gegriefd voelde. Dat *Neerlandia*, niet een politiek lichaam maar het orgaan van het ANV, niet neutraal mocht blijven (‘*Neerlandia* was onze moeder, en een moeder blijft niet neutraal als men haar kinderen vermoordt’, *VW* 7, p. 352), is een standpunt dat nog anderen met Buysse deelden. Op de repliek in het redactionele stuk ‘Een hoog woord’ in het decembernummer van *Neerlandia* (waarin sprake was van een ‘onbetamelijken en dwazen aanval’) volgde in het blad nog een hele polemiek, waarin de Luikse hoogleraar geschiedenis Herman van der Linden (eveneens een Belgisch vluchteling in Nederland) en Hippoliet Meert (secretaris van de Belgische afdeling van het ANV) de redactie steunden (januari 1915), maar waarin Buysse werd bijgesprongen door A. Loosjes, een rechtsgeleerde, en door de historicus en verdediger van de Grootnederlandse gedachte P. Geyl (februari 1915).

Het was voor Buysse maar een begin. In de eerstvolgende maanden en jaren zouden nog verscheidene wrange en polemische stukken uit zijn pen vloeien.⁽²⁷⁾ Zo nam hij het o.m. op voor de Belgische vluchtelingen in Nederland toen deze laatsten een spottende en laatdunkende uitval van de bekende schrijfster Jonkvrouw Anna de Savornin Lohman over zich heen kregen. Het was een dame die Buysse kende. Eerder al, in 1903, had hij literaire opstellen van haar hand in *De Amsterdammer* besproken en hij verdedigt zichzelf en zijn landgenoten met klem in twee open brieven (maart 1915).

Ook in de groep van *De Vlaamsche stem. Algemeen Belgisch Dagblad* was hij actief. Toen dit door Alberic Deswarte opgerichte blad op 1 februari 1915 begon te verschijnen, werd Buysse meteen redacteur, samen met André de Ridder, René de Clercq en Jan Eggen, later (vanaf 1 juli) ook met Antoon Jacob. *De Vlaamsche stem* moest het orgaan zijn van de uitgeweken Vlamingen, zonder politiek onderscheid, maar toen hoofdredacteur Deswarte in juni 1915 een reeks artikelen publiceerde waarin hij voor zelfbestuur van Vlaams-België pleitte, haakte Buysse af. Het blad kreeg met financiële problemen te kampen en het kwam onder controle van een groep Nederlandse geldschieters onder de leiding van F.C. Gerretson (als dichter bekend onder het pseudoniem Geerten Gossaert). Dit gebeurde echter, zoals naderhand vast is komen te staan, door middel van Duits geld. Hierop ontstond een breuk in de groep van redacteurs, medewerkers en beheerders (waaronder ook Buysse's broer Arthur). De breuk tussen enerzijds de 'passivisten', die gevolg gaven aan een oproep van Koning Albert om de 'godsvrede' tussen de taalgemeenschappen te bewaren en anderzijds de 'activisten' die, geholpen door de Duitse Flamenpolitik, snel een onafhankelijk Vlaanderen meenden te kunnen realiseren en dus stredden voor de federalisering van de Belgische Staat, is al definitief in 1915. Op 17 augustus trekken de passivisten, onder wie de Buysse's, zich uit de redactie en de groep terug.⁽²⁸⁾

- (27) Voor een overzicht zie de 'Inleiding' bij *VW* 7, p. XXII-XXIV. De polemiek in *Neerlandia* komt uitgebreid te sprake in 'Enkele brieven van Pieter Geyl aan Antoon Jacob uit 1914-1915', in *Wetenschappelijke tijdingen*, 46ste jg. (1987), nr. 2, p. 87-98; i.h.b. p. 89-90.
- (28) Zie P. Bentein, 'Het dagblad *De Vlaamsche Stem* en het ontstaan van het aktivisme in Nederland', in *Wetenschappelijke tijdingen*, 45ste jg. (1986), nr. 4, p. 213-225; 46ste jg. (1987), nr. 1, p. 17-26; over de rol van F.C. Gerretson zie P. van Hees, 'F.C. Gerretson (1884-1958) als Groot-Nederlander', in *Wetenschappelijke tijdingen*, 43ste jg. (1984), nr. 1, p. 36-43; nr. 2, p. 75-88; dezelfde, 'De financiering van *De Vlaamsche Stem*, een discussie zonder eind? F.C. Gerretson en zijn Duitse betrekkingen in 1915', in *Wetenschappelijke tijdingen*, 46ste jg. (1987), nr. 1, p. 27-36. Verdere documentatie bij S.A.J. van Faassen, 'Cyriel Buysse en de Nederlandse uitgever C.A.J. van Dishoeck II: 1914-1931', in *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, V (1989), p. 35-66; i.h.b. p. 35-39.

In analoge omstandigheden zou Buysse zich enkele jaren later (30 april 1917) samen met zijn broer Arthur, met wie hij het manifest tot het oprichten van een Vlaamsch Belgisch Verbond, dit is een anti-activistisch initiatief, had ondertekend, ook uit deze onderneming terugtrekken omdat zij zich niet konden verzoenen met ‘de geest’ die tot uiting kwam op de stichtingsvergadering. Daar bleek immers al meteen een meningsverschil te ontstaan rond de veroordeling van de ‘activistische’ Gentse universiteit (in 1916 werd in Gent de zogenaamde Von Bissing-universiteit geopend, met Nederlandstalig onderwijs georganiseerd door de Duitse bezetter) en oordeelden de streng-passivisten dat voorzitter Frans van Cauwelaert en diens weekblad *Vrij België* zich niet voldoende distantieerden van het activisme.

Buysse heeft zich tijdens de oorlog dus duidelijk gekeerd tegen alle vormen van activisme en van radicale Vlaamsgezindheid en heeft zich als bewust Vlaming ook steeds een bewust Belgisch staatsburger gevoeld. We hebben het ook al eerder kunnen constateren: zijn keuze voor het Vlaams is een keuze voor het verbeterde Nederlands en houdt geen afwijzing van het Frans in.

Nog in augustus 1915, nog vóór de definitieve breuk met het vluchtelingenblad *De Vlaamsche Stem*, heeft Buysse zijn engagement uitgebreid naar het caritatieve domein. Op 5 augustus 1915 schrijft hij aan C.A.J. van Dishoeck, op dat moment zijn belangrijkste uitgever: ‘Deze morgen kreeg ik bezoek van mijn broer. Die had een opdracht ontvangen van den Koning der Belgen om, in overleg met den heer Van Cauwelaert, Vlaamsche boeken te koopen voor de Belgische soldaten aan het front. Beschikbaar is gesteld een kapitaal van 1500 gulden’. Op die manier werd Buysse ingeschakeld om, mede in naam van het Engelse organiserende comité ‘British Gifts for Belgian Soldiers’, boeken aan te kopen om die te bezorgen aan de Belgische soldaten aan het front. Hij kreeg tevens de opdracht ‘hier

ter plaatse', dat is dus in Den Haag, een comité 'in elkaar te zetten'. Buysse werd inderdaad secretaris van het bureau dat in Den Haag werd opgericht en dat moest instaan voor de aankoop van Nederlandstalige boeken. Hij schakelde hiervoor, zoals uit het bovenstaande brieffragment blijkt, zijn eigen uitgever in maar plaatste ook bestellingen bij Veen. De Franstalige afdeling van 'Le Livre du Soldat belge - Het Boek van den Belgischen Soldaat', was werkzaam in Parijs, onder de leiding van het echtpaar A. Ganshof van der Meersch. Beide comités kregen een indrukwekkend aantal aanvragen te verwerken (het eerste jaar al 15.400 individuele aanvragen, waarna de cijfers nog bleven stijgen), die alle werden beantwoord vanuit Hotel Cecil, Strand, Londen, door algemeen secretaris Mevr. R. de Meulemeester en een groep vrijwilligers.⁽²⁹⁾

Buysse's betrokkenheid bij deze organisatie heeft vele sporen nagelaten, niet alleen in zijn werk (in reisverslagen, verhalen en schetsen) maar ook in zijn correspondentie uit de oorlogsjaren. Behalve in zijn brieven aan Van Dishoeck, komt 'Le Livre du Soldat' ook herhaaldelijk ter sprake in de brieven aan Fritz Francken (pseudoniem van Frederik Clijmans), die als jong en beginnend schrijver lange tijd in de loopgraven van de IJzer doorbracht. Hij had in 1917 contact met Buysse gezocht met het oog op publicatiemogelijkheden.⁽³⁰⁾

Uit dezelfde brieven blijkt voorts nog dat Buysse ook bij een ander comité betrokken was, namelijk 'Pour le Tabac du Soldat belge': Clijmans moedigt hij aan alles te vragen wat hij nodig heeft aan boeken en tabak (28 juni 1917) en Van Dishoeck dankt hij (25 december 1916) voor diens 'milde gift' van sigaren. Hier ging het om een in Nederland, te Scheveningen gevestigd comité.

(29) Gedetailleerde informatie over 'British Gifts for Belgian Soldiers', opgericht te Londen op 24 februari 1915 op initiatief van Minister E. Vandervelde en commandant Maton, is te vinden in de *Catalogus van de tentoonstelling Stille getuigen 1914-1918. Kunst en geestesleven in de frontstreek*, in het hoofdstuk 'Het cultureel leven aan het Front' door L. Schepens, Brugge, Provincie West-Vlaanderen, 1964.

(30) De brieven zijn uitgegeven, met aantekeningen, door Marc Somers, 'Cyriel Buysse's brieven aan Fritz Francken', in *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, V, (1989), p. 7-33; zie ook de hiervoor reeds genoemde publicatie van de brieven aan Van Dishoeck door S.A.J. van Faassen in dezelfde aflevering van de *Mededelingen*, p. 40-44.

In een brief van 20 september 1917 aan Clijmans schrijft Buysse dat hij vernomen heeft dat ‘men’ angst heeft gehad voor zijn houding in de oorlog:

Waarom? Is het omdat *men* zich schuldig voelde tegenover mij? Nu die vrees ijdel is gebleken waardeert en bewondert men mijn houding en men spreekt van een eereschuld, die het land jegens mij heeft. Het land heeft geen eereschuld aan mij. Ik heb mijn Vlaanderen lief met een blakende, sentimenteele liefde en als ik weer den vrijen vlaamschen grond mag onder mijne voeten voelen, dan zijn al mijn wenschen vervuld. De menschen komen en verdwijnen; de grond blijft. Mijn warme, geestdriftige liefde gaat naar den geboortegrond.

Het lijkt wel een echo, met des te meer nadruk doordat de afstand groter is en het geliefde stukje grond onbereikbaar, van die andere, meer bekende passage uit het hier reeds eerder geciteerde (vgl. p. 61) dagboek *Zomerleven* uit 1913, verschenen in 1915.

Het heimwee dat Buysse, net als vroeger, tijdens zijn verblijven in Amerika, zo heftig naar het geliefde Vlaanderen deed verlangen, heeft hem uiteindelijk wel, in volle oorlogstijd, naar zijn geboortegrond teruggebracht. Buysse heeft Nederland tijdens de oorlog twee keer kunnen verlaten. De eerste reis bracht hem, samen met zijn broer Arthur, in december 1915 voor twee weken naar Londen. Hij heeft er vooral contacten in het kader van zijn werk voor ‘British Gifts’, maar ontmoet er ook zijn goede vriend Emile Claus, die samen met A. Baertsoen in een tehuis voor gevluchte artiesten verblijft. Een verslag over deze reis verscheen tussen 13 december 1915 en 5 februari 1916 in *De Telegraaf* onder de titel ‘Reizen in oorlogstijd’. Opmerkelijk is ook hier het vaste vertrouwen waarvan Buysse blijk geeft in de toekomst van een vrij België en ook de trots waarmee hij getuigt van de liefde voor zijn vaderland:

[...] hoe dan ook, dat België weer vrij komt, dat geloven wij allen, zo vast en zeker als de zon op aarde schijnt. En als België eenmaal weer vrij zal zijn, dan moet er nog eens goed herinnerd worden aan alles wat het arme land geleden en gedaan heeft [...]. Zulk een volk is waard, dat het in trotse, absolute, onafhankelijke vrijheid leeft. Zulk een land moet hersteld, in de volste en ruimst-mogelijke mate,

dat mag nog wel eens goed herhaald worden, opdat men 't niet vergeten zou (*VW* 5, p. 732).

De niet ongevaarlijke overtocht naar Engeland werd nog eens overgedaan in de zomer van 1916 en had toen nog een veel gevaarlijker eindbestemming: Noord-Frankrijk en het niet-bezette stukje België achter de IJzer. Een uitvoerig en pregnant relaas over deze onderneming verscheen tussen 23 oktober en 15 december 1916 in *De Telegraaf* onder de titel ‘Achter het front’ en werd later in boekvorm uitgegeven als *Van een verloren zomer* (1917). In diezelfde periode ontstonden ook de verhalen die werden gebundeld als *Oorlogsvisioenen* (1915).⁽³¹⁾

De reis heeft uiteindelijk meer dan drie maanden in beslag genomen en heeft Buysse grondig door elkaar geschud. Hij moet constateren dat oude waarden hebben afgedaan; de nieuwe leuze is nu: ‘tijd heeft geen betekenis meer; geld heeft geen waarde meer’. Toch heeft het ‘tamelijk lang verblijf achter de linies’ niet louter onaangename indrukken en ervaringen opgeleverd. Buysse heeft achter het front niet alleen het geliefde Vlaanderen waaruit hij verbannen was, voor een heel klein stukje teruggevonden, hij heeft er bovendien ook een ontmoeting gehad met zijn zoon René, die zich als vrijwilliger had aangemeld bij het Belgisch leger. Over dit weerzien rept hij met geen woord in het reisverslag, wel roept hij meer dan eens het ‘knellend-aangrijpend’ contrast op van de milde weelde van de rijke, rijpe oogst die op het veld staat ‘te glanzen en te tieren’ naast ‘die hopeloze verwoesting, onder die heilige azuren hemel, waar ‘t kanon in donderde’ (*VW* 6, p. 469). En ook in deze context van oorlogsverslaggeving laat hij niet na omstandig zijn patriottisch-Belgisch standpunt uiteen te zetten. Het trof hem namelijk dat bij de aanvragen die in Londen binnenliepen bij de ‘British Gifts for Belgian Soldiers’ er een groot aantal was van Vlamingen die boeken bestellen om Frans te kunnen leren en, andersom, van Franstaligen (Walen) die Vlaams wensen te kennen. Het lijkt hem zinloos hierover ‘enige aanleiding tot polemiek over de taalkwestie te zoeken of te geven’, maar hij maakt niettemin de

(31) Vgl. de ‘Inleiding’ bij *VW* 6, p. XX-XXII.

opmerking dat alles wat vreemdelingen (en in de eerste plaats Noordnederlanders) over de Vlaamse kwestie schrijven ‘er altijd naast [is], van a tot z’ en dat - ook al zijn er gevallen van onenigheid tussen Vlamingen en Walen aan en achter het front - de vraag om studieboeken om de ‘andere’ taal te studeren ‘een verheugend feit [is] voor de stevige eendracht in de toekomst van de Belgische nationaliteit’. En ook hier weer, te midden van al die ellende, spreekt hij zijn hoop en geloof uit in de toekomst: ‘Er zijn zoveel redenen voor hem [de Belg] om terneergedrukt, bedroefd en moedeloos te zijn. En toch is hij dat niet. Hij heeft te veel veerkracht; hij is te sterk van ziel en wil en lichaam’ (*VW* 6, p. 399).

Het beeld van Nederland in Buysse's werk

Het mag op zijn minst opmerkelijk heten: de enige teksten die rechtstreeks door zijn Nederlandse omgeving zijn geïnspireerd, werden door Buysse niet in het Nederlands, maar in het Frans geschreven: *Contes des Pays-Bas*. De verhalen zijn begin 1910 verschenen in een luxe-uitgave bij H. Piazza in Parijs, met illustraties van Henry Cassiers (1858-1944), een Antwerps schilder en graveur die vaak in Holland werkzaam was en ook *Trois femmes de Flandre* (1905) van Camille Mauclair had geïllustreerd. Op 11 januari 1911 schreef Buysse hierover aan zijn uitgever Van Dishoeck, die waarschijnlijk enigszins argwanend had gereageerd op de bundel:⁽³²⁾

Die ‘Contes des Pays-Bas’ zijn geen vertaalde novellen uit mijn werk, maar wel vijf aparte, door mij direkt in 't Fransch geschreven schetsen over Holland. Als litterair werk heeft het geen bijzondere beteekenis; 't is in de eerste plaats geschreven om den schilder Cassiers gelegenheid tot pittoreske illustrering te geven.

Hij voegde er, niet zonder ironie, nog aan toe dat de editie al hele maal was uitverkocht bij voorintekening en dat hij daarvoor een

(32) Zie de publikatie van de brieven aan Van Dishoeck door F.A.J. van Faassen in *Mededelingen* IV (1988), p. 27-28; zie ook de ‘Inleiding’ bij het *Verzameld werk* deel 5, p. XVII.

flink honorarium had ontvangen. Van Dishoeck zal de insinuatie wel begrepen hebben: hij had kennelijk geklaagd over de slechte verkoop van Buysse's laatste uitgave in Nederland:

Het is een zeer beperkte luxe-uitgave: 300 ex. waarvan 10 à 750 frank 't stuk, 40 à 450 en de rest 200. Hoe de Parijsche uitgever erin geslaagd is dat alles, nog vóór de verschijning aan den man te brengen, blijft mij een raadsel, maar het is zoo. Hij doet er natuurlijk een goede zaak mee hoewel zijn onkosten ontzaglijk moeten wezen. Mij o.a. betaalde hij 1500 frank voor 100 gewoone pagina's. Wat u mij schrijft over den slechten verkoop van 't Ezelken is mij een ander raadsel. Voortdurend toch word ik zeer gunstig gerecenseerd; het kan haast niet beter. Worden er dan heelemaal geen hollandsche boeken meer gekocht, en zou de oorzaak hierin niet liggen dat ze te duur zijn?

Volgens één van zijn notitieboekjes moet Buysse het plan voor deze 'Fransche schetsen' al veel vroeger, namelijk in 1902-1903, aangevat hebben. Uit die tijd dateert ook de poëtische tekst 'Au fil de l'eau et sur les calmes rives', geschreven als inleiding bij 25 lithografieën van Armand Heins, getiteld *En Hollande* (1902). In zijn interview met André de Ridder, oorspronkelijk verschenen in *Den Gulden Winckel* in 1909, blijkt ook dat het werk eerst 'Cinq aspects de la Hollande' zou gaan heten.

Dat Buysse tegenover Van Dishoeck een nogal relativerende houding aannam over deze Franse verhalen - vgl. 'Als litterair werk heeft het geen bijzondere beteekenis' - krijgt wel een bijzondere bijklank als we weten dat zijn vriend Maeterlinck, die veel vroeger al Buysse's pogingen om in het Frans te schrijven (in de jaren 1895-1900) had ontmoet, nu over het boek in kwestie een ronduit afwijzend en denigrerend oordeel heeft geveld. Hij weigerde zelfs een woord vooraf te schrijven voor het boek, en dit op een manier die voor Buysse niets aan duidelijkheid te wensen overliet. In een brief van 29 december 1909 noemde hij Buysse's stijl 'pire que ne serait une médiocre traduction' en zijn taal 'lourde, empêtrée, morte, incorrecte'. Op de proef, die hij terugstuurt, heeft hij 'les péchés mortels' gesignaleerd en hij raadt zijn vriend aan een dergelijke 'irréalisable entreprise' niet meer te herhalen. Al bij al, zo besluit Maeterlinck, heeft Buysse zich nog wonderlijk goed uit de slag getrokken, maar

het is een poging het onmogelijke te doen, even absurd als wanneer hij, Maeterlinck, nu plots ‘un roman flamand’ zou schrijven.⁽³³⁾

Het was inderdaad Buysse's laatste poging. Merkwaardig hierbij is alleszins dat hij juist hier, voor een onderwerp dat in zijn oeuvre uitzonderlijk is gebleven, naar een soort ‘écriture artiste’ heeft gegrepen die hij in het Nederlands nooit heeft beoefend. We hebben er in de ‘Inleiding’ bij *Verzameld werk* deel 5 al op gewezen dat dit sterk gestileerd en kunstig proza kan hebben beantwoord aan de - bij hem eenmalig gebleven - behoefte om Nederlandse, en zelfs specifiek Hollandse en Zeeuwse figuren en omgevingen te beschrijven.

Waar hij in zijn omvangrijke oeuvre vrijwel uitsluitend Vlaamse mensen en toestanden heeft uitgebeeld, greep hij om het zuiver Hollandse wezen te kunnen vatten plots terug naar een opvallend gekunsteld en onnatuurlijk Frans. Niet alleen is het taalgebruik maniëristisch en een beetje precieus - twee zeer onbuysseaanse kwalificaties -, ook de beschrijvingen zelf zijn ongewoon afstandelijk, uiterlijk en vlak. De verhalen lijken wel schetsmatige schilderijtjes waarin vooral het folkloristische element, zoals de kleurige klederdrachten en over het algemeen de ‘zeden en gewoonten’, de aandacht trekken.

Aan de uitbeelding van andere ‘Hollandse’ kringen heeft Buysse zich maar zelden of nauwelijks gewaagd. Er is het sentimentele ‘familiedrama’ dat door Jonkheer A.W.G. van Riemsdijk werd bewerkt tot *Se non è vero* (1905). Het stuk is gesitueerd in een burgerlijk milieu en ligt met zijn pathetische tragiek duidelijk in het verlengde van de hyperromantische werken in Buysse's vroege romanoeuvere. Het is noch typisch ‘Vlaams’, noch typisch ‘Hollands’ en hetzelfde kan nog worden gezegd over *Op Raveschoot*, een door Buysse niet gepubliceerd ‘dwaas spel in drie bedrijven’ (opgenomen in *VW 7*) dat zich afspeelt in de hogere Hollandse stand en vrij luchtig is uitgewerkt, zonder echt milieutyperend te zijn.

(33) De brief is afgedrukt bij A. van Elslander, ‘Maurice Maeterlinck et la littérature flamande’, in *Annales de la Fondation Maeterlinck*, 8ste jg. (1963), p. 94-145; overgedrukt in ‘Uit het seminarie voor Nederlandse literatuurstudie van de Rijksuniversiteit te Gent’, deel II (1963), cit. p. 43.

Het is dus duidelijk dat Buysse, ondanks zijn nauwe banden met Nederland, niet echt de behoefte heeft gevoeld om een beeld te schetsen van de Nederlandse kringen waarin hij zich bewoog of van de types die hij ongetwijfeld ook daar in hun dagelijkse doen en laten heeft geobserveerd. Opmerkingen over de Nederlandse volksaard zijn beperkt gebleven tot de beschouwingen die hij als Prosper van Hove in *Groot Nederland* plaatste en tot de vroege 'Indrukken van een Belg in Nederland' (1893-1894). Zijn antwoord op de vraag 'Wat treft de vreemdeling in Holland', een enquête ingesteld door Henri Habert voor *De Telegraaf* in 1916, voegt daar niets wezenlijks aan toe. Buysse is dan net terug van een lange reis achter het front en wordt alleen getroffen door 'de kalmte, die een weinig op slaperigheid gelijkt en de rustigheid, die bijna die van een doodslaap is, welke het land en het Hollandse volk (thans) eigen zijn' (*VW* 7, p. 383). De vraag zelf komt voor hem twintig jaar te laat, schrijft Buysse nog aan Habert, hij kàn ze niet echt beantwoorden:

Ge vraagt mij, wat mij in Holland treft. Wel, niets! Ik ken sedert te lange tijd dit land, waarin ik nu weldra twintig jaar achtereen gedurende een deel van het jaar verblijf houd. Ik zie en constateer voortdurend het grote onderscheid, dat er tussen het Belgische en het Hollandse volk bestaat, maar ik ben volkomen gewend aan dat fenomeen. Ik heb dit land leren liefhebben, zoals het is, met zijn kwaliteiten en gebreken. Ik tel er vele vrienden, en ik hoop, dat de loop der politieke gebeurtenissen mij zal veroorloven ze te behouden.

Nederland: een land waar Buysse woonde en vele vrienden had, maar dat hij in zijn werk niet heeft beschreven.

Kroniek

Cyriel Buysse oktober 1995 - september 1996

‘Het was lang geleden dat ik bij het lezen van een Vlaamse roman hardop had gelachen’, schreef Gaston Durnez als opening van zijn stuk ‘Nous faisons dans les charbons’ in *De Standaard* van dinsdag 31 oktober/woensdag 1 november 1995, ‘En dan nog wel bij een passage over een plechtigheid op een kerkhof en de inwijding van een grafmonument!’. Het overkwam Durnez bij het lezen van *Levensleer*, de roman die Buysse samen met zijn tante Virginie schreef en waarover de lezer elders in deze *Mededelingen* zeer behartenswaardige dingen kan vinden. Durnez schijnt zich met de lectuur ervan kostelijk te hebben geamuseerd. Hij noemt de negentig jaar oude roman ‘zo leesbaar alsof hij gisteren uit de pen van zijn auteurs is gevloeid’ en vraagt zich af ‘waarom dit boek in Vlaanderen geen klassieker is geworden’. Zulke lezers begroeten wij natuurlijk met vreugde en we doen er met instemming nog een schepje bovenop: *Levensleer* brengt inderdaad een aanstekelijke, persiferende voorstelling van de Frans-Gents brabbelende kleine, burgerij en verdient zeker grotere bekendheid.

Eind 1996 was een belangrijk moment in de doorwerking van Buysse's oeuvre. Zoals hier vorig jaar al aangekondigd, bracht Peter de Kemel in 1995 een nieuwe produktie, *De dreiging van de torens*, een toneelbewerking van de novelle ‘t Beeldeken’ uit de bundel *Van arme mensen* (1901). De hier reeds eerder meegedeelde speeldata waren vrijdag 8 en 15, zaterdag 16 december om 20 uur en zondag 17 december om 19 uur. Uw verslaggeefster heeft het stuk vorig jaar gelezen en daar al over gerapporteerd, maar heeft tot haar spijt geen enkele voorstelling kunnen bijwonen. In *De Gentenaar* van 21.12.1995 kon ze wel een korte bespreking lezen onder de titel ‘Grauw tijdsbeeld van Deinse veelschrijver’. De recensent was duidelijk wel onder de indruk van de directheid waarmee het sociale drama uit het verleden voor het publiek van vandaag dichterbij werd gehaald in de bewerking van De Kemel, maar heeft zich kennelijk geërgerd aan enkele storende, anachronistische details in de acces-

soires, zoals het gebruik van plastic scheplepeltjes en het optreden van boerendochters met lange gelakte vingernagels.

Een vaste waarde in deze rubriek vormen de solo-optredens van Arca-directeur Jo Decaluwe. Hij gaf nog maar eens een voorstelling van *De Raadsheren van Nevele*, deze keer in het Gildenhuis, Loofblommestraat te St.-Denijs-Westrem. Dat was op zaterdag 11 mei om 20 u., voor het Vermeylen-Fonds St.-Denijs-Westrem. ‘Smeuïge verhalen over echte dorpspolitiek’ was de omschrijving in de aanbiedingsfolder, die ‘na honderd jaar nog altijd herkenbaar’ zijn. Jo Decaluwe heeft ook, zoals bekend, zijn Buysse-repertoire uitgebreid met *Och Hierie God Toch*, waarvan hij vorig jaar al enkele intimistische vertoningen bezorgde in d'Oude Hoeve in Deurle. De reeks werd hernomen op 13 en 20 december 1995, op 3, 10, 17, 24, 31 januari en 7 februari 1996 en opnieuw op 6, 13, 20 en 27 maart 1996. En er is nog meer nieuws uit die hoek. Jo Decaluwe speelde Buysse al ontelbare keren in Vlaanderen maar gaat nu ook uitvoerig ‘Met Buysse in den vreemden’. In de voorbije zomermaanden deed hij Zuid-Afrika (Stellenbosch en Kaapstad) aan met twee opvoeringen van *Typen* en een opvoering van *Och Hierie God Toch*. Dit laatste programma, samengesteld uit vier verhalen uit *Typen* en *Kerels*, bracht hem afgelopen jaar ook al Oostwaarts, in het verre Azië, waar hij mocht optreden in een tournee georganiseerd door de Belgian Club of Thailand, de Belgian and Luxemburg Association of Singapore en de Belgian Community of Vietnam, in samenwerking met Vlamingen In de Wereld. Buysse ‘performed in Dutch’ in Bangkok (Thailand) op 5 april, in Hanoi (Vietnam) op 6 april en in Singapore op 13 april 1996: Buysse zelf had het wellicht nooit durven dromen. Er werd aan de pers nog meegedeeld dat de produktie in 1988 voor Arca-Gent werd gebracht en dat ze reeds 130 keer werd uitgevoerd. Jo Decaluwe schrijft in het programmaboekje voor deze tournee met *Typen*, getiteld *Arca goes East* (april 1996), en dit niet zonder terechte fierheid, dat hij Buysse ‘in den vreemde’ eerder ook al bracht in Italië, Frankrijk, Polen, Zimbabwe, Zaïre en Burundi. ‘Telkens werd ik goed ontvangen en mocht ik een enthousiast publiek begroeten’, voegt hij eraan toe, en de reacties waren steeds: ‘Och, wat doet het goed om een stukje cultuur van bij ons (Vlaanderen en Nederland) te krijgen en eens levend mee te maken’. Proficiat en dank, Jo Decaluwe!

Behalve het spectaculaire solo-optreden van Jo Decaluwe valt er dit jaar niet zoveel te vermelden op het gebied van opvoeringen of uitvoeringen. We noteerden enkel een heruitzending van de film *Het gezin Van Paemel* uit 1986 op het eerste net van de BRTN-televisie, op zondag 7 juli 1995.

Wel hebben we dit jaar iets meer leduurtips. Hans Vandevoorde signaleerde ons (waarvoor dank), dat reeds enkele jaren geleden bij uitgeverij Novella te Bussum een bloemlezing verscheen onder de titel *Lekker Lui 1994*. De *Lekker Lui*-bundels van Novella zijn 'een jaarlijks terugkerend fenomeen', zoals op de achterflap wordt meegedeeld. De bundel met zonnige verhalen die voor de zomer van 1994 werd samengesteld (blijkens het colofon zijn de samenstellers Nanda Meijnen en Petra Waaijer) heeft als thema op reis zijn en wordt wervend aangeboden aan 'mensen die ervan houden op avontuur te gaan, die onverwachte gebeurtenissen met een open blik en een dosis humor tegemoet treden'. Eén van de verhalen in de bundel is 'De grote chemineau' van Cyriel Buysse, overgenomen uit de bundel reisverhalen van Buysse die in 1992 door Luc van Doorslaer werd samengesteld voor uitgeverij Manteau.

In de bundel *Een plasje bloed in het zand. Literaire getuigenissen van de Grote Oorlog*, samengesteld door Chrisje Brants voor uitgeverij Balans (s.l., 1995; verspreiding voor België Van Halewyck, Leuven) wordt iets zorgvuldiger omgesprongen met de bronverwijzingen. De lezer vindt Buysse hier terug in internationaal gezelschap (o.m. L.-F. Céline, H.G. Wells en vele anderen) met de bekende verhalen 'Een plasje bloed in 't zand' en 'De Brabançonne'. De verhalen worden telkens voorafgegaan door een korte situerende inleiding, waarin Buysse respectievelijk 'een meesterlijk verteller' en 'een soort reizende reporter op de fiets' wordt genoemd. De inleidster schijnt echter niet te beseffen dat Buysse tijdens zijn ballingsjaren in Nederland via Engeland wel degelijk de gevaarlijke tocht naar het front heeft ondernomen, en dit op zoek naar zijn zoon.

Verscheidene Buysse-fans wezen ons op het gloednieuwe *Brood & Rozen. Tijdschrift voor de geschiedenis van sociale bewegingen*, uitgegeven door het Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging (of AMSAB) te Gent, dat in zijn tweede nummer (1966/2) uitpakt met een bijdrage van historicus Bart de Nil (Universiteit Gent) over 'Cyriel Buysse en het biefstuksocialisme', met als ondertitel: 'Spiegel van de beeldvorming over socialisme en

socialisten in Vlaamse romans. Een bericht over lopend onderzoek'. Het 'biefstuksocialisme' wordt door De Nil uitgewerkt als 'voorbeeldcasus' in zijn onderzoek. Het begrip wordt schertsend gebruikt om die sociaal-democraten aan te duiden die zich vooral concentreren op materiële bekommernissen. Algemeen wordt aangenomen dat de term is ontstaan in 1905, tijdens één van de debatten n.a.v de vernederlandsing van de Gentse Hogeschool. Er zijn althans historische bronnen die deze versie geven (o.m. de autobiografie *Après coup* van Hendrik de Man). Dé literaire bron bij uitstek voor dit gegeven is echter Buysse's roman *'n Leeuw van Vlaanderen*, die gesitueerd is tegen de achtergrond van de opkomst van de christen-democratie. De roman dateert uit 1900 en is al een paar jaar eerder geconcipieerd. De literaire bron brengt hier dus een correctie op de historische bronnen. Buysse heeft in zijn roman Edward Anseele opgevoerd als de socialistische voorman Jan Kappuyns, die er in een bekend geworden speech op wijst dat de mensen nood hebben aan biefstukken, niet aan mooie woorden. Interessant is de interpretatie van de Kappuyns-figuur. Volgens De Nil gaat het om een contractie van twee figuren, nl. Anseele en een andere Gentse socialist, Ferdinand Hardijns, bijgenaamd 'den harden'. Toeval of niet, in *De Standaard* van 13/14 april 1996 wijdde Gaston Durnez (naar aanleiding van zijn lectuur van onze *Mededelingen*) een volledig hoekje aan 'Biefstukkenpolitiek', waarin ook hij aanstipt dat de term door Buysse werd toegeschreven aan Anseele. Durnez gaat in zijn column uitgebreid in op de betekenis van *'n Leeuw van Vlaanderen*, een roman die volgens hem 'wat in de schaduw [staat] van de Buysse-bibliotheek, maar [...] meer licht [verdient], zeker nu de Daensistische sfeer zoveel aandacht krijgt'. Ook hier zijn wij het roerend met Durnez eens.

Er zijn nog twee boeken die onze aandacht verdienen. In *Novecento in Gent. De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, dat is de (afgeslankte versie van de) dissertatie van Guy Vanschoenbeek, eveneens een publikatie van AMSAB (in co-productie met Hadewych, Antwerpen-Baarn) uit 1995, zijn enkele plaatsen te vinden waar Buysse wordt genoemd. Vanschoenbeek wijst op de rol van de Gentse Multatuli's Kring in de 'socialistische vrijetijdscultuur'. Het gezelschap bracht, zoals bekend, de première van *Het gezin Van Paemel*, maar dan wel in 1903, een jaar eerder dan hier wordt vermeld (p. 142). Ook bij Vanschoenbeek komt de hiervóór al genoem-

de biefstukkenpolitiek ter sprake, waarvan Buysse volgens de auteur een karikatuur tekende in *'n Leeuw van Vlaanderen* (p. 147; eveneens op p. 249; een passus die trouwens De Nils bron blijkt te zijn voor de identificatie van Kappuyns met Hardijns). Er is nog een detail dat door De Nil uit Vanschoenbeek werd overgenomen: de socialistische leider Edward Anseele werd lid van de franskiljonse lobby, de 'Association pour la divulgation de la langue française', waarvan ook de Gentse bisschop Monseigneur Stillemans en een aantal liberalen, onder wie Cyriel Buysse, lid waren (p. 258). Het is dus wellicht in de kring van deze 'Association' dat Buysse Anseele ontmoette en met diens ideeën geconfronteerd werd. Zijn (kritische) belangstelling voor het opkomende socialisme was al eerder op de voorgrond gekomen in zijn artikel over 'Het socialisme en de Vlaamse landlieden' in *De gids* van 1895 (in *Verzameld werk*, deel 7).

De belangstelling voor Buysse's zus Alice schijnt in een stroomversnelling te komen. Vorig jaar is Sibylle de Borchgrave in haar licentieverhandeling en in onze *Mededelingen* uitvoerig ingegaan op de dierenverhalen van Alice de Keyser-Buysse en de prominente rol van deze sociaal zeer actieve dame in de Gentse vereniging voor dierenbescherming. Nu is ook een uitvoerig portret van Alice de Keyser-Buysse verschenen in de bundel *Gelijke rechten gelijke plichten. Een portret van vijf liberale vrouwen* door Bart D'hondt, een uitgave van Vrouw en Vrijheid vzw te Brussel en het Liberaal Archief vzw te Gent. In de bijdrage worden achtereenvolgens haar liefdadige activiteiten tijdens de Eerste Wereldoorlog, haar rol in de liberale gemeentepolitiek tijdens het interbellum en haar onverminderde sociale betrokkenheid belicht.

Tussendoor een kleine anekdote die toch wel iets zegt over de naambekendheid van Cyriel Buysse. In *De Morgen* van 1 juli 1996 bleef ons oog haperen in de sportpagina's aan de titel 'In Café Aubisque, waar Cyriel Buysse nog rondtoert'. De verslaggever van de door België trekkende Tour de France bleek echter niet zozeer Cyriel Buysse te willen herdenken als wel de bekende coureur Lucien Buysse (geen familie) die in 1926 de Tour won. Café Aubisque van de titel bevindt zich in Deinze (waar de Tour voorbijflitste) en was ooit eigendom van Lucien Buysse. In het café wordt de herinnering aan een heroïsch wielerverleden in eer gehouden. Staat u me toe even te speculeren: zou Cyriel Buysse er toch niet een keer geweest zijn?

Nog nieuws uit de boekenwereld. Uw verslaggeefster droeg onder de titel ‘15 januari 1903. Cyriel Buysse Het gezin Van Paemel opgevoerd door de Gentse Multatuliking. Het Vlaams naturalisme op het toneel’ enkele bladzijden bij aan het prachtig geïllustreerde boek *Een theatergeschiedenis der Nederlanden. Tien eeuwen drama en theater in Nederland en Vlaanderen*, dat onder de hoofdredactie van R.L. Erenstein verscheen bij Amsterdam University Press (1996).

Verder kunnen we nog meedelen dat de aangekondigde herdruk van *Het recht van de sterkste* (de derde druk) begin 1996 inderdaad verschenen is en dat ook de hier eerder al in het vooruitzicht gestelde bundel ‘Klassieken uit Vlaanderen’, samengesteld door Lut Missinne, er nu is. De Buysse-lezer vindt er *De biezenstekker* in terug. De volledige Buysse-bundel, die voor dezelfde reeks ‘Klassieken uit Vlaanderen’ (Manteau) werd samengesteld door uw kroniek-schrijfster, verschijnt najaar 1996 met een inleiding van Monika van Paemel.

Niet voor de nabije toekomst, maar toch gepland, is de publikatie van de reeks voorjaarslezingen die in 1996 werd georganiseerd door het Departement Taal- en Letterkunde van de UFSIA onder de titel ‘Verhalen voor Vlaanderen II. 1884-1914’. Piet Couttenier gaf er een lezing op dinsdag 12 maart 1996 over ‘Naturalisme à la carte: Cyriel Buysse’. De tekst zal, samen met die van de andere lezingen, verschijnen in een bundel, waarop we later uiteraard graag zullen terugkomen.

We eindigen dit jaar in mineur, met het bericht dat de heer Antoine Janssens, geboren te Nevele op 22 oktober 1922, in zijn geboortedorp Nevele is overleden op 6 augustus 1996. Antoine Janssens was conservator van het heemkundig museum ‘Rietgaverstede’ en heeft, zoals bekend, heel wat handschriften van de vernieling weten te redden en een plaats gegeven in een kleine literaire afdeling van zijn Museum Rietgaverstede. De Buysse-studie is veel aan hem verschuldigd. Wij bieden de familie Janssens onze oprechte deelneming aan.